PALLI

IMPERATORIS

IVSTINIANI

INSTITVTIONVM

LIBRI IIII.

ADIECTI SVNT EX Digestis Tituli de verb. significatione, & de Reg. iur.

Cum Indice ad eosdem, & facili, & breui.

CVM PRIVILEGIO.

Ex Josephi V. Lib. Albarelli Iacobi 1792.

VENETIIS, MDCVII.

Apud Marcum Ant. Zalterium.

Superiorum Permissu.

PETRVS BROSSEVS
Candido Lectori.

SOLENT plerique (Amice lector) cũ institutiones in vulgus edunt, Notarum speciem non tantum excedere, sed & spissi: atque obesis commentariis totius operis cõtextum infarcire: naturam ipsarum re... am (si quid mei arbitrij est) aut pueriliter parum adsecuti, aut parum sincera fide dissimulantes. Nam & elemẽta hæc iuris Romani, compositis & cõgestis inter se multis primùm turbant, neque simplicia esse sinunt, & tenero tum Lectoris ingenio, veluti mulo alicui Mariano sarcinã prægrauem imponunt: ac perinde si tyrones ipsos iuris in ipso foro, cum pragmatico aliquo veteratore decertorijs armis certare oporteret, sexcentas Regulas & (vt verbis istorum præstigiatorum vtar) Ampliationes, fallentias cautelas et libellorum formulas temerè ingerunt. Quæ cùm faciunt mea sententia longè à Iustiniani scopo ac mente discedunt. Nemo (vt his imaginibus vtar) remi, inquam sanus aut à

vitę recens insita vuam humanam: aut à Tyrone vel Sinonis vel Pani cuiusdam Annibalis dolis ac strategemata: aut à Catechumeno, recondita iuris sacri arcana ac misteria expectat. Quæ, cùm ita sint, habebis (Lector) ope & monitione mea hanc Institutionum editionem nudã, simplicem, sine fuco ac fallacijs: idve genus verbosis commentarijs minimè contaminatam: imò & sine Notis: quòd suas easque tersas, Cuiacius, seculi nostri Papinianus, non ita pridẽ euulgauit More apud omnes penè recepto, Titulos de verborum signi ficat. & reg. iur. etiam adiunxi: vnà cum Indice *ab amico mihi homine, ante hac edito. Fruere (Lector) & vale.* Anno 1590. *Martij* 12.

DE

DE NOMINE INSTITVTIONVM.

QVOD ad nomen *Institutionum* attinet, subijcere hic operæpretium duximus, quę A. Politianus adnotauit Miscell. ca. 84. Institutiones hæ, quæ vocãtur in iure ciuili, Iustiniani principis nomine editæ, à Triboniano tamen doctisque alijs viris compositę, etiam Grecè scriptę sub eodem prorsus intellectu reperiuntur: nisi quia ritus quidam cõsuetudinesque Romanorum veteres vberius aliquantò & latiùs in Græco ipso, quàm in latino Codice referuntur, vt peregrinis hominibus atque à Romanorum more, cõsuetudinèque alienis res tota penitus innotesceret. *Institutionum* nomine plerique veterum Iurisconsultorum, & Latinorũ scriptorum libros suos inscripserunt. Theophilus tamen & Græci interpretes vocant hũc librum *Instituta*. idque exemplo Iustiniani in multis cõstitutionibus. Sed & Probus & Vegetius eodem nomine, in eadem significatione vtuntur.

IN NOVAM INSTITVTIONVM Domini Iustiniani editionem,

DISTICHON.

Iura damus collecta breui Romana libello.
Quo nullum in terris, clarius extat opus.

I.H. I.V.D.

ALIVD.

En prodit nudus sine fuco Iustinianus
Cur ita? pulchra satis vel sine veste placent.

P.B. I.C.

PROE-

PROOEMIVM DE CONFIRmatione Institutionum.

IN NOMINE DOMINI nostri Iesu Christi.

IMPERATOR Cæsar. Flauius Iustinianus, Alamanicus, Gotticus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, Pius, Felix, Inclytus, Victor, ac triumphator, semper Augustus, cupidæ legum iuuentuti. [S. D.]

IMPERATORIAM maiestatē nō solùm armis decoratā, sed etiam legibus oportet esse armatam, vt vtrūque tempus, & bellorum & pacis, rectè possit gubernari: & princeps Roman. nō solum in hostilibus prælijs victor existat, sed etiam, p legitimos tramites, calumniātium iniquitates expellat: & fiat tā iuris religiosissimus, quàm victis hostibus triumphator magnificus. 1 ¶ Quorum vtramque viam cum summis vigilijs, summaq; prouidentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros Barbaricæ gentes sub iuga nostra redactæ cognoscunt, & tam Africa, quam aliæ innumeræ prouinciæ, post tanta temporum spatia, nostris victorijs à cęlesti numine præstitis, iterum ditioni Romanæ, nostroq; additæ imperio, proteſtātur. Omnes vero po

puli legibus tam à nobis promulgatis, quàm compoſitis reguntur. 2 ¶Et cum ſacratiſſimas conſtitutiones, antea cõfuſas, in luculentam ereximus cõſonantiã: tũc noſtram extendimus curã ad immẽſa veteris prudentiæ volumina: & opus deſperatum, quaſi per mediũ profundũ eũtes, cęleſti fauore iam adimpleuimus.
3 ¶ Cumque hoc Deo propitio, peractũ eſt: Tribonian. viro magnifico, magiſtro, & exquæſto re ſacri palatij noſtri, & ex cõſule, necnon Theophilo, & Dorotheo, viris illuſtrib9 anteceſſoribus, (quorum omnium ſolertiam, & legum ſcientiam, & circa noſtras iuſſiones fidem, iam ex multis rerum argumẽtis accepimus) cõuocatis, mandauimus ſpecialiter: vt ipſi noſtra auctoritate, noſtriſque ſuaſionibus, Inſtitutiones componerẽt, vt liceat vobis prima legum cunabula nõ ab antiquis fabulis diſcere, ſed ab ĩperiali ſplẽdore appetere, & tam aures quã animi veſtri, nihil inutile, nihilque perperam poſitum: ſed quod in ipſis rerũ obtinet argumẽtis, accipiant. & quod priore tẽpore vix poſt quadriẽnium prioribus, cõtingebat, vt tunc cõſtitutiones imperatorias legerent: hoc vos à primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, vt & initiũ vobis & finis legum eruditionis à uoce principali procedat.
4 ¶Igitur poſt libros quinquaginta Digeſtorum ſeu Pandectarum, (in quibus

omne ius antiquum collectum est, quod per eũdem virum excelsum Tribonianũ necnõ cæteros viros illustres, & facũdissimos cõfecim9) in quatuor libros easdẽ Institutiones partiri iussimus, vt sint totius legitimæ scientiæ prima elementa. 5 In quib. breuiter expositũ est, & quod antea obtinebat: & quod postea desuetudine inumbratũ, imperiali remedio illuminatũ est. 6 ¶ Quas ex omnib. antiquorum Institutionibus, & præcipuè ex Cõmẽtarijs Caij nostri, tam institutionum quam rerum quotidianarũ, aliisq. multis commẽtarijs compositas cum tres viri prudentes prędicti nobis obtulerunt: & legimus, & recognouimus, & plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodauimus. 7 ¶ Summa itaq; cpe, & alacri studio has leges nostras accipite, & vosmetipsos sic eruditos ostẽdite, vt spes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere pfecto, posse ẽtiam nostrã rempub. in partibus eius vobis credendis gubernari. D. CP. x 1. kalend. Decemb. D. IVSTINIANO PP. A. III. CONS. 533

INSTITVTIONVM, SEV ELEMENTORVM D. Iustiniani sacratissimi Principis,

LIBER PRIMVS.

DE IVSTITIA ET IVRE TITVLVS I.

VSTITIA est constãs & perpetua voluntas, ius suũ cuique tribuendi. 1 ¶ Iurisprudentia est diuinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atq; iniusti scienta. 2 ¶ His igitur generaliter cognitis, & Incipiẽtibus nobis exponere iura populi Rom. ita videntur posse tradi commodissimè, si primo leui ac simplici via, post deinde diligẽtissima atque exactissima interpretatione, singula tradantur: alioqui si statim ab initio rudem adhuc & infirmũ animum studiosi, multitudine ac varietate rerũ onerauerimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cũ magno labore sæpe etiam cum diffidentia, (quæ plerumque iuuenes auertit) serius ad id perducemus: ad quod, leuiore via duct⁹, sine magno labore, & sine vlla diffidentia, maturius perduci potuisset. 3 ¶ Iuris præcepta sunt hæc: honeste viuere, al-

terum nō lædere, suum cuique tribuere. 4 ¶ Huius studii duæ sunt positiones, publicum, & priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Priuatum, quod ad singulorum vtilitatē. Dicendum est igitur de iure priuato: quod tripertitum est: collectū est.n. ex natura lib. præceptis, aut gentium, aut ciuilib.

DE IVRE NATVRALI, gentium, & ciuili, TIT. II.

IVs naturale est, qđ natura omnia animalia docuit: nam ius istud nō humani generis proprium est: sed omniū animalium, quæ in cęlo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descēdit maris atque fœminæ cōiunctio, quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorū procreatio, hinc educatio. videmus etenim cętera quoque animalia istius iuris peritia cēseri. 1 ¶ Ius autem ciuile à iure gentiū distinguitur: quòd omnes populi, qui legibus, & moribus regūtur: partim suo proprio, partim cōmuni omnium hominum iure vtūtur. nam quod quisque populus ipse sibi ius cōstituit: id ipsius proprium ciuitatis est: vocaturq; ius ciuile, quasi ius propriū ipsius ciuitatis. quod vero naturalis ratio inter omnes homines cōstituit: id apud omnes peræquè custoditur: vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gētes vtūtur. Et popu-

Ius itaq; Romanus partim ſuo proprio, partim cõi omniũ hominũ iure vtitur. Quæ ſingula qualia ſint,ſuis locis proponemus. 2 ¶ Sed ius quidem ciuile ex vnaquaque ciuitate appellatur, veluti Athenienſium;nam ſi quis velit Solonis, vel Draconis leges appellare ius ciuile Athenienſium:nón errauerit. ſic enim & ius,quo Roman. populus vtitur, ius ciuile Romanorũ appellamus, vel ius Quiritum, quo Quirites vtũtur.Romani enim à Romulo, Quirites à Quirino appellãtur. Sed quotiens non addimus nomen, cuius ſit ciuitatis: noſtrum ius ſignificamus.ſicuti cùm Poetam dicimus,nec addimus nomen: ſubauditur apud Græcos egregius Homerus, apud nos Vergilius. Ius autem gẽtium omni humano generi commune eſt:nam vſu exigẽte,& humanis neceſſitatibus, gentes, humanæ iura quædam ſibi conſtituerũt. Bella etenim orta ſunt,& captiuitates ſequutę,& ſeruitutes, quæ ſunt naturali iuri cõtrariæ. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi naſcebantur.Et ex hoc iure gentium omnes penè cõtractus introducti ſunt, vt emptio,& vẽditio,locatio, & cõductio,ſocietas, depoſitum,mutuũ, & alij innumerabiles.

3 ¶ Conſtat autem ius noſtrum,quo vtimur,aut ſcripto,aut ſine ſcripto:vt apud Græcos τῶνομων οἱ μέν ἐγγρφοι. δὲ ἄγραφοι, *i.legum aliæ ſunt ſcriptæ, aliæ non ſcriptæ* Scriptum autem ius eſt lex,plebiſcitum, Se-

na-

natuſcõſultum , principum placita,magiſtratuum edicta , reſponſa prudentum-
4 ¶ Lex eſt,quod populus Romanus ſenatorio magiſtratu interrogãte(veluti Conſule)cõſtituebat . Plebiſcitũ eſt,qđ plebs plebeio magiſtratu interrogante (veluti Tribuno)cõſtituebat. Plebs aũt à populo eo differt,quo ſpecies à genere: nam appellatione populi,vniuerſi ciues ſignificãtur,cõnumeratis etiam Patricijs & Senatorib. Plebis autem appellatione, ſine patricijs & ſenatoribus cæteri ciues ſignificant . ſed & plebiſcita lege Hortẽſia lata non minus valere, quàm leges cœperũt.
5 ¶ Senatuſconſultum eſt, quod ſenatus iubet,atque conſtituit. Nam cùm auctus eſſet populus Romanus in eum modum, vt difficile eſſet in vnum eum conuocari legis ſanciendæ cauſa: æquum viſum eſt, ſenatum vice populi conſuli. 6 ¶ Sed & quod principi placuit , legis habet vigorem,quum lege Regia, quæ de eius imperio lata eſt, populus ei , & in eum omne imperium ſuum & poteſtatem cõcedat. Quodcunque ergo imperator per epiſtolam conſtituit: vel cognoſcens decreuit, vel edicto præcepit, legem eſſe conſtat: hæc ſunt,quæ Cõſtitutiones appellãtur. Planè ex his quædam ſunt perſonales, quæ nec ad exemplum trahũtur, quoniã non hoc princeps vult:nam quod alicui ob meritum indulſit, vel ſi quam pœnam irrogauit, vel ſi cui ſine exẽplo ſubuenit, perſonam non tranſgreditur.Aliæ autem

quum

quum generales ſint, omnes procul dubio tenent. 7 ¶ Prætorum quoque edicta nō modicā obtinēt iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium ſolemus appellare, quòd qui honores gerūt, ideſt, magiſtratus auctoritatem huic iuri dederūt. Proponebāt & Aediles Curules edictum de quibuſdā cauſis, quod & ipſum iuris honorarij portio eſt. 8 ¶ Reſpōſa prudētium ſunt ſentētię & opiniones eorum, quib. permiſſum erat de iure reſpōdere. nam antiquitus cōſtitutū erat, vt eſſent, qui iura publicè interpretarentur, quib. à Cæſare ius reſpondendi datum eſt, qui Iuriſcōſulti appellabantur, quorum omnium ſententiæ & opiniones eam auctoritatem tenebāt, vt iudici recedere à reſponſo eorum non liceret, vt eſt cōſtitutum. 9 ¶ Sine ſcripto ius venit, qđ vſus approbauit. nam diuturni mores cōſenſu vtentium comprobati, legē imitātur. 10 ¶ Et non ineleganter in duas ſpecies ius ciuile diſtributum eſſe videtur. nam origo eius ab inſtitutis duarū ciuitatū, Athenarum ſcilicet, & Lacedæmoniorū fluxiſſe videtur. In his enim ciuitatibus ita agi ſolitum erat, vt Lacedęmonij quidem magis ea, quæ pro legibus obſeruabāt, memoriæ mandarent: Athenienſes verò ea, quæ in legibus ſcripta comprehēdiſſent, cuſtodirent. 11 ¶ Sed naturalia quidem iura, quæ apud omnes gētes peræque obſeruantur: diuina quadā prouidentia conſtituta, ſemper firma atque

immu-

immutabilia permanẽt. ea verò, quæ ipſa ſibi quæq; ciuitas conſtituit, ſępe mutari ſolent vel tacito cõſenſu populi, vel alia poſtea lege lata. 12 ¶ Omne autem ius, quo vtimur, vel ad perſonas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de perſonis videamus, nã parum eſt ius noſſe, ſi perſonæ, quarum cauſa cõſtitutum eſt, ignorentur.

DE IVRE PERSONARVM, Tit. III.

SVmma itaque diuiſio de iure perſonarum hæc eſt, quod omnes homines, aut liberi ſunt, aut ſerui. 1 ¶ Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocãtur) eſt naturalis facultas eius, quod cuiq; facere libet, niſi ſi quid vi aut iure prohibetur. 2 ¶ Seruitus autem eſt conſtitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam ſubijcitur. 3 ¶ Serui autem ex eo appellati ſunt, qđ Imperatores captiuos vẽdere, ac per hoc ſeruare, nec occidere ſolent, qui etiam mancipia dicti ſunt, eo, quòd ab hoſtibus manu capiuntur. 4 ¶ Serui autem aut naſcuntur, aut fiunt: naſcuntur ex ancillis noſtris, fiunt aut iure gentiũ, id eſt, ex captiuitate: aut iure ciuili, cũ liber homo maior viginti annis ad pretiũ participandum ſeſe venũdari paſſus eſt. 5 ¶ In ſeruorum cõditione nulla eſt differẽtia: in liberis autem multa, aut enim ſunt ingenui, aut libertini.

DE INGENVIS Tit. IV.

INgenuus est is, qui statim, vt natus est, liber est, siue ex duobus ingenuis matrimonio edit⁹ est, siue ex libertinis duobus, siue ex altero libertino, & altero ingenuo. Sed & si qs ex matre nascitur libera, patre verò seruo, ingenuus nihilominus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera & incerto patre natus est, quoniam vulgò cõceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licèt ancilla cõceperit. Et è cõtrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat: placuit eum, q nascitur, liberum nasci: quia nõ debet calamitas matris ei nocere, qui in vẽtre est. Ex his illud quæsitum est, si ancilla prægnãs manumissa sit, deinde ancilla posteà facta pepererit: liberum, an seruũ pariat? Et Martianus probat liberum nasci, sufficit enim ei, qui in vtero est, liberã matrem vel medio tempore habuisse, vt liber nascatur, quod & verum est. 1 ¶ Cùm autem ingenuus aliquis natus sit, nõ officit ei in seruitute fuisse, & postea manumissum esse; sæpissimè enim cõstitutum est, natalibus nõ officere manumissionẽ.

DE LIBERTINIS, Tit .V.

LIbertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. manumissio autem

est

est de manu datio. nā quādiu aliquis in seruitute est, manui & potestati suppositus est: & manumissus liberatur potestate. Quæ res à iure gētium originem sumpsit: vtpote cū iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cū seruitus esset incognita. Sed postquàm iure gentium seruitus inuasit: sequutū est beneficium manumissionis: & cùm vno communi nomine omnes *homines* appellarētur, iure gentium tria hominum genera esse cœperunt: liberi, & his cōtrarium serui, & tertium genus libertini, qui desierant esse serui.

1 ¶ Multis autem modis manumissio procedit. aut enim ex sacris cōstitutionibus in sacrosanctis ecclesijs, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamētum, aut per aliam quālibet vltimam voluntatem. Sed & alijs multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex veterib. quàm ex nostris constitutionibus introducti sunt.

2 ¶ Serui verò, a dominis semper manumitti solēt: adeò, vt vel in trāsitu manumittātur, veluti cùm prætor, aut præses, aut procōsul in balneum, vel in theatrum eant. 3 ¶ Libertinorum autem status tripartitus antea fuerat. Nā qui manumittebātur, modo maiorem & iustam libertatem cōsequebantur, & fiebant ciues Romani: modò minorē, & Latini ex lege Iunia Norbana fiebant: modo inferiorem, & fiebāt ex lege Aelia Sētia: dedititij.

creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.
1 ¶ Licet autẽ domino, qui soluẽdo nõ est, in testamẽto seruum suum cũ libertate hæredem instituere, vt liber fiat, hæresq; ei solus & necessarius: si modò ei nemo alius ex eo testamẽto heres extiterit: aut quia nemo hæres scriptus sit, aut quia is, q scriptus est, qualibet ex causa hæres ei non extiterit. Idq; eadem lege Aelia Sẽtia prouisum est. & rectè. Valde enim prospiciendũ erat, vt egẽtes homines, quibus alius hæres extiturus non esset, vel seruũ suum necessariũ hæredẽ haberẽt, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo nõ faciente, creditores res hereditarias serui noĩe uendãt, ne iniuria defunctus afficiatur. 2 ¶ Idẽq; iuris est, & si sine libertate seruus heres institutus est. Quod nostra cõstitutio nõ solum in dño, qui soluẽdo non est, sed generaliter constituit, nõ humanitatis ratione: vt ex ipsa scriptura institutionis ẽt libertas ĩ cõpetere videatur: quũ nõ sit verisimile, eum, quẽ hæredẽ sibi elegit, si ptermiserit libertatis dationẽ, seruum remanere uoluisse & neminem sibi hæredem fore.
3 ¶ In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iã eo tẽpore quo manumittit, soluendo nõ est: vel qui datis libertatibus, desiturus est soluẽdo esse. Præualuisse tñ vr̃ (nisi animum quoq; fraudãdi manumissor habuerit) nõ impediri libertatẽ, q̃uis bona eius creditoribus

bus

similiter ei, quemadmodum alias res, ita de seruis suis in vltima uoluntate dispo nere, quemadmodũ uoluerit, ꝑmittimus, vt & libertatē eis possit pſtare? Sed quum libertas inæstimabilis res sit, & ꝑꝑ hoc ante xx. ætatis ann. antiquitas libertatē seruo dare ꝓhibebat: ideò nos mediam quodammodo uiam eligentes, non aliter minori xx. annis libertatē in testamento dare seruo suo cōcedimus, nisi decimũseptimum annũ impleuerit, & decimumoctauũ attigerit. Quum. n. antiquitas huiusmodi ętati, & ꝓ alijs postulare cōcesserit: cur non ēt sui iudicij stabilitas, ita eos adiuuare credatur, vt ad libertatem dandam seruis suis possint peruenire?

DE LEGE FVSIA CANINIA tollenda.

TIT. VII.

LEge Fusia Caninia certus modus cōsti tutus erat in seruis testamento manu mittendis: quã, quasi libertates impediē tē, & quodammodo inuidã, tollendã esse censuimus: quum satis fuerat inhumanũ, viuos quidem licentiam habere totã suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatē: moriētibus au tem huiusmodi licentiam adimere.

DE HIS, QVI SVI, VEL alieni iuris sunt.

TIT. VIII.

SEquitur de iure personarũ alia diuisio. Nã quędã personę sui iuris sunt, quędam

dam alieno iuri subiectæ. Rursus earũ, q̃ alieno iuri subiectæ sunt, aliæ sunt in potestate parẽtũ, aliæ in potestate dominorũ. Videamus itaq; de his, quæ alieno iuri subiectæ sunt. nã si cognouerimus, quæ istæ ꝑsonæ sunt: simul intelligemus quæ sui iuris sunt, ac prius inspiciamus de his, q̃ in potestate dñorum sunt. 1 ¶ In potestate itaq; dominorũ sunt serui, quæ quidem potestas, iuris gẽtium est. nam apud omnes peræquè gẽtes animaduertere possumus, dominis in seruos vitæ, necisq; potestatem fuisse, & quodcũq; ꝑ seruum acquiritur, id domino acquiri. 2 ¶ Sed hoc tempore nullis hominibus, q̃ sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum sæuire. Nam ex cõstitutione diui Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, q̃ si alienum seruum occiderit. Sed & maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coercetur: nam Antoninus cõsultus à quibusdam præsidib⁹ prouinciarũ de his seruis, qui ad ædẽ sacrã, vel ad statuã principum cõfugiunt, præcepit, vt si intollerabilis videat sæuitia dominorum, cogantur seruos suos bonis cõditionibus vẽdere, vt pretium dominis daretur. & rectè: expedit enim reipublicæ, ne sua re quis malè vtatur. Cuius rescripti ad Aelium Martianum emissa verba sunt hæc: Dominorum quidẽ potestatẽ in seruos suos illibatã esse oportet, nec
cuiquam

cuiquam hominum ius ſuum detrahi. ſed dominorum intereſt, ne auxilium contra ſæuitiã, vel famem, vel intollerabilẽ iniuriam denegetur ijs, qui iuſtè deprecãtur. Ideoq; cognoſce de querelis eorum, qui ex familia Iulij Sabini ad ſtatuã cõfugerunt, & ſi vel durius habitos, q̃ æquũ eſt, vel infami iniuria affectos eſſe cognoueris, venire iube, ita vt in poteſtatem domini nõ reuertantur. Quod ſi meæ cõſtitutioni fraudem fecerit, ſciat me hoc admiſſum ſeueriùs executurum.

DE PATRIA POTESTATE TIT. IX.

IN poteſtate nr̃a ſunt liberi noſtri, quos ex iuſtis nuptijs procreauimus. 1 ¶ Nuptiæ aũt, ſiue mr̃imoniũ, eſt viri, & mulieris cõiunctio, indiuiduã vitæ cõſuetudinẽ cõtinens. 2 ¶ Ius aũt poteſtatis, q̃d in liberos habemus, ꝓpriũ eſt ciuiũ Rom. nulli.n. alij ſunt hoĩes, qui talẽ in liberos habeãt poteſtatem, qualẽ nos habemus. 3 ¶ Qui igit̃ ex te, & vxore tua naſcitur, in tua poteſtate eſt. Itẽ qui ex filio tuo, & vxore eius naſcit̃, ideſt, nepos tuus, & neptis, æquè in tua ſunt poteſtate, & pronepos, & proneptis, & deinceps cæteri. Qui autem ex filia tua naſcũtur, in poteſtate tua non ſunt, ſed in patris eorum.

DE NVPTIIS, TIT. X.

IVſtas autem nuptias inter ſe ciues Romani cõtrahunt, qui ſecundũ præcepta

legum

similis obseruatio, sed non tanta. Sanè enim inter fratrem sororemque nuptiæ prohibitæ sunt, siue ab eodem patre eademque matre nati fuerint siue ex altero eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit: quandiu quidem constat adoptio, sanè inter te & eam nuptiæ consistere non possunt; cùm verò per emancipationẽ adoptio sit dissoluta poteris eam vxorem ducere. Sed & si tu emancipatus fueris, nihil est impedimẽto nuptijs. Et ideò constat, si quis generum adoptare velit, debere eum antea filiam suam emancipare: & si quis velit nurum adoptare, debere eum antea filiũ suum emancipare. 3 ¶ Fratris verò, vel sororis filiam, vxorem ducere non licet. sed nec neptem fratris vel sororis quis ducere potest, quãuis quarto gradu sint; cuius enim filiam vxorem ducere non licet, neque eius neptem permittitur. Eius verò mulieris, quam pater tuus adoptauit, filium non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali, neque ciuili iure tibi coniũgitur. 4 ¶ Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris, & sororis, coniungi possunt. ¶ Item amitam, licèt adoptiuam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentũ loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoq; amitam, & materteram magnam prohiberi vxorem ducere. 6 ¶ Adfinitatis quoq; veneratione, à quarũdam nuptijs abstinere

nere necesse est, vt ecce priuignam, aut nurum vxorem ducere non licet: quia vtræque filiæ loco sunt. Quod ita. s. accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua. Nā si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione vxorem eā ducere non poteris: quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est, ideo eam vxorem ducere non poteris, quia duas vxores eodem tempore habere non licet. 7 ¶ Socrum quoq; & nouercam prohibitum est vxorem ducere: quia matris loco sunt. Quod & ipsum dissoluta demū adfinitate procedit. alioquin si adhuc nouerca est, id est, si adhuc pari tuo nupta est: cōi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur tibi nuptiæ quia duas vxores habere non potes. 8 ¶ Mariti tamen filius ex alia vxore, & vxoris filia ex alio marito, vel contrà, matrimonium rectè contrahunt: licèt habeant fratrem sororēve ex matrimonio postea contracto natos. 9 ¶ Si vxor tua post diuortium ex alio filiam procreauerit: hæc non est quidem priuigna tua: sed Iulianus ab huiusmodi nuptijs abstinere debere ait. nam constat nec spōsam filij nurum esse, nec patris sponsam nouercā esse: rectius tamen, & iure facturos eos, qui ab huiusmodi nuptijs abstinuerint. 10 ¶ Illud

certum

certum est, seruiles quoq; cognationes impedimento nuptijs esse: si fortè pater & filia, aut frater & soror manumissi fuerint. 11 ¶ Sũt & aliç personę quę propter diuersas rationes nuptias contrahere prohibẽtur, quas in libris Digestorũ, seu Pandectarum ex vetere iure collectarũ, enumerari permisimus. 12 ¶ Si aduersus ea, quæ diximus, aliqui coierint: nec vir, nec vxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ij, qui ex eo coitu nascũtur, in potestate patris nũ sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ij, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelligũtur, cùm & his pater incertus sit. vnde solent spurij appellari παρὰ τὴν σποράν, id est, à satione, & ἀπάτορες. quasi sine patre filij. Sequitur ergo, vt dissoluto tali coitu nec dotis, nec donationis exactioni locus sit. Qui autẽ prohibitas nuptias contrahunt, & alias pœnas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur. 13 ¶ Aliquando autem euenit, vt liberi, qui statim, vt nati sunt, in potestate parentum non sunt, postea redigantur in potestatẽ patris: qualis est is, qui dum naturalis fuerat postea curiæ datus, potestati patris subijcitur: necnon is, qui à muliere libera procreatus, cuius matrimonium minimè legib. interdictum fuerat, sed ad quã pater cõsuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalib. instrumentis cõ-

positis, in potestate p̄ris efficitur. Quod & alijs liberis, qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit.

DE ADOPTIONIBVS, TIT. XI.

NON solùm autem naturales liberi, secundùm ea, quæ diximus, in potestate nostra sunt, verumetiã ij, quos adoptamus. 1 ¶ Adoptio autē duobus modis fit, aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve, qui quæve sui iuris sunt, q̃ species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos easve, qui quæve in potestate parentum sunt: siue primũ gradum liberorum obtineant: qualis est filius, filia: siue inferiorē qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. 2 ¶ Sed hodie ex nostra constitutione, cùm filius familiàs à patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur: iura patris naturalis minimè dissoluũtur: nec quicquã ad patrem adoptiuum transit: nec in potestate eius est, licèt ab intestato iura successionis ei à nobis tributa sint. Si verò pater naturalis non extraneo, sed auo filij sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit auo emancipato, etiam auo vel proauo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia concurrunt in vnã personam

ſonam & naturalia, & adoptionis iura: manet ſtabile ius patris adoptiui, & naturali vinculo copulatum, & legitimo adoptionis modo conſtitutum: vt & in familia, & in poteſtate hōdi patris adoptiui ſit. 3 ¶ Cum autē impubes per principale reſcriptum adrogatur, cauſa cognita adrogatio fieri permittitur, & exquiritur cauſa adrogationis, an honeſta ſit, expediatq; pupillo. Et cum quibuſdā conditionibus adrogatio fit, id eſt, vt caueat adrogator perſonæ publicę, ſi intra pubertatem pupillus deceſſerit, reſtituturum ſe bona illis, qui, ſi adoptio facta non eſſet, ad ſucceſſionē eius venturi eſſent. Item non aliter emancipare eū poteſt adrogator, niſi cauſa cognita dignus emancipatione fuerit, & tūc ſua bona ei reddat. Sed & ſi decedens pater eum exheredauerit, vel viuus ſine iuſta cauſa emancipauerit: iubetur quartam partem ei bonorum ſuorū relinquere, videlicet præter bona, quæ ad patrem adoptiuum tranſtulit, & quorum commodum ei poſtea adquiſiuit. 4 ¶ Minorem natu, marem non poſſe adoptare placet. adoptio enim naturam imitatur: & pro monſtro eſt, vt maior ſit filius quàm pater. Debet itaq; is, qui ſibi filium per adoptionem, vel adrogationem facit plena pubertate id eſt, decem & octo annis præcedere. 5 ¶ Licet autem & in locum nepotis vel neptis, pronepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare quamuis filiū quis non

 habeat.

habeat. 6 ¶ Et tam filium alienũ quis in locum nepotis adoptare poteſt, quàm nepotem in locum filij. 7 ¶ Sed ſi quis nepotis loco adoptet, vel quaſi ex filio, quem habet iam adoptatum: vel quaſi ex illo, quem naturalẽ in ſua poteſtate habet: eo caſu & filius conſentire debet, ne ei inuito ſuus heres adgnaſcatur. ſed ex contrario, ſi auus ex filio nepotẽ det in adoptionem, non eſt neceſſe filium conſentire. 8 ¶ In plurimis autẽ cauſis adſimilatur is, qui adoptatus, vel adrogatus eſt, ei, qui ex legitimo matrimonio natus eſt, & ideo ſi quis per Imperatorẽ vel apud prætorem, vel præſidẽ prouincię non extraneũ adoptauerit, poteſt eũdem in adoptionem alij dare. 9 ¶ Sed & illud vtriuſq; adoptionis commune eſt, quòd & ij, qui generare nõ poſſunt (quales ſunt ſpadones) adoptare poſſunt. caſtrati autem non poſſunt. 10 ¶ Fęminę quoq; adoptare nõ poſſunt: quia nec naturales liberos in ſua poteſtate habent: ſed ex indulgentia principis ad ſolatiũ liberorum amiſſorũ adoptare poſſunt. 11 ¶ Illud propriũ eſt adoptionis illius, quæ per ſacrũ oraculum fit, quòd is, qui liberos in poteſtate habet, ſi ſe adrogandũ dederit, nõ ſolùm ipſe poteſtati adrogatoris ſubijcitur, ſed etiam liberi eius in eiuſdem fiunt poteſtate, tanquam nepotes, ſic etenim diuus Auguſtus non ante Tiberium adoptauit, quàm is Germanicũ adoptaſſet: vt protinus adoptione

facta,

facta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse. 12 ¶ Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, seruos, si à domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Vnde & nos eruditi, in nostra cōstitutione etiam eum seruū, quem dominus actis interuenientibus filium suum nominauerat, liberum esse constituimus: licet hoc ad ius filij accipiendum non sufficiat.

QVIBVS MODIS IVS patriæ potestatis soluitur.
TIT. XII.

Videamus nunc, quibus modis ij, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberentur. Et quidem quemadmodum liberentur serui à potestate dominorum, ex ijs intelligere possumus, quæ de seruis manumittēdis superiùs exposuim⁹. Hi verò, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo, sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre, sanè omni modo filij filiæve sui iuris efficiūtur. Mortuo verò auo, nō omnino nepotes neptesq; sui iuris fiūt: sed ita, si post mortem aui in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente auo pater eorum viuit, & in potestate patris sui est, tunc post obitum aui in potestate patris sui fiunt. Si verò is, quo tempore auus moritur, aut iā mortuus est, aut (per emancipationem) exijt de potestate patris: tunc ij, qui in potestatem eius ca-

dere non possunt, sui iuris fiunt. 1 ¶ Cũ autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, ciuitatem amittit: sequitur, vt qui eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, perinde quã si eo mortuo, desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione, & si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit esse in potestate parentis. sed si ex indulgentia principis restituti fuerint: per omnia pristinum statum recipiunt. 2 ¶ Relegati autem patres in insulam, in potestate liberos retinẽt. Et ex contrario liberi relegati, in potestate parentum remanent. 3 ¶ Pœnæ seruus effectus, filios in potestate habere desinit. Serui autem pęnæ efficiuntur, qui in metallum damnantur, & qui bestijs subijciuntur. 4 ¶ Filius familias si militauerit, vel si senator, vel cõsul factus fuerit: remanet in potestate patris. militia enim, vel consularis dignitas de patris potestate filium non liberat. Sed ex constitutione nostra summa Patriciatus dignitas illico, imperialibus codicillis præstitis, filium à patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidẽ posse per emancipationis modum potestatis suę nexibus filium liberare; imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate? 5 ¶ Si ab hostib. captus fuerit parẽs, quamuis seruus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum

pro-

propter ius postliminij: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint oĩa pristina iura recipiunt; idcirco reuersus etiam liberos habebit in potestate: quia postliminium fingit eum, qui captus est, in ciuitate semper fuisse. Si verò ibi decesserit: exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quoq; filius, neposve si ab hostibus captus fuerit: similiter dicimus propter ius postliminij, ius quoq; potestatis parẽtis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium à limine, & post. Vnde eum, qui ab hostibus (captus est, &) in fines nostros postea peruenit, postliminio reuersũ rectè dicimus. Nam limina, sicut in domo finem quendam faciunt: sic & imperij finem esse limen veteres voluerunt. Hinc & limen dictum est, quasi finis quidam, & terminus. ab eo postliminium dictum est, quia ad idem limen reuertebatur, qđ amiserat. Sed & qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio redijsse existimatur. 6 ¶ Præterea emancipatione quoq; desinunt liberi in potestate parentum esse: sed emancipatio anteà quidem vel per antiquam legis obseruationẽ procedebat, quæ per imaginarias vẽditiones, & intercedẽtes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. Nostra autem prouidentia etiam hoc in melius per constitutionem reformauit: vt fictione pristina explosa, recta via ad competẽtes iudices vel magistratus, pa-

rentes intrēt: & filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps à sua manu dimittant. Et tunc ex edicto prætoris in bonis huiusmodi filij, vel filiæ, vel nepotis, vel neptis, qui quæve à parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadē iura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel cęteri: ipse parens, ex manumissione, tutela eius nanciscitur. 7 ¶ Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filiū & ex eo nepotem, vel neptem in potestate habebit: filium quidē de potestate dimittere, nepotem verò, vel neptem retinere. & è conuerso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero, vel neptē manumittere, vel omnes sui iuris effícere. Eadem & de pronepote, & de pronepte dicta esse intelligentur. 8 ¶ Sed & si pater filiū, quem in potestate habet, auo vel proauo naturali secundū nostras cōstitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis interuenientibus apud competentem iudicem manifestauerit, presente eo, qui adoptatur, & non contradicente, necnon eo præsente, qui adoptat: soluitur quidem ius potestatis patris naturalis: transit autem in huiusmodi parentem adoptiuum in cuius persona & adoptionem esse plenissimam antea diximus. 9 ¶ Illud autē scire oportet, quòd si nurus tua ex filio tuo conceperit, & filium postea emanci

pateris,

paueris, vel in adoptionem dederis, prę-gnāte nuru tua: nihilominus quod ex ea naſcitur, in poteſtate tua naſcitur. Quòd ſi poſt emācipationem, vel adoptionem conceptus fuerit: patris ſui emancipati, vel aui adoptiui poteſtati ſubijcitur. 10 ¶ Et quidem neque naturales liberi, neque adoptiui vllo pene modo poſſunt cogere parentes, de poteſtate ſua eos dimittere.

DE TVTELIS.
TIT. XIII.

TRanſeamus nunc ad aliam diuiſionē perſonarum. Nā ex his perſonis, quę in poteſtate non ſunt, quædam vel in tutela ſunt, vel in curatione, quædam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his quæ in tutela, vel in curatione ſunt. Ita enim intelligemus cęteras perſonas quę neutro iure tenentur, Ac prius diſpiciamus de his, qui in tutela ſunt. 1 ¶ Eſt autem tutela (vt Seruius definiuit) vis, ac poteſtas in capite libero ad tuendum eū qui propter ętatem ſe defendere nequit, Iure ciuili data, ac permiſſa. 2 ¶ Tutores autem ſunt, qui eam vim, ac poteſtatem habēt, exque ipſa re nomen acceperunt. Ita appellantur tutores, quaſi tuitores, atque defenſores: ſicut à ditui dicuntur, qui ædes tuentur. 3 ¶ Permiſſū eſt itaq; parentibus, liberis impuberib. quos in poteſtate habent, teſtamento tutores dare. Et hoc in filios, filiaſq; pro-

cedit omnimodo. nepotibus verò, neptibusq; ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in potestatem patris sui nō sunt recasuri. Itaq; si filius tuus mortis tuæ tēpore in potestate tua sit: nepotes [ex] eo non poterunt ex testamēto tuo tutores habere, quāuis in potestate tua fuerint: scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui recasuri sunt. 4 ¶ Cùm autem in cōpluribus alijs causis posthumi, pro iam natis habeantur, & in hac causa placuit non minùs posthumis, quàm iam natis testamēto tutores dari posse, si modò in ea causa sint, vt si viuis parētibus nascerentur, sui [heredes,] & in potestate eorum fierent. 5 ¶ Sed & si emancipato filio tutor à patre datus fuerit testamento: confirmandus est ex sententia præsidis omni modo, id est, sine inquisitione.

QVI TESTAMENTO tutores dari possunt.

TITVLVS XIIII.

DAri autem tutor potest testamento, non solùm paterfamilias, sed etiam filiusfamilias. 1 ¶ Sed & seruus proprius testamento cum libertate rectè tutor dari potest. Sed sciendum est, eum & sine libertate tutorem datum, tacitè libertatē directam accepisse videri, & per hoc rectè tutorem esse. Planè si per errorem, quasi liber, tutor datus sit, aliud dicendū est. Seruus autem alienus pure inutiliter

testa-

testamento datur tutor: sed ita, *cum liber erit*, vtiliter datur; proprius autẽ seruus inutiliter eo modo tutor datur. 2 ¶ Furiosus, vel minor vigintiquinq; annis tutor testamento datus, tutor tunc erit, cũ compos mentis, aut maior vigintiquinq; annis fuerit factus. 3 ¶ Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante heredis institutionẽ posse dari tutorem non dubitatur. 4 ¶ Certæ autem rei, vel causæ tutor dari nõ potest: quia personæ, non causæ, vel rei tutor datur. 5 ¶ Si quis filiabus suis, vel filijs tutores dederit, etiam posthumę, vel posthumo dedisse videtur: quia filij, vel filiæ appellatione, & posthumus, & posthuma continentur. Quòd si nepotes sint, an appellatione filiorum & ipsis tutores dati sint? Dicendum est, vt & ipsis quoq; dari videantur: si modò liberos dixerit. Cæterùm si filios: non continebuntur. aliter enim filij, aliter nepotes appellãtur. Planè si posteris dederit: tam filij posthumi, quàm cæteri liberi continebũtur.

DE LEGITIMA ADgnatorum tutela,

TIT. XV.

QVibus autem testamento tutor datus nõ est: his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. 1 ¶ Sunt autem adgnati cognati per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi à patre cognati: veluti frater ex

eodē patre natus, fratris filius nepos ve ex eo:itē patruus,& patrui filius nepos-ve ex eo.At qui per fęmininisexus personas cognatione iunguntur,adgnati nō sunt:sed alias naturali iure cognati. Itaque amitæ tuæ filius non est tibi adgnatus,sed cognatus : & inuicem tu illi eodem iure coniungeris:quia qui ex ea nascuntur, patris,non matris familiam sequuntur. 2 ¶ Quod autem lex duodecim tabularū ab intestato vocat ad tutelā adgnatos,non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentū is, qui poterat tutores dare:sed si quantū ad tutelā pertinet,intestatus decesserit.quod tunc quoq; accidere intelligitur,cùm is, qui datus est tutor viuo testatore decesserit. 3 ¶ Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitis diminutione plerūque perimitur : nā adgnatio iuris ciuilis nomen est:cognationis verò ius non omnibus modis commutatur : quia ciuilis ratio ciuilia quidem iura corrūpere potest,naturalia verò non vtique.

DE CAPITIS DEMINVTIONE, TIT. XVI.

EST autem capitis deminutio,status mutatio. Eaq; tribus modis accidit. nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor,(quā quidam mediam vocāt) aut minima. 1 ¶ Maxima capitis deminutio est,cùm aliquis simul & ciuitatem & libertatē amittit.quod accidit in his,

qui

qui serui pęnæ efficiũtur atrocitate sententiæ: vel libertis vt ingratis erga patronos condẽnatis: vel his, qui se ad pręttium participandũ venundari passi sunt. 2 ¶ Minor, siue media capitis deminutio est, cùm ciuitas quidem amittitur, libertas verò retinetur. quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit: vel ei, qui in insulam deportatus est. 3 ¶ Minima capitis deminutio est, cũ ciuitas retinetur & libertas, sed status hominis commutatur. quod accidit in his qui cùm sui iuris fuerint, cœperũt alieno iuri subiecti esse, vel cõtrà, veluti si filiusfamilias à patre emancipatus fuerit, est capite deminutus. 4 ¶ Seruus autem manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit. 5 Quibus autem dignitas magis, quam status permutatur: capite non minuuntur. & ideo à senatu motos capite non minui constat. 6 Quod autem dictum est, manere cognationis ius etiã post capitis deminutionem: hoc ita est, si minima capitis deminutio interueniat. manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio interueniat: ius quoque cognationis perit, vtputà seruitute alicuius cognati: & ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed & si in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur. 7 Quùm autẽ ad agnatos tutela pertineat: non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantùm, qui proximiore gradu sunt: vel si plures eiusdem gradus

sunt,

sunt, ad omnes pertinet: veluti si plures fratres sunt, qui vnum gradum obtinēt, pariter ad tutelam vocantur.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA,
TIT. XVII.

EX eadem lege duodecim tabularum libertorum, & libertarum tutela ad patronos liberosq; eorum pertinet, quæ & ipsa legitima tutela vocatur: nō quia noīatim in ea lege de hac tutela caueatur: sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quòd hereditates libertorum libertarumq; si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos, liberosve eorum pertinere: crediderūt veteres voluisse legem etiā tutelas ad eos pertinere: cùm & adgnatos quos ad hereditatem lex vocat, eosdem & tutores esse iusserit: quia plerūq; vbi successionis est emolumentum, ibi & tutelæ onus esse debet. Ideò autem diximus plerunq; quia si à fœmina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, quum alius sit tutor.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA,
TIT. XVIII.

EXemplo patronorum recepta est, & alia tutela, quæ & ipsa legitima vocatur. nam si quis filium, aut filiam, nepotem,

potem, aut neptem ex filio, & deinceps impuberes emācipauerit: legitimus eorum tutor erit.

DE FIDVCIARIA TVtela, TIT. XIX.

EST & alia tutela, quæ fiduciaria appellatur. nam si pater filiū, vel filiā, nepotem, vel neptem, vel deinceps impuberes manumiserit: legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si liberi eius virilis sexùs existant: fiduciarij tutores vel fratris, vel sororis efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoq; eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidē defuncti, si non esset à viuo pře emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoq; nec in tutelam. Libertus autē si seruus mansisset, vtiq; eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset; Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectæ sint ætatis, quod nostra constitutio in omnibus tutelis, & curationibus obseruari generaliter præcepit.

DE ATILIANO TVTORE ET eo qui ex lege Iulia & Titia dabatur, TIT. XX.

SI cui nullus oīno tutor fuerat, ei dabatur in vrbe quidē à prætore vrbano & ma-

& maiore parte tribunorũ plebis tutor ex lege Atilia: in prouincijs verò à prę-sidibus prouinciarum ex lege Iulia, & Titia. 1 ¶ Sed & si in testamento tutor sub cõditione, aut ex die certo datus fuerat, quamdiu conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor, si cõditio extiterat, aut dies venerat, aut heres extiterat. 2 ¶ Ab hostibus quoq; tutore capto, ex his legib. tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in ciuitatẽ reuersus fuerat. nã reuersus recipiebat tutelam iure postliminij. 3 ¶ Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquàm primò consules pupillis vtriusq; sexus tutores ex inquisitione dare cœperunt, deinde prætores ex constitutionibus. Nã supradictis legibus neq; de cautione à tutoribus exigenda, rẽ saluam pupillis fore: neq; de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem, quidquam cauebatur. 4 ¶ Sed hoc iure vtimur, vt Romæ quidem præfectus vrbi, vel prætor secundum suã iurisdictionem: in prouincijs autem pręsides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu præsidũ, si non sint magnę pupilli facultates. 5 ¶ Nos autem per constitutionem nostram huiusmodi difficultates hominum resecantes: nec expectata iussione præsidum, disposuimus, si facultates pupilli, vel adulti vsq; ad quingentos solidos valeãt, defensores ciuitatum

tum, vnà cum eiusdem ciuitatis religiosissimo antistite, vel alias publicas personas, id est, magistratus, vel iuridicū Alexandrinę ciuitatis, tutores, vel curatores creare: legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam præstanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt. 6 ¶ Impuberes autem in tutela esse naturali iuri conueniens est: vt is, qui perfectę ętatis non sit, alterius tutela regatur. 7 ¶ Quum ergo pupillorum pupillarūq; tutores negotia gerāt: post pubertatatem tutelæ iudicio rationē reddunt.

DE AVCTORITATE TVTORVM. TIT. XXI.

Auctoritas autem tutoris in quibusdā causis necessaria pupillis est, in quibusdam nō est necessaria: vt ecce si quid dari sibi stipulentur: nō est necessaria tutoris auctoritas. quòd si alijs promittāt pupilli, necessaria est tutoris auctoritas. Namq; placuit meliorem quidem conditionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate: deteriorem verò non aliter, quàm cum tutoris auctoritate. Vnde in his causis, ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, vt in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depositis: si tutoris auctoritas nō interueniat: ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur, at inuicē pupilli non obligantur. 1 ¶ Neq; tamen hereditatem adire, neq; bonorum possessio-

nem

hem petere, neq; hereditatem ex fideicō misso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamuis illis lucrosa sit, ne vllum damnum habeant. 2 ¶ Tutor autem statim in ipso negotio præsens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimauerit, post tempus verò, vel per epſam interposita auctoritas, nihil agit. 3 ¶ Si inter tutorem pupillumq; iudiciū agēdum sit: quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest: non prętorius tutor (vt olim) constituitur, sed curator in locum eius datur: quo cnratore interueniente iudiciū peragitur, & eo peracto, curator esse desinit.

QVIBVS MODIS TVTELA finitur,

TIT. XXII.

PVpilli pupillęq; cū puberes esse cœperint, à tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solū ex annis, sed etiā ex habitu corporis in masculis æstimari volebant. Nostra autem maiestas dignum esse castitate nostrorū temporū existimans, bene putauit, quod in fœminis, etiam antiquis, impudicum esse visum est, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideò nostra sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimumquartum annum cōpletum illico initium accipere disposuim⁹: antiquitatis normā in ſeminis bene positam

sitam in suo ordine relinquentes, vt post duodecim annos completos viri potētes esse credantur. 1 ¶ Item finitur tutela, si adrogati sunt adhuc impuberes, vel deportati: item si in seruitutē pupillus redigatur, vel si ab hostibus captus fuerit. 2 ¶ Sed & si vsq; ad certam conditionem datus sit tutor testamento: æquè euenit, vt desinat esse tutor existente cōditione. 3 ¶ Simili modo tutela finitur morte vel pupillorum, vel tutorum. 4 ¶ Sed & capitis deminutione tutoris, per quam libertas, vel ciuitas amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si in se adoptionem dederit, legitima tantùm tutela perit, cęteræ non pereunt. Sed pupilli, & pupillę capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. 5 ¶ Præterea, qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. 6 ¶ Desinunt etiam tutores esse, qui vel remouentur à tutela ob id, quòd suspecti visi sunt: vel qui ex iusta causa sese excusant & onus administrandæ tutelæ deponūt, secundum ea quę inferius proponemus.

DE CVRATORIBVS, TIT. XXIII.

MAsculi quidem puberes, & fœminæ viri potentes, vsq; ad vigesimūquintum annum completum curatores accipiūt: quia licèt puberes sint, adhuc tamē eius ætatis sunt, vt sua negotia tueri nō

possint.

possint. 1 ¶ Dantur autem curatores ab eisdē magistratibus à quibus & tutores. Sed curator testamento non datur: datus tamen confirmatur decreto prętoris, vel præsidis. 2 ¶ Item inuiti adolescentes, curatores non accipiunt, præterquàm in litem: curator enim & ad certam causam dari potest. 3 ¶ Furiosi quoq; & prodigi, licèt maiores vigintiquinq; annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solēt Romæ præfectus vrbi, vel p̄tores, & in prouincijs præsides ex inquisitione eis curatores dare. 4 ¶ Sed & mente captis, & surdis, & mutis, & qui perpetuo morbo laborant (quia rebus suis superesse non possunt) curatores dandi sunt. 5 ¶ Interdum autem & pupilli curatores accipiũt, vtputa si legitimus tutor nō sit idoneus: quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item si testamēto datus tutor, vel à prętore, aut pręside, idoneus nō sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret: solet ei curator adiungi. Item loco tutorũ qui non in perpetuum, sed ad tempus à tutela excusantur, solēt curatores dari. 6 ¶ Quòd si tutor aduersa valetudine, vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare possit: & pupillus, vel absit, vel infans sit: quem velit actorem, periculo ipsius tutoris, prætor, vel qui prouinciæ præerit, decreto constituat.

DE

DE SATISDATIONE tutorum, vel curatorum,
TIT. XXIIII.

NE tamen pupillorum pupillarumve & eorum, qui, quæve in curatione sunt, negotia à curatoribus, tutoribusve consumantur, vel deminuãtur: curet prætor, vt & tutores, & curatores eo nomine satisdent. Sed hoc nõ est perpetuum. nam tutores testamẽto dati, satisdare nõ coguntur: quia fides eorum & diligentia ab ipso testatore approbata est. item ex inquisitione tutores, vel curatores dati, satisdatione non onerantur: quia idonei electi sunt. 1 ¶ Sed si ex testamento, vel inquisitione duo pluresve dati fuerint: potest vnus offerre satisdationem de indẽnitate pupilli, vel adolescentis, & con tutori suo, vel cõcuratori præferri, vt solus administret: vel vt contutor, aut con curator satis offerens præponatur ei, vt & ipse solus administret. Itaq; per se nõ potest petere satisdationem à contutore suo, vel cõcuratore: sed offerre debet vt electionem det concuratori, vel contutori suo, vtrum velit satis accipere, an sa tisdare. Quòd si nemo eorum satis offerat: si quidem adscriptum fuerit à testatore, quis gerat: ille gerere debet. Quòd si nõ fuerit adscriptum: quẽ maior pars elegerit, ipse gerere debet, vt edicto prę toris cauetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos,

qui

qui gerere debent: prętor partes ſuas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquiſitione datis comprobandum eſt, id eſt, vt maior pars eligere poſſit, per quē adminiſtratio fiat. 2 ¶ Sciēdum autem eſt, non ſolùm tutores, vel curatores pupillis, vel adultis, cæterisq; perſonis ex adminiſtratione rerum teneri: ſed etiam in eos, qui ſatiſdationem accipiunt, ſubſidiariam actionem eſſe, quæ vltimū eis preſidium poſſit adferre. Subſidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus, vel curatoribus ſatiſdari non curauerunt, aut non idoneè paſſi ſunt caueri. Quæ quidem tam ex prudentiū reſponſis, quam ex conſtitutionibus imperialibus etiam in hęredes eorum extenditur. 3 ¶ Quibus conſtitutionibus, & illud exprimitur, vt niſi caueant tutores & curatores, pignoribus captis coerceātur. 4 ¶ Neq; autem præfectus vrbi, neq. prætor, neq; pręſes prouinciæ, neq; quiſquam alius, cui tutores dādi ius eſt, hac actione tenebitur: ſed hi tantummodo, qui ſatiſdationem exigere ſolent.

DE EXCVSATIONIBVS tutorum, vel curatorum, TIT. XXV.

Excuſantur autem tutores & curatores varijs ex cauſis: plerunq; tamen propter liberos, ſiue in poteſtate ſint, ſiue emancipati. Si .n. tres liberos ſuperſtites Romæ quis habeat, vel in Italia quatuor,

tuor, vel in prouincijs quinque: à tutela vel cura potest excusari, exẽplo cæterorum munerum. nam & tutelam & curam placuit publicum munus esse. sed adoptiui liberi non prosunt. In adoptionem autem dati, natnrali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt vt in locum patris sui succedant: ex filia non prosunt. Filij autem superstites tantùm ad tutelæ, vel curę muneris excusationem prosunt: defuncti autem non prosunt. Sed si in bello amissi sunt: quæsitũ est, an prosint? Et cõstat eos solos prodesse, qui in acie amittuntur. hi enim, qui pro repub. ceciderũt in perpetuum per gloriam viuere intelliguntur. 1 ¶ Item diuus Marcus in Semestribus rescripsit, eũ, qui res fisci administrat, à tutela, vel cura, quandiu administrat, excusari posse. 2 ¶ Item, qui reip. causa absunt, à tutela vel cura excusantur. Sed & si fuerint tutores, vel curatores dati, deinde reip. causa abesse cępe rint: à tutela, vel cura excusantur, quatenus reip. causa absunt, & interea curator loco eorum datur: qui si reuersi fuerint, recipiunt onus tutelæ. nam nec anni habent vacationem, vt Papinianus libro 5. Responsorum scripsit. nam hoc spatium habent ad nouas tutelas vocati. 3 ¶ Et qui potestatem aliquam habent, se excusare possunt, vt diuus Marcus rescripsit: sed susceptam tutelam deserere nõ possunt. 4 ¶ Item propter litem, quam cum pupillo, vel adulto tutor, vel curator habet,

cusare.minores autem vigintiquinq;an nis olim quidẽ excusabantur:nostra autem constitutione prohibentur ad tutelam,vel curã adspirare: adeò,vt nec excusatione opus sit.Qua constitutione cauetur,vt nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur,nec adultus:quum sit inciuile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, & ab alijs reguntur,aliorũ tutelam,vel curam subire. 14 ¶ Idẽ & in milite obseruandum est,vt nec volens ad tutelę onus admittatur. 15 ¶ Item Romæ grammatici,rhetores,& medici, & qui in patria sua has artes exercẽt,& intra numerum sunt,à tutela, & cura habent vacationẽ. 16 ¶ Qui autem vult se excusare,si plures habeat exausationes, & de quibusdã non probauerit; alijs vti intra tempora constituta non prohibentur.Qui autem excusare se volunt,non appellant:sed intra quinquaginta dies cõtinuos, ex quo cognouerint se esse tutores, vel curatores datos,se excusare debent, cuiuscũq; generis sint,id est,qualitercũq;dati fuerint tutores: si intra cẽtesimum lapidem sunt ab eo loco,vbi tutores dati sunt. Si verò vltra centesimum lapidem habitãt dinumeratione facta viginti millium diurnorum,& amplius triginta dierũ. qui tamen(vt Scæuola dicebat)sic debẽt cõputari,ne minus sint,quàm quinquaginta dies. 17 ¶ Datus autem tutor,ad vniuersum patrimoniũ datus esse creditur.

18 ¶Qui tutelam alicuius gessit, inuitus curator eiusdem fieri non compellitur: intantùm, vt licèt paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adiecerit se eũdem curatorem dare: non tamẽ inuitum eum curam suscipere non cogendũ, diui Seuerus, & Antoninus rescripserunt. 19 ¶ Ijdem rescripserunt maritũ vxori suæ curatorem datum, excusare se posse, licèt se immisceat. 20 ¶ Si quis autẽ falsis allegationibus excusationem tutelæ meruerit: nõ est liberatus onere tutelæ.

DE SVSPECTIS TVTORIBVS, VEL curatoribus,

TIT. XXVI.

SCiendum est suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. 1 ¶ Datum est autem ius remouendi tutores suspectos Romæ prętori, & in prouincijs præsidibus earum, & legato proconsulis. 2 ¶ Ostendimus, qui possint de suspecto cognoscere: nũc videamus, qui suspecti fieri possint. Et possunt quidẽ oẽs tutores fieri suspecti, siue sint testamentarij, siue nõ sint: sed alterius generis tutores. Quare & si legitimus fuerit tutor, accusari poterit. Quid si patron⁹? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famæ patroni parcendum esse, licèt vt suspectus remotus fuerit. 3 ¶ Cõsequens est, vt videamus, qui possint suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc accusationẽ, hoc est, omni-

omnibus patere. quinimmò & mulieres admittuntur ex rescripto diuorũ Seueri & Antonini, sed eæ solæ, quę pietatis necessitudine ductæ, ad hoc procedũt: vtputa mater, nutrix quoq; & auia potest, & soror. sed & si qua alia mulier fuerit quã prætor propensa pietate intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam non sustinere iniuriã pupillorum: admittet eam ad accusationem. 4 ¶ Impuberes nõ possunt tutores suos suspectos postulare, puberes autem curatores suos ex cõsilio necessariorum suspectos possunt arguere. & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserũt. 5 ¶ Suspectus autem est, qui non ex fide tutelã gerit, licèt soluẽdo sit, vt Iulianus quoq; scripsit. Sed & antè, quàm incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum remoueri, idem Iulianus scripsit & secundum eum constitutum est. 6 ¶ Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum: famosus est. si ob culpam: non ęque. 7 ¶ Si quis autem suspectus postulatur: quoad cognitio finiatur: interdicitur ei administratio, vt Papiniano visum est. 8 ¶ Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit posteaquàm tutor, vel curator decesserit extinguitur suspecti cognitio. 9 ¶ Si qs tutor copiam sui non faciat, vt alimenta pupillo decernantur: cauetur epistola diuorum Seueri, & Antonini, vt in possessionem bonorũ eius pupillus mittatur: & quæ mora deteriora futura sunt, dato

INSTITVTIONVM,
SEV ELEMENTORVM D. Iustiniani sacratissimi Principis.

LIBER II.

DE RERVM DIVISIONE & adquirendo ipsarum dominio,

TITVLVS I.

SVPERIORE libro de iure personarum exposuimus: modò videamus de rebus, quæ vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium nostrum habentur. Quædam enim naturali iure communia sunt omnium, quædam publica, quædã vniuersitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ ex varijs causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit 1 ¶ Et quidem naturali iure communia sunt omnium hæc: aer, aqua profluens, & mare, & per hoc littora maris. Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur: dum tamen à villis, & monumentis & ædificijs abstineat: quia non sunt iuris gentium, sicut est mare.

2 ¶ Flumina autem omnia, & portus publica sunt. ideóque ius piscandi omnibus cõmune est in portu fluminibusq;.

3 Est autem littus maris, quatenus hy-

bernus fluctus maximus excurrit.4 ¶ Riparum quoq; vsus publicus est iure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque naues ad eas appellere, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen nauigare, sed proprietas earum illorum est, quorum prædijs hærent. qua de causa arbores quoque in ijsdem natæ, eorundem sunt. 5 ¶ Littorum quoque vsus publicus est, & iuris gentium, sicut & ipsius maris. & ob id cuilibet liberum est casam ibi ponere, in quam se recipiat: sicut retia siccare, & ex mari deducere. proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse: sed eiusdem iuris esse, cuius & mare, & quæ subiacet mari terra vel arena.

6 ¶ Vniuersitatis sunt, non singulorum, quę in ciuitatibus sunt theatra, stadia, & si qua alia sunt communia ciuitatum.

7 ¶ Nullius autem sunt res sacræ, & religiosę, & sanctę. quod enim diuini iuris est, id nullius in bonis est. 8 ¶ Sacrę res sunt, quæ ritè per pontifices Deo consecratæ sunt; veluti ædes sacræ, & donaria quæ ritè ad ministerium Dei dedicata sunt; quæ etiam per nostram constitutionem alienari & obligari prohibuimus: excepta causa redemptionis captiuorum. Si quis autem auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit: sacrũ non est sed profanũ. Locus autem, in quo ædes sacræ sunt ædificatæ: et iam diruto ædificio,

cio, sacer adhuc manet, vt & Papinianus scripsit. 9 ¶ Religiosum locum vnusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In communem autem locum purum inuito socio inferre no licet. In commune verò sepulchrũ etiam inuitis cæteris licet inferre. Itẽ si alienus vsusfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente vsufructuario, locũ religiosum non facere. In alienum locum consentiente domino licet inferre: & licet postea ratum non habuerit, quàm illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit. 10 ¶ Sanctæ quoque res veluti muri & portæ ciuitatis, quodammodo diuini iuris sunt: & ideò nullius in bonis sunt. Ideo autẽ muros sanctos dicimus, quia pœna capitis cõstituta est in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideò & legum eas partes, quibus pænas constituimus aduersus qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus. 11 ¶ Singulorum autem hominum multis modis res fiunt. quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod (sicut diximus) appellatur ius gentium: quarundam vero iure ciuili. Commodius est itaque à vetustiore iure incipere. palàm est autem vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. ciuilia autem iura tunc esse cœperunt, cùm & ciuitates condi, & magistratus creari, & leges scribi cœperunt. 12 ¶ Feræ igitur

 tur

tur bestię,& volucres,& pisces, & omnia animalia,quæ mari,cœlo,& terra nascuntur:simulatque ab aliquo capta fuerint,iure gentium statim illius esse incipiũt;quod enim ante nullius est,id naturali ratione occupanti conceditur. nec interest,feras bestias & volucres vtrum in suo fundo quis capiat, an in alieno. Plane qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupãdi gratia:potest à domino,si is præuiderit,prohiberi, ne ingrediatur.Quicquid autem eorum ceperis:eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur. Cũ verò tuã euaserit custodiã,& in libertatẽ naturalem sese receperit:tuum esse desinit. & rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cũ vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo,vt difficilis sit eius persequutio. 13 ¶ Illud quæsitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit,vt capi possit, statim tua esse intelligatur? Et quibusdam placuit, statim esse tuam & eousque tuã videri,donec eã persequaris: quòd si desieris persequi:desinere esse tuã, & rursus fieri occupantis. Alij verò putauerunt,non aliter tuam esse quàm si eã ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quòd multa accidere soleant, vt eam non capias. 14 ¶ Apium quoque fera natura est. Itaque,apes, quę in arbore tũa consederint, antequam à te alueo includantur,nõ magis tuę intel

liguntur

liguntur eſſe,quàm volucres, quæ in arbore tua nidũ fecerint.idcòque ſi alius eas incluſerit:is earum dominus erit.Fauos quoque,ſi quos effecerint, eximere quilibet poteſt.Planè integra re,ſi prævideris ingredientem fundũ tuum,poteris eum iure prohibere,ne ingrediatur.Examẽ quoque,quod ex alueo tuo euolauerit,couſque intelligitur eſſe tuũ, donec in conſpectu tuo eſt, nec difficilis perſequutio eius eſt, alioquin occupantis fit.
15 ¶ Pauonum quoque & columbarum fera natura eſt.nec ad rẽ pertinet, quod ex conſuetudine euolare & reuolare ſolent.nam & apes idem faciunt, quarum conſtat feram eſſe naturam.Ceruos quoque quidam ita manſuetos habent,vt in ſyluã ire,& redire ſoleant,quorum & ipſorum feram eſſe naturam, nemo negat. In ijs autem animalibus,quæ ex conſuetudine abire & redire ſolent,talis regula cõprobata eſt:vt eouſque tua eſſe intelligantur,donec animum reuertẽdi habeant.nam ſi reuertendi animum habere deſierint:etiam tua eſſe deſinunt, & fiunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur deſinere habere tunc, cùm reuertendi conſuetudinem deſeruerint. 16 ¶ Gallinarum autẽ & anſerũ non eſt fera natura, idque ex eo poſſumus intelligere,quod aliæ ſunt gallinæ, quas feras vocamus:item alij ſunt anſeres,quos feros appellamus. Idcòque ſi anſeres tui,aut gallinæ tuæ, aliquo mo-

do turbati turbatæve euolauerint : licet conspectum tuum effugerint, quocũque tamen loco sint, tui tuæve esse intelligũtur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtũ committere intelligitur.
17 ¶ Item ea, quæ ex hostibus capimus iure gentiũ statim nostra fiunt: adeò quidem, vt & liberi homines in seruitutem nostrã deducantur. qui tamen, si euaserint nostram potestatẽ, & ad suos reuersi fuerint: pristinum statum recipiunt.
18 ¶ Item lapilli, & gemmæ, & cætera, quæ in litore maris inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. 19 ¶ Itẽ ea, quæ ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur. 20 ¶ Pręterea quod per alluuionẽ agro tuo flumen adiecit, iure gẽtium tibi adquiritur. Est autem alluuio incremẽtum latens. Per alluuionem autem id videtur adijci, quod ita paulatim adijcitur, vt intelligi nõ possit, quantum quoquo temporis momento adijciatur.
21 ¶ Quod si vis fluminis de tuo prędio partem aliquam detraxerit, & vicini prędio attulerit: palàm est eam tuam permanere. Planè si lõgiore tempore fundo vicini tui hæserit, arborèsque, quas secum traxit, in eũ fundũ radices egerint: ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitæ esse. 22 ¶ Insula, quæ in mari nata est, (quod raro accidit) occupãtis fit. nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata (quod freqũẽter accidit) si quidem

dem mediam partem fluminis tenet:cõmunis eſt eorũ, qui ab vtraque parte fluminis prope ripam prædia poſſidẽt:pro modo ſcilicet latitudinis cuiuſque fundi,quæ prope ripam ſit. Quod ſi alterĩ parti proximior ſit:eorum eſt tantũ,qui ab ea parte prope ripã prædia poſſidẽt. Quòd ſi aliqua parte diuiſum ſit flumẽ, deinde infrà vnitum,agrum alicuius in formã inſulæ redegerit: eiuſdem permanet is ager, cuius & fuerat. 23 ¶ Quòd ſi naturali alueo in vniuerſum derelicto ad aliam partem fluere cœperit : prior quidem alueus eorum eſt, qui prope ripam eius prędia poſſident:pro modo ſcilicet latitudinis cuiuſque agri, quæ prope ripam ſit.nouus autẽ alueus eius iuris eſſe incipit,cuius & ipſum flumẽ eſt, id eſt,publicus.Quòd ſi poſt aliquod tẽpus ad priorem alueum reuerſum fuerit flumẽ:rurſus nouus alueus eorũ eſſe incipit,qui prope ripam eius prædia poſſident. 24 ¶ Alia ſanè cauſa eſt,ſi cuius totus ager inundatus fuerit,neque enim inũdatio fundi ſpeciem commutat.& ob id, ſi receſſerit aqua:palàm eſt eum fundũ eius manere,cuius & fuit. 25 ¶ Quũ ex aliena materia ſpecies aliqua facta ſit ab aliquo:quęri ſolet,quis eorum naturali ratione dominus ſit:vtrum is,qui fecerit, an potius ille, qui materię dominus fuerit?vt ecce,ſi quis ex alienis vuis aut oliuis,aut ſpicis,vinum,aut oleum, aut frumentum fecerit;aut ex alieno auro,

ro, vel argẽto, vel ære vas aliquid fecerit: vel ex alieno vino & melle mulsum miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrũ aut collyriũ cõposuerit: vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis nauem, vel armarium, vel subsellia fabricauerit. Et post multã Sabianorum & Proculianorum ambiguitatẽ, placuit media sententia existimantium, si ea species ad priorem & rudem materiam reduci possit: eum videri dominum esse, qui materiæ dominus fuerit. si non possit reduci: eum potius intelligi dominum, qui fecerit, ut ecce, vas cõflatum potest ad rudem materiam æris, vel argenti, vel auri reduci: vinum autẽ, vel oleum, aut frumentum ad vuas, vel oliuas, vel spicas reuerti non potest. at ne mulsum quidem ad vinum, & mel resolui potest. Quòd si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis: veluti ex suo vino & alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis & alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana & aliena vestimentum fecerit; dubitandum nõ est, hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cũ non solùm operam suam dederit, sed & partem eiusdem materiæ præstiterit.

26 ¶ Si tamen alienam purpuram vestimento suo qui intexuerit: licet pretiosior sit purpura, tamen accessionis vice cedit vestimento: & qui dominus fuit purpuræ, aduersus eũ, qui subripuit, habet

bet furti actionem,& condictionem: siue ipse sit,qui vestimētū fecit,siue alius: nam extinctæ res,licèt vindicari nō possint,condici tamē furibus,& quibusque alijs possessoribus possunt. 27 ¶ Si duorum, materiæ ex voluntate dominorum confusæ sint:totum id corpus, quod ex confusione fit, vtrisque commune est: veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflauerint.Sed & si diuersæ materiæ sint,& ob id propria species facta sit: fortè ex vino & melle mulsum,aut ex auro & argēto electrum,idē iuris est.nam & hoc casu cōmunem esse speciē nō dubitatur. Quòd si fortuitu,& non voluntate dominorum cōfusæ fuerint, vel eiusdem generis materiæ,vel diuersæ: idem iuris esse placuit. 28 ¶ Quòd si frumentum Titij frumento tuo mistum fuerit:si quidē ex voluntate vestra,commune est: quia singula corpora,id est,singula grana, quæ cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quòd si casu id mistum fuerit,vel Titius id miscuerit sine tua voluntate,non videtur commune esse: quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune fit frumentum,quàm grex intelligitur esse communis,si pecora Titij tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab alterutro vestrùm totum id frumentum retineatur:in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit:arbitrio au-

autē iudicis continetur, vt ipſe æſtimet, quale cuiuſque frumētū fuerit. 29 ¶ Cū in ſuo ſolo aliquis ex aliena materia ædificauerit, ipſe intelligitur dominus ædificij: quia oē, quod ſolo inædificatur, ſolo cedit. Nec tamē ideò is, qui materiæ dominus fuerat, deſinit dominus eius eſſe: ſed tantiſper neque vindicare eam poteſt neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cauetur, ne quis tignum alienū ædibus ſuis iunctum, eximere cogatur, ſed duplū pro eo præſtet per actionem, quæ vocatur de tigno iniuncto. Appellatione autem tigni omnis materia ſignificatur, ex qua ædificia fiunt. Quod ideo prouiſum eſt, ne ædificia reſcindi neceſſe ſit. Quòd ſi aliqua ex cauſa dirutum ſit ædificium, poterit materiæ dominus, ſi non fuerit duplum iam conſequutus, tunc eam vindicare, & ad exhibendum de ea re agere. 30 ¶ Ex diuerſo, ſi quis in alieno ſolo ex ſua materia domū ædificauerit, illius fit domus, cuius & ſolū eſt. Sed hoc caſu materię dominus proprietatē eius amittit: quia volūtate eius intelligitur eſſe alienata, vtique ſi non ignorabat ſe in alieno ſolo ædificare. & ideò licet diruta ſit domus, materiā tamen vindicare non poteſt. Certè illud conſtat, ſi in poſſeſſione conſtituto ædificatore, ſoli dominus petat domum ſuam eſſe, nec ſoluat pretium materiæ, & mercedes fabrorum: poſſe eum per exceptionē doli mali repelli: vtique ſi bonæ fidei poſ-

ſeſſor fuerit,qui ædificauerit.Nam ſcienti alienum ſolum eſſe, poteſt obijci culpa,q̄d ædificauerit temerè in eo ſolo q̄d intelligebat alienū eſſe.

31 ¶ Si Titius alienā plantam in ſolo ſuo poſuerit, ipſius erit. Et ex diuerſo ſi Titius ſuam plantam in Mæuij planta erit: ſi modò vtroq; caſu radices egerit. antè enim, quàm radices egerit, eius permanet, cuius fuerat. Adeò autem ex eo tempore, quo radices egerit planta, proprietas eius commutatur: vt ſi vicini arbor ita terram Titij preſſerit, vt in eius fundum radices egerit: Titij effici arborem dicamus: ratio enī non permittit, vt alterius arbor eſſe intelligatur quàm cuius in fundū radices egerit. Et ideò prope confiniū arbor poſita, ſi etiam in uicini fundū radices egerit, communis fit. 32 ¶ Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coaleſcunt, ſolo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ lata ſunt, ſolo cedere intelligū tur. Cæterùm ſicut is, qui in alieno ſolo ædificauit: ſi ab eo dominus petat ædificium, defendi poteſt per exceptionem doli mali ſecundum ea, quæ diximus: ita eiuſdē exceptionis auxilio tutus eſſe poteſt is, qui alienum fundū ſua impenſa, bona fide conſeuit. 33 ¶ Literæ quoque, licet aureæ ſint, perinde chartis membraniſue cedūt, ac ſolo cedere ſolēt ea, quæ inædificantur, aut inferuntur: ideòque ſi in chartis membraniſue tuis

car-

carmen, vel historiam, vel orationem Titius scripserit: huius corporis nō Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si à Titio petas tuos libros tuàsve mēbranas, nec impensas scripturæ soluere paratus sis: poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali. vtique si earum chartarum membranarùmve possessionem bona fide nactus est.

34 ¶ Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putāt tabulam picturæ cedere: alijs videtur, picturam, qualiscunque sit, tabulæ cedere: sed nobis videtur melius esse, tabulam picturę cedere. Ridiculum est enim, picturam Apellis vel Parrhasij in accessionem vilissimæ tabulæ cedere. Vnde si à domino tabulæ imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec soluat pretium tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoueri. At si is qui pinxit, eam possideat, consequēs est, ut utilis actio domino tabulæ aduersus eum detur: quo casu si non soluat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palàm est, quòd siue is, qui pinxit, subripuit tabulas, siue alius: competit domino tabularum furti actio 35 ¶ Si quis à nō domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundū emerit, uel ex donatione, aliàue quali- bet iusta causa æquè bona fide acceperit: naturali ratione placuit fructus, quos

percepit,

percepit,eius eſſe pro cultura & cura.Et ideò ſi poſtea dominus ſuperuenerit. & fundum uindicet, de fructibus ab eo cõſumptis,agere nõ poteſt. Ei uerò qui alienum fundum ſciens poſſederit,non idem conceſſum eſt:itaque cum fundo etiam fructus, licet conſumpti ſint, cogitur reſtituere. 36 ¶ Is uerò ad quem uſusfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quàm ſi ipſe eos perceperit. Et ideò licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, deceſſerit:ad hęredes eius non pertinẽt, ſed domino proprietatis adquiruntur. Eadem ferè & de colono dicuntur.
37 ¶ In pecudum fructus etiam fœtus eſt,ſicuti lac, pilus & lana. itaque agni, hœdi,& uituli,& equuli,& ſuculi ſtatim naturali iure dominij fructuarij ſunt. Partus uero ancillæ in fructu non eſt, itaque ad dominum proprietatis pertinet.abſurdum enim uidebatur; hominẽ in fructu eſſe:quum omnes fructus rerũ naturę gratia hominis comparauerit.
38 ¶ Sed ſi gregis uſumfructuũ quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius ſubmittere debet, (ut & Iuliano uiſum eſt) & in uinearum demortuarum uel arborum locum,alias debet ſubſtituere.rectè enim colere, & quaſi bonus paterfamiliàs uti debet.
39 ¶ Theſauros, quos quis in loco ſuo inuenerit, diuus Hadrianus naturalem æquitatem ſequutus,ei conceſſit,qui eos
inuene-

inuenerit. Idèmque statuit, si quis in sacro, aut religioso loco fortuito casu inuenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitu inuenerit: dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Et conuenienter, siquis in Cæsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium esse Cæsaris statuit. Cui conueniens est, vt si quis in fiscali loco, vel publico vel ciuitatis inuenerit, dimidium ipsius esse debeat, & dimidium fisci, vel ciuitatis. 40 ¶ Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conueniens est naturali æquitati, quàm voluntatem domini volentis rem suam in alium trāsferre, ratam haberi: & ideò, cuiuscunque generis sit corporalis res, tradi potest, & à domino tradita alienatur. Itaq; stipendiaria quoque & tributaria prędia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipēdiaria & tributaria prædia, quę in prouincijs sunt, inter quæ, necnon & Italica prędia, ex nostra cōstitutione nulla est differentia, sed si quidem ex causa tradantur, sine dubio transferuntur. 41 ¶ Venditæ verò res traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quàm, si is venditori pretium soluerit, vel alio modo ei satisfecerit: veluti expromissore aut pignore dato. quod quanquam cauetur ex lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur, & iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed si is, qui vendidit,

fidem

fidem emptoris ſequutus fuerit, dicendum eſt, ſtatim rem emptoris fieri.
42 ¶ Nihil autem intereſt, vtrùm ipſe dominus tradat alicui rem ſuam, an voluntate eius alius, cui eius rei poſſeſſio permiſſa ſit 43. ¶ Qua ratione, ſi cui libera vniuerſorum negotiorum adminiſtratio permiſſa fuerit à domino, iſque ex his negotijs rem vendiderit & tradiderit: faciet eam accipientis. 44 ¶ Interdum etiam ſine traditione nuda volũtas domini ſufficit ad rem transferendã: veluti ſi rem, quam tibi aliquis commodauerit, aut locauerit, aut apud te depoſuerit: poſteà aut vendiderit tibi, aut donauerit, aut dotis nomine dederit. Quãuis enim ex ea cauſa tibi eam non tradiderit: eo tamen ipſo, quod patitur tuam eſſe, ſtatim tibi adquiritur proprietas, perinde ac ſi eo nomine tibi tradita fuiſſet.
45 ¶ Item ſi quis merces in horreo depoſitas vendiderit, ſimul atque claues horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.
46 ¶ Hoc amplius, interdum & in incertam perſonam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce prætores & conſules, cùm miſſilia iactant in vulgus, ignorant quod eorum quiſque ſit excepturus: & tamen quia uolunt qđ quiſque acceperit, eius eſſe: ſtatim eum dominum efficiunt. 47 ¶ Qua ratione uerius eſſe uidetur, ſi rem pro derelicto a domino habitam occupauerit quis, ſta

tim

tim eum dominū effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, vt id in numero rerum suarum esse nolit; ideòque statim dominus eius esse desinit. 48 ¶ Alia sinè causa est earum rerum, quæ in tempestate leuandæ nauis causa eijciuntur. hæ enim dominorū permanent: quia palam est eas non eo animo ejici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa naui maris periculū effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctib. expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrādi animo abstulerit, furtum cōmittit. Nec lōgè vidētur discedere ab his quę de rheda currēte nō intelligētib. dñis cadūt.

DE REBVS CORPORALIBUS, & incorporalibus, TIT. II.

QVædam præterea res corporales sūt quędā incorporales. 1 ¶ Corporales hę sūt quæ tangi possūt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. 2 ¶ Incorporales autem sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea quæ in iure consistunt: sicut hæreditas, vsusfructus, vsus & obligationes quoquomodo cōtractæ. Nec ad rem pertinet, quòd in hęreditate res corporales continentur: nam & fructus qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: & id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est: veluti fundus, homo, pecunia. nam ipsum ius hęreditatis, & ipsum ius vtēdi fruendi

fruendi, & ipfum ius obligationis incor
porale eft. 3 ¶ Eodem numero funt iu-
ra prędiorum vrbanorum,& rufticorum,
quæ etiam feruitutes vocantur.

DE SERVITVTIBVS
prædiorum,
TIT. III

RVfticorum prædiorum Iura funt hęc:
iter, actus,via , aquæ ductus.Iter eft
ũdi ambulãdi hominis, non etiam iumẽ
um agendi, vel vehiculum . Actus eft
gendi vel iumentum,vel vehiculum.Ita
ui habet iter,actum non habet;qui actũ
abet,& iter habet: eòque vti poteft etiã
ne iumento. Via eft ius eundi & agendi
: ambulandi: nam & iter & actum via in
: continet. Aquæductus eft ius aquæ du
ndæ per fundum alienum. 1 ¶ Prædio
im vrbanorum feruitutes funt hæ,quæ
dificijs inhærent,ideo vrbanorum præ-
orum dictę , quoniam ædificia omnia,
bana prædia appellamus , etfi in villa
dificata fint. Item vrbanorum prædio-
m feruitutes funt, vt vicinus onera vi-
ni fuftineat: vt in parietem eius liceat
cino tignum immittere:vt ftillicidium
l flumen recipiat quis in ædes fuas, vel
aream , vel in cloacam : ne alius quis
llat ædes, fuas, ne luminibus vicini
iciat. 2 ¶ Inter rufticorum prædio-
m feruitutes quidam computari rectè
tant aquæ hauftum,pecoris ad aquam
pulfum, ius pafcendi, calcis coquen-
,arenæ fodiendæ. 3 ¶ Ideo autem hæ
feruitu-

emper abscedente vsufructu: placuit
ertis modis extingui vsumfructũ, & ad
proprietatem reuerti. 2 ¶ Constitui-
ur autem vsusfructus nõ tantùm in fun
lo, ædibus, verum etiam in seruis, & iu
nẽtis, & cæteris rebus exceptis ijs, quæ
pso vsu consumuntur. Nam hęres neq;
aturali rõne, neq; ciuili recipiũt vsum
ructum, quo in numero sunt vinum,
oleum, frumentum, vestimenta, qui-
us proxima est pecunia numerata. nã-
ue ipso vsu assidua permutatione quo-
ammodo extinguitur. Sed vtilitatis cau
a senatus censuit posse etiam earum
erum vsumfructum constituit: vt ta-
nen eo nomine hæredi vtiliter cauea-
ur. Itaque si pecuniæ vsusfructus lega-
us sit: ita datur legatario, vt eius fiat,
c legatarius satisdet heredi de tanta pe
unia restituenda, si morietur, aut capite
ninuetur. Cæterę quoque res ita tradun
ur legatario, ut eius fiant: sed æstimatis
is, fatisdatur, ut si moriatur, aut capite
ninuatur, tanta pecunia restituatur, quã
hæ fuerint æstimatæ. Ergo senatus nõ
ecit quidẽ earũ rerũ vsũfructũ, (nec enĩ
oterat) sed ꝑ cautionẽ quasi usũfructũ
õstituit. 3 ¶ Finit aũt usus fructus mor
usufructuarij, & duab. capitis deminu
onib. maxima & media, & nõ utẽdo ꝑ
odũ & tẽpus: q̃ omnia nostra statuit cõ
itutio. Item finitur usus fructus, si do-
ino ꝓprietatis ab usufructuario ceda-
r: nã cedẽdo extraneo: nihil agit) uel ex

contrario, si vsufructuarius proprietatẽ rei adquisierit: quæ res consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si ædes incendio consumptæ fuerint, vel etiam terræ motu, vel vitio suo corruerint: extingui vsumfructum, & ne areę quidẽ vsumfructum deberi. 4 ¶ Cùm autem finitus fuerit totus vsusfructus: reuertitur scilicet ad proprietatem, & ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

DE VSV, ET HABITATIONE, TIT. V.

Iisdem illis modis, quibus vsusfructus constituitur, etiam nudus vsus constitui solet: iisdemque illis modis finitur, quibus & vsusfructus desinit. 1 ¶ Minus autem iuris est in vsu, quàm in vsufructu, nã is, qui fundi nudũ habet vsũ, nihil vlterius habere intelligitur, quã vt oleribus, pomis, floribus, fęno, stramẽtis, & lignis ad vsum cotidianum vtatur: in eoque fundo hactenus ei morari licet, vt neq; domino fundi molestus sit, neque iis, per quos opera rustica fiunt, impedimẽto: nec vlli alij ius, quod habet, aut vendere, aut gratis concedere potest: quum is, qui vsumfructũ habet, possit hæc omnia facere. 2 ¶ Item is, qui ędium vsum habet, hactenus ius habere intelligitur, vt ipse tãtùm inhabitet, nec hoc ius ad alium transferre potest. & vix receptum esse videtur, vt hospitem

ei recipere liceat: & cum vxore, liberiſque ſuis, item liberis: necnon perſonis a lijs liberis, quibus non minus, quàm ſer uis vtitur, habitandi ius habeat. Et conuenienter, ſi ad mulierem vſus ædium pertineat, cũ marito ei habitare liceat.
3 ¶ Item is, ad quẽ ſerui vſus pertinet, ipſe tãtùm opera atque ministerio eius vti poteſt: ad alium verò nullo modo ius ſuũ transferre ei cõceſſum eſt. Idem ſcilicet iuris eſt & in iuramento.
4 ¶ Sed & ſi pecorum, vel ouium vſus legatus ſit: neque agnis, neque lana vtetur vſuarius, quia ea in fructu ſunt. Planè ad ſtercorandum agrum ſuum pecori bus vti poteſt. 5 ¶ Sed ſi cui habitatio legata, ſiue aliquo modo conſtituta ſit, neque uſus uidetur, neque uſusfructus, ſed quaſi proprium aliquod ius: quanquam habitationem habẽtibus, propter rerum utilitatem, ſecundũ Marcelli ſen tentiã noſtra deciſione promulgata per miſimus nõ ſolùm in ea degere, ſed etiã alijs locare. 6 ¶ Hæc de ſeruitutibus, & uſufructu, & uſu, & habitatione dixiſſe ſufficiãt. De hereditatibus autem & obligationibus, ſuis locis proponemus. Expoſuimus ſummatim, quibus modis iure gentium res adquirũtur: modo uideamus, quibus modis legitimo & ciuili iure adquiruntur.

quoque res,& quæ ui possessæ sunt, nec si prædicto lõgo tẽpore bona fide possessæ fuerint, usucapi possunt.nam furtiuarum rerum lex duodecim tabularum,& lex Atilia,inhibẽt usucapionem: ui possessarũ,lex Iulia & Plautia. 3 ¶ Quod autẽ dictũ est,furtiuarũ & ui possessarũ rerũ usucapionem per leges prohibitã esse:non eò pertinet,ut ne ipse fur,quiue per uim possidet,usucapere possit(nã his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident) sed ne ullus alius,quãuis ab eis bona fide emerit,uel ex alia causa acceperit, usucapiẽdi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus nõ facile procedit,ut bonæ fidei possessoribus usucapio cõpetat.Nã qui sciens alienã rẽ uẽdiderit,uel ex alia causa tradiderit,furtũ eius committit 4 ¶ Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si hæres rem defuncto commodatã , aut locatam,uel apud eum depositam, existimans hæreditariam esse, bona fide accipienti vendiderit,aut donauerit, aut dotis nomine dederit:quin is , qui acceperit , vsucapere posſit , dubium non est : quippe cùm ea res in furti vitium non ceciderit:quum vtique hæres , qui bona fide tanquàm suam alienauerit , furtum non committat. 5 ¶ Item si is,ad quem ancillæ vsusfructus pertinet , partum suum esse credens uendiderit, aut donauerit , furtum non committit. furtum enim sine affectu furãdi non cõmittitur.

11 ¶ Error autē falſæ cauſæ vſucapionem non parit: veluti ſi quis cùm non emerit, emiſſe ſe exiſtimans, poſſideat: vel cum ei donatum non fuerit, quaſi ex donatione poſſideat. 12 ¶ Diutina poſſeſſio, quæ prodeſſe cœperat defuncto, & hęredi, & bonorū poſſeſſori cōtinuatur, licet ipſe ſciat prædiū alienū eſſe: ꝙ ſi ille initiū iuſtū nō habuit: hęredi & bonorū poſſeſſori licet ignorāti, poſſeſſio nō prodeſt. Quod noſtra cōſtitutio ſimiliter & in vſucapionib. obſeruari cōſtituit, vt tēpora cōtinuētur. Inter vēditorē quoq. & emptotē cōiungi tempora, diui Seuerus & Antoniꝰ reſcripſerūt. 13. ¶ Edicto diui Marci cauetur eū, qui à fiſco rém alienā emit, ſi poſt venditionē quinquennium prætererit, poſſe dominum rei exceptione repellere. Cōſtitutio autem diuæ memoriæ Zenonis bene proſpexit is, qui à fiſco per venditionē, aut donationem, vel alium titulū accipiunt aliquid: vt ipſi quidē ſecuri ſtatim fiant, & victores exiſtant, ſiue experiantur, ſiue conueniātur. Aduerſus autem ſacratiſſimum ærariū vſque ad quadrienniū liceat ijs intēdere, q pro dn̄o vel hypotheca earū rerū, q̄ alienatę ſunt, putauerint ſibi quaſdā cōpetere actiones. Noſtra aūt diuina cōſtitutio, quā nuper promulgauimus ēt de ijs qui à noſtra, vel venerabilis Auguſtę domo aliqd acceperit hęc ſtatuit, q̄ in fiſcalib. alienationib. p̄fatæ Zenonianę cōſtitutionis cōtinētur.

DE DONATIONIBVS TIT. VII.

EST & aliud genus adquisitionis, donatio. Donationū autē duo sūt genera: mortis causa & nō mortis cā. 1 ¶ Mortis causa donatio est, q̄ pp mortis fit suspicionē: cùm qs ita donat, vt si quid humanitus ei cōtigisset, haberet is, q̄ accepit. sin autē superuixisset: is, q donauit, reciperet: vel si eū donationis pœnituisset: aut prior decesserit is cui donatū sit. Hę mortis cā donationes ad exēplū legatorū redactę sunt p oīa: nā cū prudētib. ambiguū fuerat, vtrū donationis, an legati instar eam obtinere oporteret, & vtriusq; causæ quędā habebat insignia, & alij ad aliud genus eā retrahebāt: à nobis constitutum est ut per oīa ferè legatis connumeretur. & sic procedat, quēad modū nostra cōstitutio eā formauit. Et in sūma mortis cā donatio est cū magis se qs velit habere, quā eū, cui donat: magisq; eū cui donat, quā hęredē suū. sic & apud Homerū Telemachus donat Pirço.

Πείραι ὐ γὰρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται τάδ' ἔργα

Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι

Λάθρη κτείναντες πατρῶια πάντα δάσωνται.

Αὐτὸν ἔχοντα σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤτινα τῶνδε

Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω:

τεύσω:

Δὴ τότε μοι χαίρων τι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων. id est,

Piræe incertus quoniã rerum exitus harũ est,
Si tacita incautum stolidi me forte necare
Morte proci poterunt, & opes vexare paternas:
Hæc ego te malo, quã illorum quempiã habere;
Sin ego eos iusta meritos afficero clade,
Tum mihi tu læto redes illa omnia lætus.

2 ¶ Aliæ aũt donationes sunt, quæ si[illegible] vlla mortis cogitatione fiunt, quas inter viuos appellamus, q̃ non oĩno cõparãtur legatis, q̃ si fuerint pfectę, temere reuocari nõ possunt. Perficiunt aũt, cũ donator suã volũtatẽ scriptis aut sine scriptis manifestauerit. Et ad exẽplũ vẽditionis, nostra constitutio eas ẽt in se habere necessitatem traditionis voluit; vt ẽt si nõ tradãtur, habeãt plenissimũ & perfectũ robur, & traditionis necessitas incũbat donatori. Et cũ retrò principũ dispositiones insinuari eas actis interuenıẽtibus volebãt, si maiores fuerãt ducẽtorũ solidorũ: cõstitutio nostra eã quãtitatẽ vsq; ad quingentos solidos ampliauit, q̃ stare ẽt sine insinuatione statuit: sed & quasdã donationes inuenit, q̃ penitus insinuationẽ fieri minimè desiderãt, sed in se plenissimã habẽt firmitatẽ. Alia insup multa ad vberiorẽ exitũ donationẽ inuenimus: quę oĩa ex nostris cõstitutionib. quas sup his exposuimus, colligẽda sũt. Sciendũ est tamen, q etsi plenissimæ sint

exæquentur, vt quemadmodum dotes constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt: ita, & istæ donationes, quę propter nuptias introductę sunt, non solùm antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur, & constituantur. 4 ¶ Erat olim & alius modus ciuilis adquisitionis per ius adcrescendi, quod est tale: Sì communem seruum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit vel vindicta, uel testamento eo casu pars eius amittebatur, & socio adcrescebat. Sed cùm pessimum fuerat exemplo, & libertate seruum defraudari, ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sæuioribus autem dominis lucrum accedere: hoc quasi inuidia plenum, pro remedio per nostrã constitutionem mederi necessarium duximus. Et inuenimus viam, per quam & manumissor, & socius eius, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius fauore antiquo legum latores multa etiã contra communes regulas statuisse manifestum est) & eo, qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: & socio indemni conseruato, pretiùmq; serui secundam partem dominij, quod nos definiuimus, accipiente.

QVIBVS ALIENARE LICET, vel non,

TIT. VIII.

ACcidit aliquando, vt qui dominus sit, alienare non possit: & cōtra, qui dominus non sit, alienandę rei potestatē habeat. Nam dotale prædium maritus inuita muliere per legē Iuliam prohibetur alienare: quāuis ipsius sit, dotis causa ei datum. quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cùm enim lex in solis tātummodo reb. locum habebat, quæ Italicæ fuerāt: & alienationes inhibebat, quæ inuita muliere fiebant, hypothecas autem earum, etiā volente ea: vtrique remedium imposuimus, vt etiam in eas res, quæ in prouinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio vel obligatio: vt neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum conuertatur. 1 ¶ Contrà autem creditor pignus ex pactione, quāuis eius ea res nō sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, quia ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vēdere, si pecunia non soluatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neq; debitores temere suarum rerū dominiū amittere viderentur: nostra cōstitutione cōsultū, est, & certus modus impositus est per quē

pigno-

pignorũ distratio possit ꝓcedere: cuius tenore vtrique parti, creditorum & debitorum, satis abundè prouisum est.

2 ¶ Nunc admonendi sumus, neq; pupillum, neq; pupillam vllam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideòq; si mutuã pecuniã sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem: quia pecuniam non facit accipientis, ideòq; vindicari nummi possunt, sicubi extãt. Sed si nũmi, quos mutuò minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide cõsumpti sunt: condici possunt. si mala fide, ad exhibẽdum de his agi potest. At ex contrario, oẽs res pupillo & pupillæ sine tutoris auctoritate recte dari possũt. Ideòq; si debitor pupillo soluat: necessaria est debitori tutoris auctoritas, alioq; non liberabitur. Sed hoc ẽt euidẽtissima ratione statutũ est in constitutione, q̃ ad Cęsarienses aduocatos ex suggestione Triboniani uiri eminẽtissimi, quęstoris sacri palatij nostri, promulgauimus: qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarẽ soluere, vt prius iudicialis sentẽtia sine oĩ dãno celebrata, hoc permittat. quo subsequuto, si & iudex pronunciauerit, & debitor soluerit: sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autẽ aliter quã disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem saluam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, & adhuc eadẽ pecunię sũmã petat: ꝑ exceptionẽ

doli

doli mali poterit ſub moueri. Quòd ſi malè cõſumpſerit, aut furto, aut vi ami ſerit, nihil proderit debitori doli mali exceptio; ſed nihilominus condemnabitur: quia temerè ſine tutoris auctoritate, & non ſecundum noſtram diſpoſitionem ſoluerit. Sed ex diuerſo, pupilli uel pupillæ ſoluere ſine tutoris auctoritate non poſſunt. quia id, quod ſoluũt, non fit accipientis: quum ſcilicet nullius rei alienatio eis ſine tutoris auctoritate conceſſa ſit.

PER QVAS PERSONAS CVIque adquiritur.

TIT. IX.

ADquiritur vobis non ſolùm per voſmetipſos, ſed etiam per eos, quos in poteſtate habetis: itẽ per ſeruos, in quibus vſumfructum habetis: item per homines liberos, & ꝑ ſeruos alienos quos bona fide poſſidetis, de quibus ſingulis diligẽtius diſpiciamus. 1 ¶ Igitur liberi veſtri vtriuſque ſexus, quos in poteſtate habetis, olim quidem, quicquid ad eos peruenerat (exceptis videlicet caſtrenſibus peculijs) hoc parentibus ſuis adquirebant ſine vlla diſtinctione, & hoc ita parentum fiebat, vt etiam eſſet eis licentia, qđ per vnum vel vnam eorũ adquiſitum eſſet, alijs filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocunque modo voluerant, adplicare. Quod nobis inhumanum viſum eſt: & generali cõſtitutione emiſſa, & liberis pepercimus, &

patri-

patribus honorem debitum reſeruaui
mus. Sancitum etenim à nobis eſt, vt ſi
quid ex re patris ei obueniat, hoc ſecun
dū antiquam obſeruationem totum pa-
renti adquiratur. Quæ enim inuidia eſt
quod ex patris occaſione profectum eſt
hoc ad eū reuerti? Quod autem ex alia
cauſa ſibi filiusfamilias adqſiuit: huius
vſumfructum patri quidem adquirat;
dominium autem apud eum remaneat:
ne quod ei ſuis laboribus, uel proſpera
fortuna acceſſerit, hoc in aliū perueniēs
luctuoſum ei procedat. 2 ¶ Hoc quo-
que à nobis diſpoſitum eſt & in ea ſpe-
cie, ubi parens emācipado liberos ſuos
ex rebus, quę adquiſitionem effugiebāt,
ſibi tertiam partē retinere (ſi uoluerat)
licentiam ex anterioribus conſtitutioni
bus habebat, quaſi pro pretio quodam-
modo emancipationis: & inhumanū qui
dam accidebat, ut filius rerum ſuarum
ex hac emancipatione dominio pro par
te tertia defraudaretur: & quod honoris
ei ex emācipatione additum erat, quòd
ſui iuris effectus eſſet, hoc per rerū di-
minutionem decreſceret. Ideòque ſtatui
mus, ut parens pro tertia parte dominij,
quam retinere poterat, dimidiam nō do
minij rerum, ſed uſusfructus retineat.
Ita etenim res intactæ apud filium re-
manebunt, & pater ampliore ſumma
fruetur, pro tertia dimidia potiturus.
3 ¶ Item uobis adquiritur, quod ſerui
ueſtri ex traditione nāciſcūtur: ſiue qd
ſti-

stipulentur, siue ex donatione, vel ex legato, vel ex qualibet alia causa adquirant. Hoc enim vobis ignorãtibus, & inuitis obuenit. Ipse enim seruus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si hęres institutus sit, non aliàs nisi vestro iussu, hęreditatem adire potest. Et si vobis iubentibus adierit: vobis hęreditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi hæredes instituti essetis. Et conuenienter scilicet vobis legatũ per eos adquiritur. Non solùm autem proprietas per eos quos in potestate habetis, vobis adquiritur: sed etiã possessio. Cuiuscunq; enim rei possessionem adepti fuerint id vos possidere videmini, Vnde etiam per eos vsucapio, vel longi temporis possessio vobis accidit. 4 ¶ De ijs autem seruis, in quibus tantummodo vsumfructum habetis, ita placuit, vt quicquid ex re vestra, vel ex operis suis adquirãt, id uobis adiiciatur. qđ verò extra eas causas consequuti sunt: id ad dominum proprietatis pertineat. Itaq; si is seruus hæres institutus sit, legatum ve quid ei, aut donatum fuerit: non vsufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. Idẽ placet & de eo qui à vobis bona fide possideatur: siue is liber sit, siue alienus seruus. Quod enim placuit de vsufructuario, idem placet & de bonæ fidei possessore. Itaque quòd extra istas duas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominũ, si ser-

ſi ſeruus eſt. Sed bonæ fidei poſſeſſor cū vſuceperit ſeruū, (quia eo modo dominus fit) ex omnibus cauſis, per eum ſibi adquirere poteſt. Fructuarius verò vſucapere non poteſt: primùm, quia nō poſſidet, ſed habet ius vtēdi fruendi: deinde q̃a ſcit ſeruum alienum eſſe. Nō ſolū autem proprietas per eos ſeruos, in quibus vſufructum habetis, vel quos bona fide poſſidetis: aut per liberam perſonā, quæ bona fide vobis ſeruit, vobis adquiritur, ſed etiam poſſeſſio. Loquimur aūt in vtriuſq; perſona ſecundum diſtinctionē, q̃ proximè expoſuimus: id eſt, ſi quā poſſeſſionē ex re veſtra, vel ex ſuis operis adepti fuerint. 5 ¶ Ex his itaq. apparet, per liberos homines, quos neque veſtro iuri ſubiectos habetis, neque bona fide poſſidetis: itē per alienos ſeruos, in quib. neq; vſumfructum habetis. neq; poſeſſionem iuſtā: nulla ex cauſa vobis adquiri poſſe. Et hoc eſt, quod dicitur ꝑ extraneam perſonam nihil adquiri poſſet: excepto eo, quod per liberam perſonā (veluti per procuratorem) placet nō ſolum ſcientibus, ſed & ignorantib. vobis adquiri poſſeſſionem, ſecūdum diui Seueri cōſtitutionem: & per hanc poſſeſſionem ēt dominium, ſi dominus fuerit, qui tradidit, vel vſucapionem aut lōgi temporis præſcriptionem, ſi dominus non ſit. 6 ¶ Hactenus tantiſper admonuiſſe ſufficiat: quemadmodum ſingulæ res vobis adquirantur. nam legatorū

ius,

ius quo & ipso singulæ res vobis adquiruntur: item fideicommissorum, vbi singulę res vobis relinquuntur: opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per vniuersitatem res vobis adquirantur. Si cui ergo hęredes facti sitis, siue cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaueritis, vel si cuius bona libertatum conseruandarum causa vobis addicta fuerint: eius res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hęreditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est, nam vel ex testamento, vel ab intestato ad uos pertinent. Et prius est, vt de his dispiciamus, quę ex Testamento vobis obueniūt, qua in re necessarium est initium de ordinādis Testamentis exponere.

DE TESTAMENTIS ordinandis, TIT. X.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit. 1 ¶ Sed vt nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendū est, olim quidem duo genera Testamentorum in vsu fuisse: quorum altero in pace, & otio utebantur, quod calatis comitijs appellabant: altero, cum in prælium exituri essent, quod procinctum dicebatur. Accessit deinde tertium genus Testamentorum, quod dicebatur per æs & libram: scilicet quod per emancipationē,

idest,

id eſt, imaginariam quandam uenditionem agebatur, quinque teſtibus, & librī pende, ciuibus Romanis puberibus præſentibus, & eo qui familiæ emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera teſtamentorum ex ueteribus temporibus in deſuetudinem abierunt. quod uerò per ęs & libram fiebat, licet diutius permāſerit, attamē partim & hoc in uſu eſſe deſijt. 2 ¶ Sed prædicta quidem nomina teſtamentorum introducta eſt. Iure enim honorario nulla emancipatio deſiderabatur: ſed ſeptem teſtium ſigna ſuffi ciebant, cùm iure ciuili ſigna teſtiū non eſſent neceſſaria. 3 ¶ Sed cùm pau latim tam ex uſu hominum quàm ex cōſtitutionum emendationibus cæpit in unam conſonantiam ius ciuile & prætorium iungi, conſtitutum eſt, ut uno eodemque tempore (quod ius ciuile quodammodo exigebat) ſeptem teſtibus adhibitis, & ſubſcriptione teſtium (quod ex conſtitutionibus inuentum eſt, & ex edicto prætoris) ſignacula teſtamentis imponerentur: ita, ut hoc ius tripertitum eſſe uideatur, & teſtes quidem & eorum præſentia uno contextu teſtamenti celebrandi gratia, a iure ciuili deſcendat; ſubſcriptiones autem teſtatoris & teſtiū ex ſacrarum conſtitutionum obſeruątio ne adhibeantur: ſignacula autem, & teſtium numerus, ex edicto prætoris.
¶ Sed his omnibus a noſtra conſtitutio ne propter teſtamentorum ſinceritatem,
ut

vt bulla fraus adhibeatur, hoc additum est: vt per manus testatoris vel testium nomen hæredis exprimatur, & omnia secundum illius constitutionis tenorē procedant. 5 ¶ Possunt autē omnes testes & vno anulo signare testamentum. quid enim si septem anuli vna sculptura fuerint, secundùm quod Papiano visum est? Sed & alieno quoque anulo licet signare testamentum. 6 ¶ Testes autem adhiberi possunt ij, cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier neque impubes, neque seruus, neque furiosus, neque mutus, neque surdus, neque is, cui bonis interdictū est, neque ij, quos leges iubent improbos intestabilèsque esse: possunt in numerum testium adhiberi. 7 ¶ Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea autem seruus apparuit: tam diuus Hadrianus Catoni, quā post ea diui Seuerus & Antonius rescripserunt, subuenire se ex sua liberalitate testamento: vt sic habeatur firmum ac si vt oportebat, factum esset: cùm eo tempore quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit: neque quisquā esset, qui statūs ei quæstionem moueret. 8 ¶ Pater, nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, vtrique testes in vno testamento fieri possunt: quia nihil nocet, ex vna domo plures testes alieno negotio adhiberi.

beri. 9 ¶ In teſtibus autem non debet eſſe is, qui in poteſtate teſtatoris eſt. Sed ſi filius familias de caſtrenſi peculio poſt miſſionem faciat teſtamentum, nec pater eius rectè adhibetur teſtis, nec is, qui in poteſtate eiuſdē patris eſt. reprobatum eſt enim in ea re domeſticum teſtimonium. 10 ¶ Sed neque hæres ſcriptus, neque is, qui in poteſtate eius eſt, neque pater eius qui eum habet in poteſtate, neque fratres qui in eiuſdē patris poteſtate ſunt, teſtes adhiberi poſſunt: quia hoc totum negotium, quod agitur teſtamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter teſtatorem & hæredem agi. Licet autem totum ius tale conturbatū fuerat, & veteres quidem familię emptorem, & eos qui per poteſtatem ei coniūcti fuerant, à teſtamentarijs teſtimonijs repellebant: hęredi autem, & ijs, qui per poteſtatem ei coniuncti fuerant, concedebant teſtimonia in teſtamentis præſtare: licet ij, qui id permittebant, hoc iure minimè abuti eos debere ſuadebant: tamen nos eandem obſeruationem corrigentes, & quod ab illis ſuaſum eſt, id legis neceſſitatem transferentes, ad imitationem priſtini familiæ emptoris, meritò nec hæredi, (qui imaginem vetuſtiſſimi familiæ emptoris obtinet) neque alijs perſonis, quæ ei (vt dictum eſt) coniunctæ ſunt, licentiam concedimus, ſibi quodāmodo teſtimonia præſtare. ideòq; nec eiuſmodi veteres conſtitutiones no-

ſtro

ſtro Codici inſeri permiſimus. 11 ¶ Le gatarijs autem & fideicõmiſſarijs, quia non iuris ſucceſſores ſunt,& alijs perſo nis eis coniunctis teſtimonium non denegamus:immo in quadam noſtra conſti tutione & hoc ſpecialiter eis conceſſimus.Et multo magis ijs, qui in eorum poteſtate ſunt, uel qui eos habent in po teſtate huiuſmodi licentiam damus.
12 ¶ Nihil autem intereſt, teſtamentũ in tabulis,an in chartis, membranisue, uel in alia materia fiat. 13 ¶ Sed & unum teſtamentum pluribus codicibus conficere quis poteſt,ſecundum obtinẽ tem tamen obſeruationem omnibus factis.quod interdum etiam neceſſarium eſt:ueluti ſi quis nauigaturus & ſecum ferre,& domi relinquere iudiciorũ ſuorũ cõteſtatioẽm, uelit,uel propter alias innumerabiles cãs quæ humanis neceſſi tatib.imminẽt.14¶ Sed hęc q̃dẽ de teſtis q̃ ſcriptis cõficiuntur,ſufficiunt: ſi quis autem ſine ſcriptis uoluerit ordinare iure ciuili teſtamentum: ſeptem teſtibus adhitis,& ſua uolũtate coram eis nuncupata,ſciat hoc perfectiſſimum teſtamentum iure ciuili,firmùmque cõſtitutum.

DE MILITARI TESTAMENTO TIT. XI.

SVpra dicta diligens obſeruatio in ordinãdis teſtamẽtis,militibus propter nimiam imperitiam eorum, conſtitutioni-

nibus principialibus remiſſa eſt. Nam quamuis ij neque legitimum numerum teſtium adhibuerint, neque aliam teſtamentorum ſolẽnitatem obſeruauerint: rectè nihilominus teſtantur, videlicet cùm in expeditionibus occupati ſunt: quod meritò noſtra conſtitutio introduxit. Quoquo enim modo uoluntas eius ſuprema inueniatur, ſiue ſcriptura, ſiue ſine ſcriptura: ualet teſtamentum, ex uoluntate eius Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionum neceſſitatem in aliis locis uel ædibus degunt, minimè ad uendicandum tale priuilegium adiuuantur, ſed teſtari quidem, etſi filij familiarum ſint propter militiam conceduntur: iure tamẽ communi eadem obſeruatione & in eorum teſtamentis adhibenda, quam in teſtamentis paganorum proximè expoſuimus. 1 ¶ Planè de teſtamentis militum diuus Traianus Catilio Seuero ita reſcripſit. Id priuilegium, quod militantibus datum eſt, ut quoquomodo facta ab his teſtamenta rata ſint: ſic intelligi debet, ut vtique prius conſtare debeat, teſtamentum factum eſſe, quod & ſine ſcriptura, & à non militantibus fieri poteſt. Si ergo miles, de cuius bonis apud te quęritur, conuocatis ad hoc hominibus, ut uoluntatem ſuam teſtaretur, ita loquutus eſt, ut declararet quem uellet ſibi hæredem eſſe, & cui libertatem tribueret: poteſt videri ſine ſcripto hoc modo eſſe teſtatus, & voluntas eius rata habenda eſt.

Cæterùm (sit vt plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui, *ego te heredem facio*, aut, *bona mea tibi relinquo*: non oportet hoc pro testamento obseruari. Nec vllorum magis interest, quàm ipsorum, qui bus id priuilegium datum est, eiusmodi exemplum nõ admitti: Alioqui non difficulter post mortem alicuius militis testes existerẽt, qui adfirmarẽt, se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit, & per hoc vera iudicia subuerterẽtur. 2 ¶ Quinimo & mutus & surdus miles testamentum facere potest. 3 ¶ Sed hactenus hoc illis à principalibus cõstitutionibus cõceditur, quatenus militãt, & in castris degunt. Post missionem verò veterani, vel extra castra alij, si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium ciuium Romanorum iure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamẽtum, nõ communi iure, sed quomodo voluerint: post missionem intra annum tantùm valebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit, conditio autem hæredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? Et placet valere quasi militis. 4 ¶ Sed & si quis ante militiam non iure fecit testamentum, & miles factus, & in expeditione degens resignauit illud, & quędã adiecit, siue detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicẽdum est valere hoc testamẽtũ, quasi ex noua militis

litis volũtate. 5 ¶ Deniq; & ſi in adrogationem datus fuerit miles, vel filius familias emancipatus eſt, teſtamentũ eius quaſi ex noua militis voluntate valet, nec vr̃ capitis deminutione irritũ fieri. 6 ¶ Sciendum tamen eſt, quòd cùm ad exemplum caſtrenſis peculij, tã anteriores leges, quàm principales conſtitutiones quibuſdam quaſi caſtrenſia dederãt peculia, & horũ quibuſdam permiſſum fuerat etiam in poteſtate degentibus teſtari noſtra id conſtitutio latius extendens, permiſerit omnibus in huiuſmodi peculijs teſtari quidem, ſed iure communi. Cuius cõſtitutionis tenore perſpecto, licentia eſt, nihil eorum, quæ ad prę fatum ius pertinent ignorare.

QVIBVS NON EST PERmiſſum facere Teſtamentum,

TIT. XII.

NON tamen omnibus licet facere teſtamentum. Statim enim ij, qui alieno iuri ſubiecti ſunt, teſtamenti faciendi ius non habent: adeò quidem, vt quãuis parentes eis permiſerint, nihilo magis iure teſtari poſsũt: exceptis ijs, quos antea enumerauimus, & præcipuè militibus qui in poteſtate parẽtũ ſunt, quibus de eo, quod in caſtris adquiſierunt, permiſsũ eſt ex cõſtitutionib. principũ teſtamẽtũ facere. Quod quidẽ ius ab initio tantũ militãtib. datũ eſt, tã ex auctoritate diui Auguſti, q̃ Nerue, nec nõ optimi Imperatoris Traiani: poſtea verò ſub

scriptione diui Hadriani, etiam dimissis à militia, id est, veteranis concessum est. Itaq; si quidē fecerint de castrensi peculio testamentū: pertinebit hoc ad eum, quem hæredem reliquerunt. si verò intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus: ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus: quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrē adimere posse, neq; patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neq. patre mortuo cum fratribus commune esse, sed scilicet proprium eius esse, q id in castris adquisierit: quanquam iure ciuili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac seruorū peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet ijs, quæ ex sacris constitutionibus & præcipuè nostris ꝑpter diuersas causas non adquiruntur. præter hos igitur, qui castrense peculiū vel quasi castrense habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suę potestatis factus decesserit. 1 ¶ Præterea testamentum facere non possunt impuberes: qnia nullum eorum animi iudicium est. Item furiosi: quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes: aut furiosus, postea cōpos mētis factus fuerit, & decesserit. Furiosi autē, si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus

permissus est: iure testati esse videntur, certè eo quod ante furorem fecerint, testamento valente. Nam neque testamentum, rectè factum, neque vllum aliud negotium rectè gestum, postea furor interueniens perimit. 2 ¶ Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest, sed id, quod ante fecerit, quam interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est. 3 ¶ Item surdus & mutus non semper testamentum facere possunt. Vtique autē de eo surdo loquimur, qui omnino nō exaudit, non qui tardè exaudit. nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest, non qui tardè loquitur. sępe enim etiam literati & eruditi homines varijs casib. & audiendi & loquēdi facultatem amittunt. Vnde nostra cōstitutio etiā his subuenit, vt certis casibus & modis secūdū normam eius possint testari, aliaq. facere, quę eis permissa sunt. Sed si quis post testamētum factum, aduersa valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit, ratum nihilominus manet eius testamentum. 4 ¶ Cæcus autem non potest facere testamentum, nisi per obseruationem, quam lex diui Iustini patris nostri introduxit. 5 ¶ Eius, qui apud hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamuis redierit. sed quod, dū in ciuitate fuerat, fecit: siue redierit, ualet iure postliminij: siue illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

DE EXHAERE DATIONE liberorum,

TIT. XIII.

NOn tamen vt omnino valeat testamētum, sufficit hæc obseruatio, quā supra exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, vt eum hæredem instituat vel exhæredem eū nominatim faciat: alioqui si cum silentio præterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, vt si viuo patre filius mortuus sit, nemo hæres ex eo testamento existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiab. & alijs per virilē sexū descendentibus liberis utriusque sexus antiquitati fuerat obseruatum: sed si non fuerant scripti hæredes scriptæue, vel exheredati ex hæredatæve: testamentum quidem non infirmabatur, ius tamen ad crescēdi eis ad certam portionem præstabatur. sed nec nominatim eas personas exhæredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere. Nominatim autē quis exhæredari vr̄, siue ita exhæredetur, *Titius filius meus exhæres esto*, siue ita, *filius meus exhæres esto*, nō adiecto proprio nomine, .s. filius non exstet. 1 ¶ Posthumi quoque liberi vel hæredes institui debent, vel exhæredari. Et in eo par omnium conditio est, quod & filio posthumo, & quolibet ex cæteris liberis siue fœminini sexus, siue masculini, p̄terito valet

valet quidem testamentum, sed postea adgnatione posthumi siue posthumę rũpitur, & ea ratione totũ infirmatur. Ideò que si mulier, ex qua posthumus, aut posthuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimẽto est scriptis hæredib. ad hæreditatẽ adeundam. Sed fœminini quidem sexus personæ vel nominatim, vel inter cæteros exhæredari solebant: dũ tamen, si inter cæteros exhæredarentur aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ esse per obliuionem. Masculos verò posthumos, id est, Filios, & deinceps, placuit non aliter rectè exhæredari, nisi nominatim exhæredarẽtur: hoc scilicet modo, *quicũque mihi filius genitus fuerit, exhæres esto.* 2 ¶ Posthumorum autem loco sunt & hi, qui in sui hæredis locum succedendo, quasi agnoscendo fiunt parentibus sui hæredes, vt ecce si quis filium, & ex eo nepotem neptèmue in potestate habeat: quia filius gradu præcedit, is solus iura sui hæredis habet, quamuis nepos quoq; & neptis ex eo in eadẽ potestate sint. Sed si filius ei⁹ viuo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius: incipit nepos neptìsve in ei⁹ locũ succedere, & eo modo iura suorũ hęredũ quasi agnatione nanciscũtur. Ne ergo eo mõ rũpatur eius testamentũ: sicut ipsum filium vel hæredem instituere, uel nominatim exhæredare debet testator, ne non iure faciat testamẽtũ: ita & nepotẽ neptẽve ex

filio necesse est ei vel hæredem institue re, vel exheredare, ne fortè eo viuo filio mortuo succedendo in locum eius nepos neptisue, quasi adgnatione rumpat testamentum. Idque lege Iulia Vellea prouisum est, in qua similis exheredationis modus ad similitudiuem posthumorum demonstratur. 3 ¶ Emancipatos liberos iure ciuili neque hæredes instituere neque exhæredare necesse est: quia non sunt sui hæredes. Sed prætor omnes tā fœminini sexus, quā masculini, si hæredes non instituantur, exheredari iubet: virilis sexus nominatim: fœminini verò inter cęteros: quia si neque hæredes instituti fuerint neque ita (vt diximus) exhæredati, permittit eis prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionē. 4 ¶ Adoptiui liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptijs quęsiti, itaque hæredes instituendi, vel exheredandi sunt secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emācipati verò à patre adoptiuo neque iure ciuili, neque eo iure, quod ad edictum prætoris attinet, inter liberos connumerantur. Qua ratione accidit, ut ex diuerso (quod ad naturalem parentem attinet) quamdiu quidem sunt in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur: vt eos neque hæredes instituere, neque exhæredare necesse sit: cùm verò emancipati fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant in ea

causa

causa esse, in qua futuri essent, si a naturali patre emancipati fuissent.
5 ¶ Sed hæc quidem vetustas introducebat. nostra verò constitutio inter masculos & fœminas in hoc iure nihil interesse existimans: quia vtraq; persona in hominum procreatione simili naturę officio fungitur, & lege antiqua duodecim tabularũ oẽs similiter ad successionẽ ab intestato vocabãtur, qđ & prætores postea secuti esse vident: ideo simplex ac simile ius, & in filijs, & in filiab. & in cęteris descendentib. per virilem sexũ personis, non solum iam natis, sed ẽt posthumis, introduxit: vt oẽs siue sui, siue emancipati sint, vel hæredes instituanť, vel nominatim exheredentur, & eundẽ habeant effectum circa testamenta parẽtum suorum infirmanda, & hæreditatẽ auferendam, quem filij sui vel emancipati habẽt, siue iam nati sint, siue adhuc in vtero constituti, postea nati sint. Circa adoptiuos autem filios certam induximus diuisionem, quæ in nostra cõstitutione, quam super adoptiuis tulimus, continetur. 6 ¶ Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, & liberos suos iam natos, vel posthumos nominatim non exhæredauerit, sed silentio præterierit, non ignorans, an habeat liberos: silentium eius pro exhæredatione nominatim facta valere, constitutionibus principum cautum est.
7 ¶ Mater, vel auus maternus, necesse nõ

habent liberos suos, aut hæredes instituere, aut exhæredare sed possunt eos silentio omitterre. nam silentium matris, aut aui materni, & cæterorũ per matrẽ ascendentium tantum facit, quãtũ exhę redatio patris. Neque enim matri filiũ filiàmve, neque auo materno nepotem neptèmve ex filia, si eum eamve hæredẽ non instituat, exhæredare necesse est: siue de iure ciuili quæramus, siue de edicto prætoris, quo prætor præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionẽ permitti: sed aliud eis adminiculum seruatur, quod paulò pòst vobis manifestum fiet.

DE HAEREDIBVS INSTITVENDIS, TIT. XIIII.

HAeredes instituere permissum est tam liberos homines, quam seruos: & tam proprios, quã alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter, quàm cum libertate, rectè instituere licebat, hodie verò etiam sine libertate, ex nostra constitutione hæredes eos instituere permissum est. Quod non per innouationem induximus, sed quoniã æquius erat, & Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tã ad Masurium Sabinum, quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius aũt seruus etiã is intelligitur, in quo nudã proprietatem testator habet, alio vsumfructum habente. Est tamẽ casus, in quo nec cum libertate vtiliter seruus à domina hęres

inſtituitur, vt conſtitutione diuorum Se ueri & Antonini cauet, cuius verba hæc ſunt: Seruum adulterio maculatum, non iure teſtamento manumiſſum ante ſententiam, ab ea muliere videri, quæ rea fuerat eiuſdem criminis poſtulata, rationis eſt. Quare ſequitur, ut in eundem à domina collata hæredis inſtitutio, nullius momenti habeatur. Alienus ſeruus etiam is intelligitur, in quo vſum fructū teſtator habet. 1 ¶ Seruus autem à domino ſuo hæres inſtitutus, ſi quidem in eadē cauſa manſerit: fit ex teſtamento liber hæreſque ei neceſſarius. Si verò a viuo teſtatore manumiſſus fuerit, ſuo arbitrio adire, hæreditatē poteſt: quia nō fit hæres neceſſarius, cum vtrumque ex domini teſtamento non conſequatur. Quòd ſi alienatus fuerit: iuſſu noui domini adhire hęreditatem debet, & ea ratione per eum dominus fit hæres. nam ipſe alienatus, neque liber neque hæres eſſe poteſt, etiam ſi cum libertate hęres inſtitutus fuerit, deſtitiſſe enim à libertatis datione videtur dominus, qui eum alienauit. Alienus quoque ſeruus hæres inſtitutus, ſi in eadem cauſa durauerit, iuſſu eius homini adire hæreditatem debet. Si verò alienatus fuerit ab eo; aut viuo teſtatore, aut poſt mortē eius, anteq̃ adeat, debet iuſſu noui domini adire. At ſi manumiſſus ē viuo teſtatore, uel mortuo antequam adeat, ſuo arbitrio a dire pōt hæreditatem. 2 ¶ Seruus ēt alienus

poſt domini mortē rectè hæres inſtituitur: quia & cum hæreditarijs ſeruis eſt teſtamenti factio. Nōdum enim adita hæreditas perſonæ vicem ſuſtinet, non hæredis futuri, ſed defuncti: cùm etiā eius, qui in vtero eſt, ſeruus rectè hæres inſtituatur. 3 ¶ Seruus autem plurium, cum quibus teſtamenti factio eſt, ab extraneo inſtitutus hæres, vnicuique dominorum, cuius iuſſu adierit, proportione dominij adquirit hæreditatē. 4 ¶ Et vnum hominem, & plures vſque in infinitum, quot quis hæredes velit, facere licet. 5 ¶ Hæreditas plerumque diuiditur in duodecim vncias, quæ aſſis appellatione cōtinentur. Habent autem & hæ partes propria nomina ab vncia vſque ad aſſem hæc ſextans, quadrans, triens, quincunx, ſemis, ſeptunx, bes, dodrans, dextans, deunx. Non autem vtique ſemper duodecim vncias eſse oportet. nam tot vnciæ aſſem efficiunt, quot teſtator voluerit, & ſi vnum tantum quis ex ſemiſſe (verbi gratia) hęredem ſcripſerit, totus as in ſemiſſe erit. Neque enim idē ex parte teſtatus, & ex parte inteſtatus decedere poteſt: niſi ſit miles, cuius ſola voluntas in teſtando ſpectatur. Et è contrario poteſt quis in quotcunque voluerit plurimas vncias ſuam hęditatem diuidere. 6 ¶ Si plures inſtituantur hęredes, ita demum in hoc caſu partium diſtributio neceſſaria eſt, ſi nolit teſtator eos ex æquis partibus hæredes eſſe; ſatis. n.

satis:n. constat, nullis partibus nominatis, ex æquis partibus eos hæredes esse. Partibus aũt in quorũdam personis expressis si quis, alius sine parte nominatus erit: si quidẽ aliqua pars, assi deerit: ex ea parte hęres fit. Et si plures sine parte scripti sunt, oẽs, in eandẽ partẽ cõcurrunt. Si verò totus as cõpletus sit: ij, qui nominatim expressas partes habẽt, in dimidiã partẽ vocantur: & ille vel illi oẽs in alterã dimidiã. Nec interest, primus, an medius, an nouissimus, sine parte hæres scriptus sit. ea enim pars data intelligitur, quæ uacat. 7 ¶ Videamus, si pars aliqua uacet, nec tamẽ quisquam sine parte sit hæres, institutus, quid iuris sit. veluti si tres ex quartis partibus hæredes scripti sunt. Et constat vacantem partem singulis tacite pro hæreditaria parte accedere, & peride haberi, ac si ex tertijs partibus hęredes scripti essent. & ex diuerso, si plures hæredes scripti in portionibus sint, tacitè singulis decrescere: vt si (verbi gratia) quattuor ex tertiis partibus hæredes scripti sint, perinde habeantur, ac si vnusquisque ex quarta parte hæres scriptus fuisset. 8 ¶ Et si plures vnciæ, quã duodecim distributæ sint: is, qui sine parte institutus est, quòd dupõdio deest habebit. Idẽque erit si dupondius expletus sit, quæ omnes partes ad assem postea reuocantur, quãuis sint plurium vnciarum. 9 ¶ Hæres & purè & sub cõditione institui posset: ex certo

tempore aut ad certum tempus non potest: veluti, *post quinquennium quam moriar*, vel *ex calendis illis*, vel *vsque ad calendas illas hæres esto*. Denique diem adiectum haberi pro superuacuo placet: & perinde esse, ac si purè hæres institutus esset.

10 ¶ Impossibilis conditio in institutionibus & legatis, necnon in fideicõmissis & libertatibus, pro nõ scripta habetur,

11 ¶ Si plures conditiones in institutionibus adscriptæ sunt: siquidem coniunctim, vt puta *si illud & illud factum fuerit*: omnibus parendum est. si separatim. veluti *si illud aut illud factum erit*: cuilibet conditioni obtẽperare satis est. 12 ¶ Ij, quos nunquàm testator, vidit. hæredes institui possunt. veluti si fratris filios peregrinantes ignorãs qui essent, hæredes instituerit. ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

DE VVLGARI SVBSTITVTIONE, TIT. XV.

POtest autem quis in testamento suo plures gradus hæredum facere: vt puta, *Si ille hæres non erit, ille hæres esto*: & deinceps, in quantum velit testator, ut nouissimo loco in subsidium vel seruum necessarium hæredem instituere possit.

1 ¶ Et plures in vnius locum possunt substitui, vel vnus in plurium, vel singuli in singulorum, vel inuicem ipsi, qui hęredes instituti sunt. 2 ¶ Et si ex dispa ribus partibus hæredes scriptos inuicẽ substituerit, & nullam mentionem in

substi-

substitutione partium habuerit: eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit, & ita diuus Pius rescripsit. 3 ¶ Sed si instituto hæredi, coherede substituto dato, alius ei substitutus fuerit: diui Seuerus & Antonius sine distinctione rescripserunt, ad vtramque partem substitutum admitti, 4 ¶ Si seruus alienum quis patremfamiliàs arbitratus, hęredem scripserit: & si hæres nō esset, Mæuium ei substituerit: isque seruus iussu domini adierit hæreditatem: Mæuius substitutus, in partem admittitur. illa enim verba, *si hæres non erit*, in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse hæres erit, neque aliū hæredem effecerit, in eo vero, quem patremfamiliàs esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi, vel ei, cuius iuri postea subiectus esse cœperit, non adquisierit Idque Tiberius Cæsar in persona Parthenij serui sui constituit.

DE PVPILLARI SVBSTITVTIONE, TIT. XVI.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, vt suprà diximus, substituere potest: id est, vt si hæredes ei non extiterint, alius sit eis hæres: sed eò amplius vt si hæredes ei extiterint, & adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres, veluti si quis dicat hoc mō. *Titius filius meus hæres mihi esto. Et si filius meus hæres mihi non erit,*

siue hæres erit, & prius moriatur quam in suā tutelam venerit: tunc Seius hæres esto, quo casu, si quidem non extiterit hæres filius: tunc substitutus patri sit hæres. si verò exstiterit heres filius, & ante pubertatē decesserit: ipsi filio sit heres substitutus. nam moribus institutum est, vt quū eius ætatis filij sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt: parentes eis faciant. 1 ¶ Qua ratione excitati, etiam constitutionem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, vt si qui mente captos habeat filios, vel nepotes, vel pronepotes cuiuscunque sexus vel gradus: liceat eis, & si puberes sint, ad exēplū pupillaris substitutionis, certas personas substituere; sin autem resipuerint eādem substitutionem infirmari. & hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quę postquā pupillus adoleuerit, infirmatur. 2 ¶ Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta: alterum patris: alterum filij, tamquā si ipse filius sibi hæredē instituisset: aut certè vnum testamentum est duarū causarum, id est, duarum hæreditatum.

3 ¶ Sin autem quis ita formidolosus sit, vt timeat, ne filius suus pupillus adhuc, ex eo, quod palàm substitutum acceperit, post obitum eius periculo insidiarū subiaceat: vlgarem quidem substitutionem palàm facere, & in primis testamenti partibus ordinare debet: illā

autem

autem ſubſtitutionē, per quam, ſi hæres exſtiterit pupillus, & intra pubertatem deceſſerit, ſubſtitutus vocatur, ſeparatim in inferioribus partibus ſcribere, eamque partem proprio lino, propriaq; cera conſignare & in priore parte teſtamenti cauere, ne inferiores tabulæ viuo filio & adhuc impubere aperiantur. Illud palàm eſt, non ideo minus ualere ſubſtitutionē impuberis filij, quòd in eiſdem tabulis ſcripta ſit, quibus ſibi quiſque hæredem inſtituiſſet, quamuis pupillo hoc periculoſum ſit. 4 ¶ Nō ſolùm autē hęredibus inſtitutis impuberibus liberis ita ſubſtituere parentes poſſunt, vt ſi hæredes eis exſtiterint, & ante pubertatem mortui fuerint, ſit eis hæres is, quem ipſi voluerint, ſed etiam exhæredatis. Itaque eo caſu ſi quid exhæredato pupillo ex hæreditatib9, legatiſve, aut donationibus propinquorū atque amicorū adquiſitū fuerit: id omne ad ſubſtitutū pertinebit. Quæcūque diximus de ſubſtitutione impuberum liberorum vel hæredū inſtitutorum, vel exhæredatorum: eadem etiam de poſthumis intelligimus. 5 ¶ Liberis autē ſuis teſtamentū nemo facere poteſt, niſi & ſibi faciat. nam pupillare teſtamentū pars & ſequela eſt paterni teſtamenti: adeò, vt ſi patris teſtamentum non valeat: nec filij quidem valebit. 6 ¶ Vel ſingulis liberis, vel ei, qui eorum nouiſſimus impubes morietur, ſubſtitui poteſt. ſin-

gulis quidem, si neminem eorum intestatum decedere voluerit: nouissimo, si ius legitimarum hæreditatum integrũ inter eos custodiri velit. 7 ¶ Substitui tur autẽ impuberi aut nominatim, velu ti *Titius*, aut generaliter, vt *quisquis mihi hæres erit*. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui & scripti sunt hæredes, & extiterunt, & pro qua parte hęredes facti sũt. 8 ¶ Masculo igitur vsque ad quatuordecim annos substitui potest: fęminę vsque ad duodecim annos. & si hoc tẽpus excesserint, substitutio euanescit. 9 ¶ Extraneo verò, uel filio puberi hæredi instituto, ita substituere nemo potest, vt si hæres extiterit, & intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit hæres, sed hoc solum præmissum est, vt eum per fideicommissum testator obliget alij hæredi tatẽ eius vel totã, vel pro parte restitue re. qđ ius quale sit, suo loco trademus.

QVIBVS MODIS TESTAMENTA infirmentur,
TIT. XVI.

TEstamentum iure factum vsque eò valet, donec rumpatur, irritũve fiat. 1 ¶ Rumpitur autem testamentum, cùm in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti ius vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptauerit sibi filium per Imperatorem, eum, qui est suis iuris: aut per prætorem secun-

dùm

dùm nostrā constitutionem, eum, qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur, quasi adgnatione sui hæredis. 2 ¶ Posteriore quoque testamento, quòd iure perfectum est, superius rū pitur. nec interest, extiterit aliquis hæres ex eo, an non. hoc enim solùm spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideòque si quis aut noluerit heres esse, aut, viuo testatore, aut post mortē eius antè, quàm hæreditatem adiret, decesserit, aut conditione, sub qua hæres institutus est, defectus sit: in his casib. paterfamiliàs intestatus moritur. Nam & prius testamentum non valet, rūptū à posteriore, & posterius æquè nullas habet vires, cū ex eo nemo hæres extiterit.
3 ¶ Sed & si quis priore testamēto iure perfecto, posterius æquè iure fecerit, ēt si ex certis reb. in eo hæredem instituerit: superius tñ testamentum sublatum esse diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, cuius constitutionis verba & his inseri iussimus, quum aliud quoque præterea in ea constitutione expressum sit. Imperatores Seuerus & Antonius Coceio Cāpano Testamētum secundo loco factū, licèt in eo certarum rerū hęres scriptus, sit perinde iure ualere: ac si rerum mētio facta nō esset, sed & teneri hæredem scriptū, vt contētus reb. sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hęreditatē restituat his, q in priore testamēto scripti fuerāt, pp inserta fidei cō-
missi

missi verba,quib . vt valeret prius testamentũ expressum est:dubitari nõ oportet. Et ruptum quidem testamẽtum hoc modo efficitur. 4 ¶ Alio autem modo testamenta iure facta infirmantur: veluti cùm is,qui fecit testamentum, capite deminutus sit,qđ quib. modis accidat, primo libro retulimus. 5 ¶ Hoc aũt casu irrita fieri testamenta dicuntur, quũ alioqui & quæ rumpuntur,irrita fiãt,& ea quæ statim ab initio non iure fiunt, irrita sint.sed & ea, quæ iure facta sunt, & postea per capitis deminutionem irrita fiunt,possumus nihilominus rupta dicere.Sed quia sanè commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui:ideo quædam non iure facta dicuntur,quædam iure facta rumpi,vel irrita fieri. 6 ¶ Non tamen per oĩa inutilia sunt ea testamenta quę ab initio iure facta, per capitis deminutionem irrita facta sunt,nam si septem testium signis signata sunt:potest scriptus hęres ꝭm tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere.si modò defunctus,&ciuis Romanus,& suæ potestatis mortis tempore fuerit.Nam si ideo irritum factum sit testamentũ,quia ciuitatem, vel ẽt libertatẽ testator amisit,aut quia in adoptionem se dedit,& mortis tempore in adoptiui patris potestate sit: non potest scriptus hæres secundum tabulas bonorum possessionem petere. 7 ¶ Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum,

quòd

quod Postea testator id noluerit valere usque adeo, vt & si quis post factũ prius testamentum posterius facere cœperit, & aut mortalitate præuentus, aut quia eum eius rei pęnituit, id non perfecerit: diui Pertinacis oratione cautum sit, ne aliàs tabulæ priores iure factæ, irritæ fiant, nisi sequẽtes, iure ordinatę, & perfectę fuerint. nam imperfectum testamẽtum sine dubio nullum est. 8 ¶ Eadem oratione expressit, nõ admissurum se hęreditatem eius, qui litis causa principẽ reliquerit hæredem: neque tabulas non legitimè factas, in quibus ipse ob eam causam hæres institutus erat, probaturum: neque ex nuda uoce hæredis nomẽ admissurum, neque ex vlla scriptura, qui iuris auctoritas desit, aliquid adeptũrum. Secundùm hoc diui Seuerus & Antoninus sępissimè rescripserũt. Licèt. n. (inquiunt) legibus soluti sumus, attamen legibus viuimus.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO, TIT. XVIII.

QVia plerunq; parẽtes sine cã liberos suos exhæredant, vel omittunt: inductum est, vt de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut iniquè se exhęredatos, aut iniquè præteritos, hoc colore, quasi non sanæ mentis fuerint, cùm testamẽtũ ordinarẽt. Sed hoc dicit, nõ quasi verè furiosus sit, sed

rectè

rectè quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si verè furiosus sit, nullum testamentum est.
1 Non autem liberis tātùm permissum est testamentum parentum inofficiosum accusare, verùm etiam liberorum parētibus. Soror autē & frater, turpibus personis scriptis hęredibus, ex sacris constitutionibus prælati sunt, Non ergo contra omnes hæredes agere possunt. Vltra fratres igitur & sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agētes vincere. 2 ¶ Tam autem naturales liberi, quam secundū nostræ cōstitutionis diuisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamēto agere possunt, si nullo alio iure ad defuncti bona venire possint. Nā qui ad hęreditatē uerā vel partem eius alio iure veniunt, de inofficioso agere non possunt. Posthumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt. 3 ¶ Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus à testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Si verò quantacunque pars hæreditatis vel res eis fuerit relicta: de inofficioso querela quiescente, id, quod eis de ēst, vsque ad quartā legitimæ partis repleatur; licèt non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam compleri. 4 ¶ Sin tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cùm nihil erat

ipsi

ipsi tutori relictũ à patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. 5 ¶ Sed si è cõ trario pupilli nomine, cui nihil relictũ fuerat, de inofficioso egerit, & superatus est ipse tutor, quod sibi in testamento eodem legatum relictum, est, non amittit. 6 ¶ Igitur quartam quis debet habere, vt de inofficioso agere non possit: siue iure hæreditario, siue iure legati, vel fideicommmissi: vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter viuos in ijs tantummodo casibus, quorũ mentionem facit nostra constitutio: vel alijs modis, qui in nostris constitutionibus continẽtur. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est: vt siue vnus fuerit, siue plures, quibus agere de inofficioso testamẽto ꝑmittit: vna quarta eis dari possit, vt ea ꝓ rata eis distribuatur.

DE HÆREDVM QVALITATE, & differentia. TIT. XIX.

HÆredes autem aut necessarij dicuntur, aut sui & necessarij, aut extranei. 1 ¶ Necessarius hæres est seruus hæres institutus. Ideòq; sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & necessarius hæres fit. Vnde qui facultates suas suspectas habent: solent seruũ suũ primo aut secũdo aut etiã vlteriore gradu hęredem instituere: vt si creditoribus satis nõ fiat, potius eius hęredis bona q̃ ipsius

ipsius testatoris, à creditoribus possideãtur, vel distrahantur, uel inter eos diuidantur. Pro hoc tamen incõmodo, illud ei cõmodum præstatur: ut ea, quæ post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reseruentur. Et quamuis bona defuncti non sufficiant creditoribus: iterum tamen ex ea causa res eius, quas sibi adqsierit, non veneunt. 2 ¶ Sui autem & necessarii hæredes sunt, veluti filius, filia, nepos neptisue ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate morientis modò fuerint. Sed ut nepos, neptisve sui hęredes sint, non sufficit eum eámve in potestate aui mortis tempore fuisse: sed opus est, ut pater eius uiuo patre suo desierit suus hæres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus à patris potestate: tunc enim nepos neptisvę in locũ patris sui succedit. Sed sui quidem hæredes ideo appellantur, quia domestici hæredes sunt, & uiuo quoque patre quodammodo domini existimantur. Vnde etiam si quis intestatus moriatur: prima causa est in successione liberorum. Necessarij uerò ideo dicũtur, quia omnino, siue uelint, siue nolint, tam ab intestato, quàm ex testamento ex lege duodecim tabularum hæredes fiũt. Sed his prætor permittit volentibus abstinere hæreditate: ut potius parentis, quàm ipsorum bona similiter à creditoribus possideantur.

3 ¶ Cæteri, qui testatoris iuri subiecti

non ſunt, extranei hæredes appellantur. Itaque liberi quoque noſtri qui in poteſtate noſtra non ſunt, hæredes a nobis inſtituti, extranei hæredes nobis uidentur. Qua de cauſa, & qui hæredes à matre inſtituuntur, eodem numero ſunt: q̄a fœminæ in poteſtate liberos non habēt. Seruus quoque hæres à domino inſtitutus, & poſt teſtamentum factum ab eo manumiſſus, eodem numero habetur.

4 ¶ In extraneis hæredibus illud obſeruatur, vt ſit cum eis teſtamenti factio: ſiue hæredes ipſi inſtituantur, ſiue hi, qui in poteſtate eorum ſunt. & id duobus tēporibus inſpicitur: teſtamenti quidem facti tempore, vt conſtiterit inſtitutio mortis uerò teſtatoris, ut effectum habeat: hoc amplius, & cum adit hæreditatem, eſſe debet cum eo teſtamenti factio, ſiue purè, ſiue ſub conditione hæres inſtitutus ſit; nam ius hæredis eo maximè tempore inſpiciendum eſt, quo adquirit hæreditatem. Medio autem tempore inter factum teſtamentum, & mortem teſtatoris, vel conditionem inſtitutionis exiſtentem, mutatio iuris non nocet hæredi: quia (ut diximus) tria tempora inſpici debent. Teſtamenti autem factionem non ſolum is habere videtur, qui teſtamentum facere poteſt, ſed etiam qui ex alieno teſtamento vel ipſe capere poteſt, uel alii adquirere, licèt nō poſſit facere teſtamentum. Et ideo furioſus, & mutus, & poſthumus, & infans, & filiuſfamilias

familias, & seruus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licèt enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi, vel alij adquirere possunt. 5 ¶ Extraneis autem hęredibus deliberandi potestas est de adeūda hæreditate, vel non adeunda. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hæreditatis: siue extraneus, cui de adeunda hæreditate deliberare licet, adierit: postea relinquendæ hæreditatis facultatē non habet, nisi minor sit vigintiquinq; annis. Nā huius ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis deceptis: ita & si temerè damnosam hæreditatem susceperint, prætor succurrit. Sciendum est tamen diuū Hadrianū etiam maiori vigintiquinque annis veniā dedisse, cùm post aditam hæreditatem grande æs alienū, ꝙ aditæ hæreditatis tēpore latebat, emersisset. Sed hoc q̄dē diuus Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit: diuus autē Gordianus postea militibus tātūmodo hoc cōcessit. 6 ¶ Sed nostra beneuolentia commune omnibus subiectis Imperio nostro hoc beneficium præstitit: & constitutionem tā æquissimam, quàm nobilissimam scripsit: cuius tenorem si obseruauerint homines, licet eis adire hæreditatem, & in tantum teneri, quātum valere bona hęreditatis cōtingit: vt ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi omissa obseruatione nostræ
con-

constitutionis,& deliberandū exist ima uerint, & sese veteri grauamini aditionis supponere maluerint. 7 ¶ Item extraneus hęres testamento institutus,aut ab intestato ad legitimam hęreditatem vocatus,potest aut pro hęrede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendę hæreditatis hæres fieri.Pro hærede autē gerere quis videtur, si reb.hæreditarijs tanquam hæres vtatur, vel vendēdo res hæreditarias,vel prædia colendo locando ve, & quoquo modo voluntatem suā declaret vel re,vel verbo de adeunda hæreditate:dummō sciat eum,in cuius bonis pro hærede gerit, testatum intestatùm ve obiisse,& se ei hæredem esse. Pro hærede enim gerere,est pro domino gerere. veteres enim hæredes pro dominis appellabant.Sicut autem nuda volūtate extraneus hæres fit:ita cōtraria destinatione statim ab hæreditate repellitur. Eum,qui surdus vel mutus natus, vel postea factus est,nihil prohibet pro hærede gerere, & adquirere sibi hæreditatem:si tamen intelligit,quod agit.

DE LEGATIS, TIT. XX.

POst hęc videamus de legatis. Quę pars iuris extra propositam quidem materiam videtur.(nam loquitur de ijs iuris figuris,quibus per vniuersitatē res nobis adquiruntur) sed cùm omnino de testamentis, & de hæredibus,qui in testamēto instituuntur,loquuti simus: nō

ſine cauſa ſequenti loco poteſt hęc iuris materia tractari, 1 ¶ Legatum itaque eſt donatio quædam à defuncto relicta, ab hærede præſtanda. 2 ¶ Sed olim quidem erant legatorũ genera quatuor, per vendicationem, per damnationem, ſiniendi modo, per præceptionem: & certa quædam verba cuique genere legatorum adſignata erant, per quæ ſingula genera legatorum ſignificabantur. Sed ex conſtitutionibus diuorũ Principum ſolennitas huiuſmodi verborum penitas ſublata eſt. Noſtra autem cõſtitutio, quã cũ magna fecimus lucubratione, defunctorum volũtates ualidiores eſſe cupiẽtes, & non verbis, ſed voluntatibus eorum fauẽtes, diſpoſuit, ut omnibus legatis una ſit natura, & quibuſcunque verbis aliquid relictũ ſit, liceat legatarijs id perſequi non ſolũ per actiones perſonales, ſed etiam per in rem, & per hypothecariã. Cuius cõſtitutionis perpẽſum modũ ex ipſius tenore perfectiſſimè accipere poſſibile eſt. 3 ¶ Sed non vſque ad eã conſtitutionẽ ſtandũ eſſe exiſtimamus. Cũ enim antiquitatem inuenimus legata quidẽ ſtricte cõcludentẽ, fideicõmiſſis autem, quæ ex uolũtate magis deſcendebant defunctorum, pinguiorẽ naturã indulgentem, neceſſarium eſſe duximus; omnia legata fideicommiſſis exęquare, ut nulla ſit inter ea differentia: ſed quod deeſt legatis hoc repleatur ex natura fideicommiſſorum: & ſi quid amplius

plius est in legatis, per hoc crescat fidei commissorum natura. Sed ne inprimis legum cunabulis permistam de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem: operę pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis & postea de fideicōmissis tractare, ut natura vtriusq; iuris cognita, facile possint permistionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere. 4 ¶ Non solum autē testatoris vel hęredis res, sed etiā aliena legari potest, ita, ut hæres cogatur redimere eam, & *præstare*, uel si eam non potest redimere, æstimationē eius dare, Sed si talis sit res, cuius commercium non est, vel adipisci non potest: nec æstimatio eius debetur, veluti si campum Martium, uel basilicas, uel templa, uel quæ publico vsui destinata sunt, legauerit. nam nullius momenti tale legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari; ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat. Forsitan enim si sciuisset alienam rem esse, non legasset: & ita diuus Pius rescripsit. Et verius est ipsum qui agit, id est, legatarium probare oportere, sciuisse alienam rem legare defunctum: non hæredem probare oportere, ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. 5 ¶ Sed & si rem obligatam creditori aliquis legauerit, necesse habet hæres eam. luere.

Et in hoc quoq; casu idem placet, quod iure aliena: ut ita demum luere necesse habeat hæres, si sciebat defunctus rem obligatam esse & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus uoluerit legatarium luere, & hoc expresserit, non debet hæres eam luere. 6 ¶ Si res aliena legata fuerit: & eius rei uiuo testatore legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis: ex testamento actione pretium cõsequi põt. Si uerò ex cã lucratiua, ueluti ex donatione uel ex alia simili causa agere nõ potest. nam traditũ est duas lucratiuas causas in eundẽ hominem, & eandẽ re concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadẽ res eidem debeatur. interest. utrum rem, an æstimationem ex testamento consequutus sit. nam si rem habet agere non potest, qui habet eam ex causa lucratiua. si æstimationem, agere potest. 7 ¶ Ea quoque res, quæ in rerum natura non est, si modò futura est, rectè legatur, ueluti fructus, q̃ in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natũ erit. 8 ¶ Si eadẽ res duob. legata sit, siue coniunctim, siue disiunctim; si ambo perueniant ad legatum, scinditur inter eos legatũ, si alter deficiat (q̃a aut spreuerit legatũ, aut uiuo testatore decesserit, uel alio quoquo modo defecerit) totũ ad collegatariũ pertinet. Coniunctim autẽ legat, ueluti si quis dicat, *Titio et Seio hominẽ Stichũ*

do

do lego disiunctim ita, *Titio hominem Stichũ do lego. Seio hominem Stichum do lego*. Sed & si expresserit eundem hominem Stichum, æquè disiunctim legatum intelligitur. 9 ¶ Si cui fundus alienus legatus sit, & emerit proprietatem deducto vsufructu, & vsusfructus ad eum peruenerit, & postea ex testamento agat, rectè eum agere, & fundum petere Iulianus ait quia vsufructus, in petitione, seruitutis locum obtinet. sed officio iudicis continetur, vt deducto vsufructu, iubeat æstimationem præstari.
10 ¶ Sed si rem legatarij quis ei legauerit, inutile est legatũ, quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest & licet alienauerit eam, non debetur nec ipsa res, nec æstimatio eius.
11 ¶ Si quis rem suam quasi alienam legauerit, valet legatum; nã plus valet qđ in veritate est, quam quod in opinione. Sed & si legatarij esse putauit, valere cõstat: quia exitum voluntas defuncti habere potest. 12 ¶ Si rẽ suam legauerit testator posteàq; eã alienauerit: Celsus putat, si nõ adimendi animo vendidit: nihilominus, deberi. Ideq; diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Iidẽ rescripserũt eum, qui post testamentum factum prædia, quæ legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri, & ideo legatarium cum hærede eius agere posse, vt prædia à creditore luantur. Si verò quis partem rei legatæ alienauerit

pars, quæ non eſt alienata, omnino debetur. pars auẽ alienata ita debetur, ſi non adimendi animo alienata ſit. 13 ¶ Si quis debitori ſuo liberationem legauerit, legatũ vtile eſt: & neque ab ipſo debitore, neque ab hærede eius poteſt hęres petere: neque ab alio, qui hæredis loco ſit. Sed & pōt à debitore conueniri, ut liberet eum. Poteſt etiam quis vel ad tempus iubere, ne hęres petat. 14 ¶ Ex contrario, ſi debitor creditori ſuo quod debet legauerit: inutile eſt legatum, ſi nihil plus eſt in legato, quàm in debito: qa nihil amplius ꝑ legatũ habet. Quod ſi in diem vel ſub conditione debitum ei purè legauerit: vtile eſt legatum, propter repræſentationem. Quod ſi viuo teſtatore dies venerit vel conditio extiterit: Papinianus ſcripſit, vtile eſſe nihilo minus legatũ: quia ſemel conſtitit. quod & verum eſt. Non enim placuit ſententia exiſtimantium extinctum eſſe legatum, quia in eam cauſam peruenirit, à qua incipere non poteſt. 15 ¶ Sed ſi vxori maritus dotem legauerit, valet legatum, quia plenius eſt legatum, quam de dote actio. Sed ſi quam non accepit, dotem legauerit: diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt, ſi quidem ſimpliciter legauerit, inutile eſſe legatum: ſi verò certa pecunia, vel certum corpus, aut inſtrumẽta dotis in relegãdo demõſtrata ſunt, valere legatũ. 16 ¶ Si res legata ſine facto hæredis perierit: legatario decedit.

cedit. Et si seruus alienus legatus siue facto hæredis manumissus fuerit: nō tenetur hæres. Si verò hæredis seruus legatus sit, & ipse eum manumiserit: teneri ipsum Iulianus scripsit. nec interest, sciuerit, an ignorauerit à se legatum esse. Sed & si alij donauerit seruū, & is, cui donatus est, eū manumiserit: tenetur hęres quamuis ignorauerit à se eum legatū esse. 17 ¶ Si quis ancillas cum suis natis legauerit, etiā si ancillę mortuę fuerint, partus legato cedūt. Idē est, & si ordinarij serui cū vicarijs legati fuerint: quia licèt mortui sint ordinarij, tamen vicarij legato cedunt. Sed si seruus fuerit cū peculio legatus: mortuo seruo, vel manumisso, vel alienato, peculij legatū extinguitur. Idem est, si fundus instructus, vel cū instrumēto legatus fuerit. Nā fundo alienato, & instrumenti legatum extinguitur. 18. ¶ Si grex legatus fuerit, & postea ad vnā ouē peruenerit: quòd superfuerit, vindicari potest. Grege autē legatò, etiā res oēs, quæ post testamentum factū gregi adijciuntur, legato cedere, Iulianus ait. Est autē gregis vnū corpus distantibus capitibus, sicut ædium vnū corpus est ex cohærentibus lapidibus. 19 ¶ Aedibus deniq. legatis, columnas & marmora, quæ post testamentū factū adiecta sunt, legato dicimus cedere. 20 ¶ Si peculiū legatum fuerit, sine dubio quitquid peculio accedit, vel decedit viuo testatore, legatarij lucro vel

damno est. Quod si post mortē testatoris ante aditam hęreditatem aliquid seruus adquisierit. Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne, quod ante aditam hæreditatē adquisitū est, legatario cedere, quia huiusmodi legati dies ab adita hæreditate cedit. sed si extraneo peculium legatum fuerit, nō cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur; quamuis si viuus manumiserit, sufficit, si non adimatur, & ita D. Seuerus & Antoninus rescripserūt. Iidem rescripserunt, peculio legato, nō videri id relictum, vt petitionē habeat pecuniæ, quam in rationes dominicas impenderit. Iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cū rationibus redditis liber esse iussus est, & ex eo reliqua inferre. 21 ¶ Tam autem corporales res legari possunt, quàm incorporales, & ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, vt actiones suas hæres legatario pręstet, nisi exegerit viuus testator pecuniam. nam hoc casu legatum extinguitur. Sed & tale legatum valet, *damnas esto hæres meū domum illius reficere*, vel, *illum ære alieno liberare*. 22 Si generaliter seruus vel res alia legetur, electio legatarij est, nisi aliud testator dixerit
23 ¶ Optionis legatū, id est, vbi testator ex seruis suis, vel alijs rebus optare legatariū iusserat, habebat olim in se cō-
ditio

ditionem,& ideo nisi ipse legatarius ui-
uus operasset: ad hæredem legatum non
transmittebant. sed ex constitutione no
stra & hoc in meliorem statū reformatū
est,& data est licētia heredi legatarij op
tare seruum,licet viuus legatarius hoc
non fecerit. Et diligentiore tractatu ha-
bito & hoc in nostra cōstitutione additū
est: siue plures legatarij extiterint,qui
bus optio relicta est,& dissētiant in cor-
pore eligendo, siue vnius legatarij
plures hæredes sint, & inter se circa
optādum dissentiant, alio aliud corpus
eligere cupiente,ne pereat legatum(q͛
plerique prudentium contra beneuolen
tiam introducebant) fortunam esse hu-
ius optionis iudicem, & forte hoc esse
dirimendum,vt ad quem sors venerit,il
lius sententia in optione præcellat.
24 ¶ Legari autem illis solū potest, cū
quib. testamenti factio est. 25 ¶ Incertis
uerò personis neque legata,neque fidei
commissa olim relinqui cōcessum erat:
Nam ne miles quidem incertæ personæ
poterat relinquere vt diuus Hadrianus
rescripsit. Incerta autē persona videbaẗ
quā incerta opinione animo suo testa-
tor subiiciebat: veluti si quis ita dicat.
*quicunque filio meo filiam suam in matrimo-
nium dederit,ei hæres meus fundum dato.* Il-
lud quoque,quod iis relinquebatur, qui
post testamentū scriptū primi consules
designati essent,ęquè incertæ ꝑsonę lega
ti uidebaẗ,& deniq; multæ aliæ huius-

modi species sunt. Libertas quoq; incertæ personę non videbatur posse dari: qa placebat nominatim seruos liberari. Sub certa verò demonstratione, i. ex certis personis incertę personæ rectè legabatur; veluti, *ex cognatis meis, qui nunc sūt, si quis filiam meam uxorem duxerit, ei hæres meus illam rem dato.* Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta, & p errorē soluta repeti non posse sacris cōstitutionibus cautūm erat. 26 ¶ Posthumo quoque alieno inutiliter antea legabatur. Est autem alienus posthumus, qui natus inter suos, hæres testatori futurus non est. Ideòq; ex mācipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus auo. 27 ¶ Sed nec huiusmodi species penitus est sine iuxta emendatione relicta: quum in nostro Codice constitutio posita sit, per quam & huic parti medemur non solùm in hæreditatib. sed etiam in legatis & fideicommissis: quod euidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet: quia certo iudicio debet quis pro tutela sua posteritati cauere. 28 ¶ Posthumus autem alienus hæres institui & ante poterat, & nunc potest, nisi in vtero eius sit quę iure nostro vxor esse non potest. 29 ¶ Si quidem in nomine cognomine, prænomine, agnomine, legatarij testator errauerit: cùm de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in

hæredibus seruatur,& rectè. Nomina enim, significandorum hominum gratia reperta sunt: q̃ si alio quolibet modo intelligantur nihil interest. 30 ¶ Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non perimi, veluti si quis ita legauerit. *Stichum seruum meum vernam, do lego.* licet enim non verna: sed emptus sit; si tamen de seruo constat, vtile est legatum. Et conuenienter, si ita demonstrauerit. *Stichum seruum, quē à Seio emi*, sitq; ab alio emptus: vtile est legatum si de seruo constat. 13 ¶ Longè magis legato falsa causa adiecta non nocet, veluti cùm quis ita dixerit. *Titio, q̃a me absente negotia mea curauit Stichum do lego*: vel ita. *Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum do lego.* Licèt enim neque negotia testatoris vnquam gesserit Titius, neque patrocinio eius liberatus sit, legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enuntiata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: *Titio si negotia mea curauerit, fundum meum do lego.* 32 ¶ An seruo hæredis rectè legemus, quæritur, & constat purè inutiliter legari, nec quicquam proficere, si uiuo testatore de potestate hæredis exierit: quia quod inutile foret legatū, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo ualere, quia diutius testator vixerit. Sub conditione verò rectè legatur seruo, vt requiramus, an quo tēpore dies legati

cedit, in potestate hæredis non sit.
33 ¶ Ex diuerso, hęrede instituto seruo quin domino rectè etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam etsi statim post factum testamentum decesserit testator: non tamen apud eum, qui hæres sit, dies legati cedere intelligitur: cũ hæreditas à legato separata sit: & possit per eum seruum alius hæres effici, si prius, quàm iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit: vel manumissus ipse hæres efficitur. quib. casibus vtile est legatum. Quòd si in eadem causa permã serit, & iussu legatarij adierit: euanescit legatum. 34 ¶ Ante hęredis institutionem inutiliter antea legabatur: scilicet quia testamenta vim ex institutione hæredis accipiunt, & ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti hæredis institutio. Pari ratione nec libertas ante hæredis institutionem dari poterat. Sed quia inciuile esse putauimus, scripturæ ordinem quidem serui (quod & ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum) sperni autem testatoris voluntatem per nostram constitutionem & hoc vitium emendauimus: vt liceat & ante hæredis institutionem, & inter medias hæredũ institutiones legatum relinquere, & multo magis libertatem, cuius vsus fauorabilior est. 35 ¶ Post mortem quoque hæredis aut legatarij simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat,

tum hæres meus mortuus fuerat, do lego, Item. *pridie quam hæres aut legatarius moritur.* Sed simili modo & hoc correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem præstantes: ne in hoc casu deterior causa legatorum, quàm fideicommissorum inueniatur.

36 ¶ Pœnæ quoque nomine inutiliter antea legabatur, & adimebatur vel trãsferebatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coercendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut nõ faciat: veluti si quis ita scripserit: *hæres meus si filiam suam in matrimoniũ Titio collocauerit:* vel ex diuerso, *si non collocauerit, dato decem aureos Seio:* aut si ita scripserit, *hæres meus si seruum Stichum non alienauerit* vel ex diuerso, *si non alienauerit, Titio decem aureos dato.* Et in tantum hæc regula obseruabatur, vt quã plurimis principalibus constitutionibus significaretur, nec principem agnoscere, quod ei pœnæ nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamuis aliæ militum voluntates in ordinandis testamentis valde obseruabantur. quin etiam nec libertates pęnæ nomine dari posse placebat. eo amplius nec hæredem pœnæ nomine adijci posse, Sabinus existimabat: veluti si quis ita dicat, *Titius hæres esto, si Titius filiã suã in matrimonium Seio collocauerit, Seius quoque hæres esto.* Nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceretur,

utrum

vtrum legati datione, an cohæredis adie ctione, Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit: & generaliter ea, quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in aliũ trāslata: nihil distare à cæteris legatis constituimus, vel in dando, vel adimendo, vel in transferendo: exceptis videlicet ijs, quę inpossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut aliàs probrosa. Huiusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

DE ADEMPTIONE LEGATORVM, TIT. XXI.

ADemptio legatorum (siue eodem testamento adimantur, siue codicillis firma est; sed & siue contrarijs verbis fiat ademptio, veluti si quis ita quid legaueit, *do lego*, ita adimatur, *non do, non lego*: siue non cōtrarijs, sed & alijs quibuscumque verbis 1¶ Trāsferri quoq; legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit, *hominem stichum, quem Titio legaui, Seio do lego*: siue in eodem testamento, siue in codicillis hoc fecerit. quo casu simul & Titio adimi videtur, & Seio dari.

DE LEGE FALCIDIA, TIT. XXII.

SVperest, vt de lege Falcidia dispiciamus, qua modus nouissimè legatis impositus.

positus est; cùm enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, vt liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe cùm ea lege ita cautum esset: *vt quisq; legasset suæ rei, ita ius esto*) visum est hanc legandi licentiam coarctare, idq; ipsorum testatorum gratia prouisum est ob id, quòd plerumque intestati moriebantur, recusantib. scriptis hæredibus pro nullo aut minimo lucro hæreditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia, quàm lex Voconia latę sunt, quarum natura sufficiens ad rei consummationem videbatur, nouissimè lata ex lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legare liceat, q̃ dodrantem totorum bonorum: id est, vt siue vnus hęres institutus sit siue plures, apud eum cõsue pars quarta remaneat. 2 ¶ Et cùm quæsitum esset duob. hæredibus institutis (veluti Titio & Seio) si Titij pars, aut tota exhausta sit legatis, quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata: à Seio verò aut nulla relicta sint legata, aut q̃ partem eius duntaxat in partem dimidiam minuant: an quia is quartam partem totius hæreditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceat, vt quartã partem suæ partis saluam habeat? placuit posse retinere, etenim in singulis hæredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est. 3 ¶ Quantitas autem patrimonij, ad quã ratio legis Falcidię redigitur, mortis tępore

pore ſpectatur. Itaque (verbi gratia) ſi is,qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legaue rit: nihil legatarijs prodeſt, ſi ante aditam hærediatem per ſeruos hæreditarios,aut ex partu ancillarum hæreditariarū,aut ex fœtu pecorum tantū acceſſerit hæreditati, ut centum aureis legatorum nomine erogatis hæres quartam partē hæreditatis habiturus: ſit ſed neceſſe eſt,ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur.Ex diuerſo, ſi ſeptuagīta quinque legauerit, & ante aditā hæreditatem in tantum decreuerint bona(incendijs fortè,aut naufragijs,aut morte ſeruorum)ut non amplius,quàm ſeptuagintaqinque aureorū ſubſtantia, uel ēt minus relinquatur;ſolida legata debentur.Nec ea res damnoſa eſt hęredi,cui liberum eſt non adire hęreditatē, quę res efficit,ut ſit neceſſe legatarijs, ne deſtituto teſtamento nihil conſequantur,cū hærede in portione paciſci. 4 ¶ Cùm autem ratio legis Falcidiæ ponitur,antè deducitur æs alienum;itē funeris impēſa, & pretia ſeruorum manumiſſorum: tunc demū in reliquo ita ratio habetur, ut ex eos quarta pars apud hæredem remaneat,tres uero partes inter legatarios diſtribuātur, pro rata ſcilicet portione eius,quod cuique eorum legatum fuerit.Itaq; ſi fingamus quadringentos aureos legatos eſſe & patrimonij quantitatem,ex qua legata erogari oportet:quadrin-

dringentorum esse: quarta pars legatarijs singulis debet detrahi. Quòd si trecentos quinquaginta legatos fingamus, octaua debet de trahi. Quòd si quingentos legauerit: initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendũ est, quod extra bonorum quantitatẽ est, deinde quod ex bonis apud hæredem remanere oportet.

DE FIDEICOMMISSARIIS HÆreditatibus, & ad senatus consultum Trebellianum.

TIT. XXIII.

NVnc transeamus ad fideicommissa. sed prius est, ut de hæreditatibus fideicommissarijs uideamus. 1 ¶ Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse, quia nemo inuitus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. Quibus enim nõ poterant hæreditatẽ, uel legata relinquere, si relinquebãt, fideicõmittebant eorum, qui capere ex testamẽto poterãt hæreditatem. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo uinculo iuris, sed tãtùm pudore eorũ, qui rogabantur, cõtinebantur. Postea diuus Augustus primus, semel iterumque gratia personarum motus, uel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit consulibus auctoritatẽ suam interponere. Quod quia iustũ uidebatur, & populare erat: paulatim cõ

uer-

uersum est in assiduam iurisdictionem: tantusque eorũ fauor factus est, vt paulatim etiã prętor proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fidei commissariũ appellabãt. 2 ¶ In primis igitur sciẽdũ est, opus esse, vt aliquis recto iure testamento hæres instituatur: eiusq. fidei committatur, vt eam hæreditatem alij restituat. alioqui inutile est testamentum, in quo nemo hæres Instituitur. Cùm igitur aliquis scripserit, *Lucius Titius hæres esto.* potest adijcere, *rogo te Luci Titi, vt cum primum poteris hæreditatem meam adire, eam Caio Seio reddas restituas.* Potest autem quisque & de parte restituenda hæredem rogare. Et liberum est, vel purè, vel sub cõditione relinquere fideicommissum; vel ex certo die. 3 ¶ Restituta autem hæreditate, is quidem, qui restituit, nihilominus heres permanet: is verò qui recipit hæreditatem; aliquãdo hæredis, aliquãdo legatarij loco habetur. 4 ¶ Et Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo & Annæo Seneca consulibus senatusconsultum factum est: quo cautum est, vt si hęreditas ex fideicõmissi causa restituta sit: omnes actiones, quæ iure ciuili hæredi; & in hæredem competerent, ei, & in eum darentur, cui ex fideicommisso, restituta esset hæreditas. post quod senatusconsultum prætor vtiles actiones ei, & in eũ, qui recepit hæreditatem quasi hæredi, & in hæredem dare cœpit. 5 ¶ Sed quia hæredes scri-
pti,

pti,eum aut totam hæreditatem, aut penè totam plerunque reſtituere rogaban tur,adire hæreditatem ob nullũ vel minimum lucrum recuſabant, neque ob id extinguebantur fideicommiſſa: poſtea Veſpaſiani Auguſti temporibus Pegaſo & Puſione conſulibus ſenatus cenſuit,vt ei,qui rogatus eſſet hæreditatem reſtituere,perinde liceret quartam partẽ retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex ſingulis quoque rebus,quæ per fideicommiſſum relinquuntur,eadem retentio permiſſa eſt. Poſt quod ſenatuſconſultum ipſe hæres onera hæreditaria ſuſtinebat.ille autem,qui ex fideicommiſſo recipiebat partem hęreditatis,legatarij partiarij loco erat, id eſt,eius legatarij, cui pars bonorum legabatur.quæ ſpecies legati, partitio vocabatur:quia cum hærede legatarius partiebatur hæreditatem.Vnde quæ ſolebãt ſtipulationes inter hęredem & partiariũ legatarium interponi: eædem interponebantur inter eum qui ex fideicommiſſo recepit hæreditatem,& hæredem, id eſt, vt lucrum & damnum hæreditariũ pro rata parte inter eos commune eſſet.

6 ¶ Ergo ſi quidem non plus, quàm dodrãtem hæreditatis ſcriptus hæres rogatus ſit reſtituere:tunc ex Trebelliano ſenatuſconſulto reſtituebatur hæreditas, & in vtrunque actiones hæreditariæ pro rata parte dabantur: in hæredem quidẽ iure ciuili; in eum verò, qui recipiebat

hęred-

hæreditatem, ex senatuscõsulto Trebelliano tanquam in hæredem. At si plus, quam dodrantem, vel etiam totam hæreditatem restituere rogatus esset: locus erat Pegasiano senatusconsulto, & hæres, qui semel adierat hæreditatẽ (si modo sua voluntate adierat) siue retinuerat quartam partem, siue retinere noluerat; ipse vniuersa onera hæreditaria sustinebat. Sed quarta quidẽ retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium, & hæredem. si vero totam hæreditatem restitueret: emptæ & vẽditæ hæreditatis stipulationes interponebantur. Sed si recusabat scriptus hæres adire hæreditatẽ ob id, quod diceret eã sibi suspectam esse quasi dãnosam cauebatur Pegasiano senatusconsulto, vt desiderante eo, cui restituere rogatus esset, iussu prætoris adiret, & restitueret hęreditatẽ: perindeque ei, & in eum, qui reciperet hęreditatem, actiones darentur, ac iuris est ex Trebelliano senatusconsulto. quo casu nullius stipulationibus est opus qui semel & huic, qui restituit, securitas datur actiones hęreditarię ei & in eum transferuntur. qui recipit hæreditatem, vtroque senatusconsulto in hac specie concurrente. 7 ¶ Sed quia stipulationes ex senatuscõsulto Pegasiano descendẽtes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenij Papinianus

appellat,

appellat,& nobis in legibus magis ſimplicitas quã difficultas placet:ideo omnibus nobis ſuggeſtis tam ſimilitudinibus,quàm differẽtijs vtriuſque ſenatuſconſulti:placuit,exploſo ſenatuſconſulto Pegaſiano quod poſtea ſupuenit omnem auctoritatem Trebelliano ſenatuſconſulto præſtare,vt ex eo fideicommiſſariæ hæreditates reſtituantur : ſiue habeat hæres ex uoluntate teſtatoris quartam,ſiue plus,ſiue minus,ſiue nihil penitus,ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei uel quartam , vel quod deeſt, ex noſtra auctoritate retinere,vel repetere ſolutum quaſi ex Trebelliano ſenatuſconſulto:ꝓ rata portione actionibus,tam in hæredẽ quam in fideicommiſſarium competentibus,ſi vero totam hęreditatem ſponte reſtituerit:omnes hæreditariæ actiones fideicommiſſario, & aduerſus eum competant.Sed etiam id,quod præcipuũ Pegaſiani ſenatuſconſulti fuerat,ut quãdo recuſaret hæres ſcriptus ſibi datam hæreditatem adire,neceſſitas ei imponeretur totam hæreditatem volenti fideicommiſſario reſtituere , & omnes ad eũ & contra eum trãsferre actiones: & hoc tranſpoſuimus ad ſenatuſconſultũ Trebellianum,vt ex hoc ſolo neceſſitas hæredi imponatur , ſi ipſo nolente adire, fideicommiſſarius deſideret reſtitui ſibi hæreditatem , nullo nec damno nec commodo apud hæredem remanen-

te. 8 ¶ Nihil autem interest, vtrùm aliquis ex asse hæres institutus, aut totã hæreditatem, aut pro parte restituere rogatur: an ex parte hæres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restitui tuere rogatur. Nam & hoc casu eadem obseruari præcipimus, quæ in totius hæreditatis restitutione diximus. 9 ¶ Si quis vna aliqua re deducta, siue præcepta, quæ quartam continet (veluti fundo vel alia re) rogatus sit restituere hæreditatem: simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiet, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hæreditatem restituere. sed illud interest, quòd altero casu, id est, cùm deducta siue præcepta aliqua re, restituitur hęreditas: in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur: & res, quę remanet apud hęredem, sine vllo onere hereditario apud eum remanet, quasi ex legato ei adquisita, altero verò casu, id est, cùm quatta parte retenta rogatus est hætes restituere hęreditatem, & restituit: scindũtur actiones, & pro dodrante quidem transferũtur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud hęredem. Quinetiam licèt vna re aliqua deducta, aut pręcepta, restituere aliquis hęreditatem rogatus sit, in qua maxima pars hæreditatis contineatur: ęquè in solidum transferuntur actiones: & secum deliberare debetis, cui restituitur hæreditas, an expediat sibi restitui. Eadē scili-

licet interueniunt, & si duabus,pluribúsve deductis prȩceptisve rebus, restituere hȩreditatem rogatus sit. Sed & si certa summa deducta prȩceptàve, quȩ quartam vel etiam maximam partem hȩreditatis cōtinet:rogatus sit aliquis hæreditatem restituere:idem iuris est. Quæ autem diximus de eo, qui ex asse institutus est: eadem transferrimus & ad eum, qui ex parte hæres scriptus est. 10 ¶ Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum,ad quem bona sua,vel legitimo iure,vel honorario pertinere intelligi: vt hæreditatem suam totam, partèmve eius,aut rem aliquam (veluti fundum,hominem, pecuniam) alicui restituat:cùm alioqui legata,nisi ex testamēte,nòn valeant. 11 ¶ Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, vt id rursum alij aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat. 12 ¶ Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide hæredum pendent, & tam nomen, quam substantiam acceperūt:ideo diuus Augustus ad necessitatem iuris ea retraxit. Nuper & nos eundem principem superare contendentes,ex facto, quod Tribonianus vir excellentissimus exquæstore sacri palatij suggessit, constitutionem fecimus:per quam disposuimus, si testator fidei hæredis sui commisit, vel hæreditatem,vel speciale fideicōmissum restituat, & neque ex scriptura, neque testium numero (qui in fidedicommissis le-

legitimus esse noscitur (possit res manifestari, sed vel pauciores, quam quinque vel nemo penitus testis interuenerit tūc siue pater hæredis, siue alius quicunque sit, qui fidē hæredis elegerit, & ab eo restitui aliquid uoluerit; si hæres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negādo rem ita esse subsequutam, si fideicōmissarius iusiurādum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iurauerit, necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale à testatore audiuerit, vel recusantem ad fideicōmissi vel uniuersalis, vel specialis solutionem coarctari, ne depereat vltima voluntas testatoris fidei hæredis commissa. Eadem obseruari censuimus, & si à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quòd si is, à quo relictum dicitur postquam negauerit, confiteatur quidē aliquid à se relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat; omnino soluere cogendus est.

DE SINGVLIS REBVS PER fideicommissum relictis,

TIT. XXIIII.

POtest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, & pecuniam numeratam, & vel ipsum heredem rogare, vt alicui restituat, vel legatarium, quamuis à legatario legari non possit. 1 ¶ Potest autem non solum proprias res testator per fideicō-

mis-

missum relinquere: sed & hæredis, aut legatarij, aut fideicommissarij, aut cuiuslibet alterius. Itaq; & legatarius & fideicommissarius non solùm de ea rogari potest, vt eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alia, siue ipsius, siue aliena sit. Hoc solùm obseruandū est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quàm ex testamento cæperit. nam ꝙ amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicōmissum relinquitur, necesse ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & præstare, aut ęstimationem eius soluere. 2 ¶ Libertas quoque seruo per fideicōmissum dari potest, ut hæres eū ogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicōmissarius nec interest, vtrū de suo proprio seruo testatur roget, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarij, vel etiā extranei sit. Itaque & alienus seruus redimi & manumitti debet. Quòd si dñs cū non vēdat: si modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatē, recepit nō statim extinguitur fideicōmissaria libertas, sed differtur: quia possit tēpore procedēte, vbicūque occasio serui redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autē ex fideicōmissi causa manumittitur: non testatoris fit libertus, etiā si testatoris seruus sit, sed eius, q manumittit. At is, qui directò ex testō liber esse iubet, ipsius testatoris libertus fit, q ēt orcinus appellat. Nec alius vllus directò ex testō libertatē habere

G po-

poteſt, quàm qui vtroque tempore teſtatoris fuerit, & quo faceret teſtamentum & quo moreretur. Directa autem libertas tunc dari videtur, cùm non ab alio ſeruum manumitti rogat, ſed velut ex ſuo teſtamento libertatem ei competere vult. 3 ¶ Verba autem fideicommiſſorum hæc maximè in vſu habentur, *peto, rogo, volo mando fidei tuæ committo*. quæ perinde ſingula firma ſunt, atque ſi omnia in vnum congeſta eſſent.

DE CODICILLIS, TIT. XXV.

ANte Auguſti tempora cõſtat codicillorum ius in vſu non fuiſſe, ſed primus Lucius Lentulus (ex cuius perſona etiam fideicommiſſa eſſe cœperunt) codicillos introduxit. Nam cùm decederet in Africa, ſcripſit codicillos teſtamẽto confirmatos, quibus ab Auguſto petijt per fideicommiſſum, vt faceret aliquid. Et cùm diuus Auguſtus voluntatẽ eius impleſſet: deinceps reliqui eius auctoritatem ſequuti, fideicommiſſa pręſtabãt: & filia Lentuli legata, quæ iure non debebat, ſoluit. Dicitur autẽ Auguſtus conuocaſſe ſapiẽtes viros, interque eos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, & quæſiſſe, an poſſet recipi hoc, nec abſonans à iuris ratione codicillorum vſus eſſet: & Trebatiũ ſuaſiſſe Auguſto, quòd diceret vtiliſſimũ & neceſſa-

cessarium hoc ciuibus esse propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres fuissent: vbi si quis testamentū facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora cùm & Labeo codicillos fecisset: iam nemini dubiū erat, quin codicilli iure optimo admitterentur. 1 ¶ Non tantū autē testamento facto potest quis codicillos facere, sed & intestatus quis decedens fidei committere codicilis potest. Sed cū ante testamentū factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quàm si speciali postea voluntate cōfirmētur. Sed diui Seuerus & Antoninus rescripserūt: ex ijs codicillis, q̃ testamētū præcedūt, posse fideicōmissum peti: si appareat eum, qui testamentū fecit, à voluntate, quam in codicilis expresserat, nō recessisse. 2 ¶ Codicillis aut hereditas neque dari, neque adimi potest: ne cōfūdatur ius testamētorū & codicillorum, & ideò nec exheredatio scribi. Directò autē hereditas codicillis neq; dari, neque adimi potest. nam per fidei commissum hereditas codicillis iure relinquitur. Nec conditionem heredi instituto codicillis adijcere, neque substituere directò quis potest. 3 ¶ Codicillos etiam plures quis facere potest, & nullā solēnitatē ordinationis desiderāt.

INSTITVTIONVM, SEV ELEmentorum D. Iustiniani sacratissimi Principis,

LIBER III.

DE HEREDITATIBVS quæ ab intestato deferuntur,

TITVLVS I.

INTESTATVS decedit, qui aut omnino testamentum nō fecit, aut non iure fecit, aut id quod fecerat, ruptum irritū-ve factum est, aut si ex eo nemo heres extiterit. 1 ¶ Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum, primum ad suos heredes per tinent. 2 ¶ Sui autem hęredes existimantur (vt suprà diximus) qui in potestate morientis fuerint, veluti filius filiàue, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote ex filio nato pro gnatus prognatavè. nec interest, utrùm naturales sint liberi, an adoptiui. Quib. connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem nuptijs vel matrimonijs non sunt progeniti, curijs tamen ciuitatum dati secundùm diualium con stitutionum, quæ super his positæ sunt, tenorem

tenorem, heredum suorum iura nanciscuntur. Necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt constitutiones, per quas iussimus, vt si quis mulierem in suo contubernio copulauerit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, & ex ea liberos sustulerit: postea vero affectione procedente, ẽt nuptialia instrumẽta cũ ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non solum eos liberos. qui post dotem edit sunt, iustos & in potestate patris esse, sed ẽt anteriores, qui & ijs postea nati sunt, occasionem legitimi nominis prȩstiterunt. Quod obtinere censuimus, & si nõ progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel ẽt nati ab hac luce fuerint subtracti. Ita demum tamen nepos neptisve, pronepos proneptisve, suorum heredum numero sunt, si præcedens persona desierit in potestate parentis esse siue morte id acciderit, sine alia ratione, velut emancipatione. Nã si per id tempus, quo quis moriĩ, filius in potestate eius sit, nepos ex eo, suus heres esse non porest. Idq; & in cæteris deinceps liberorum personis dictum esse intelligimus. Posthumi quoq; qui si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forẽt, sui heredes sunt.
3 ¶ Sui autem, heredes fiunt etiam ignorantes, & licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur; ex his

causis & furiosis acquiri pōt. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium. & ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam ignorantibus acquiratur suis heredibus hereditas. nec curatoris assensu acquiritur furioso, sed ipso iure. 4 ¶ Interdum autē licet in potestate parentis mortis tempore suus heres non fuerit, tamen suus hęres parenti efficitur: veluti si ab hostibus quis reuersus fuerit post mortē patris sui. ius enim postliminij hoc facit. 5 Per contrarium autem hoc euenit, vt licèt quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat: veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit per duellionis reus, ac ꝑ hoc memoria eius damnata fuerit. suū enim heredem habere non potest, cùm fiscus ei succedat. sed potest dici ipso quidem iure suum heredem esse, sed desinere.
6 ¶ Cum filius filiàve, & ex altero filio nepos neptìsve existunt, pariter ad hæreditatem aut vocantur. nec qui gradu proximior est, vlteriorem excludit. Æquum enim esse videtur, nepotes neptèsque in patris sui locum succedere. Pari ratione & si nepos neptìsve sit ex filio, & ex nepote pronepos proneptísve: simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptèsve, item pronepotes proneptèsve in parentis sui locum succedere: conueniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem diuidi, vt

vt filius partem dimidiam hereditatis habeat, & ex altero filio duo plurèſve nepotes alteram dimidiam. Item ſi duobus filijs nepotes neptèſue exiſtāt, ex altero vnus fortè aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad vnum aut duos dimidia pars partineat, ad tres vel ad qua tuor altera dimidia. 7 ¶ Cùm autem quæritur, an quis ſuus heres exiſtere poſſit: eo tempore quęrendum eſt, quo certum eſt aliquem ſine teſtamento deceſſiſſe, quod accidit & deſtituto teſtamento. Hac ratione, ſi filius exheredatus fuerit, & extraneus heres inſtitutus, & filio mortuo, poſtea certum fuerit heredem inſtitutum ex teſtamento non fieri heredem, aut quia noluit eſſe heres, aut quia non potuit, nepos auo ſuus heres exiſtet: quia quo tēpore certū eſt inteſtatū deceſſiſse patrēfamiliàs, ſolus inuenitur nepos. & hoc certū eſt. 8 ¶ Et licèt poſt mortē aui natus ſit: tamē auo viuo conceptus. mortuò patre eius, poſteà que deſerto aui teſtamento, ſuus heres efficitur. Planè ſi & conceptus & natus fuerit poſt mortē aui: mortuo patre ſuo, deſertoque poſtea aui teſtamento, ſuus heres auo non exiſtet: qa nullo iure cognationis patrē ſui patris atigit. Sed nec ille eſt inter liberos aui, quē filius emācipatus adoptauit Hi autē, cùm non ſint ſui) quantùm ad hereditatem) liberi: neque bonorum poſſeſſionē petere poſſunt quaſi proximi cognati. Hæc de

suis heredibus. 9 ¶ Emancipati autem liberti, iure ciuili nihil iuris habent neque enim sui heredes sunt, qui in potestate parentis esse desierunt: neque ullo alio iure per legem duodecim tabularū vocantur. Sed prætor naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem. *Vnde liberi*, perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: siue soli sint, siue cū suis heredibus concurrāt. Itaque duobus liberis existētibus, emācipato uno, & eo qui tempore mortis in potestate fuerit: sanè quidem is, qui in potestate fuit, solus iure ciuili heres est, & solus suus heres. sed cum emancipatus beneficio prætoris in partem admittitur: euenit, vt suus heres pro parte heres fiat. 10 ¶ At hi, qui emancipati à parente in adoptionem se dederūt, nō admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur, in adoptiua familia fuerint: Nam viuo eo emancipati ab adoptiuo patre, perinde admittūtur ad bona naturalis patris ac si emancipati ab ipso essent, nec vnquam in adoptiua familia fuissent. Et côuenienter, quo ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorū loco esse incipiūt. Post mortē verò naturalis patris emancipati ab adoptiuo patre, & quantum ad hunc adoptiuum patrem pertinet, æquè extraneorum loco fiunt & quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nācifcuntur.

Quòd

Quòd ideo ſic placuit, quia iniquũ erat, eſſe in poteſtate patris adoptiui, ad quos bona naturalis patris pertineant, vtrum ad liberos eius, an ad agnatos.

11 ¶ Minus ergo iuris habent adoptiui filij, quam naturales. namque naturales emãcipati, beneficio prætoris gradum liberorum retinent, licèt iure ciuili perdant: adoptiui verò emancipati & iure ciuili perdunt gradum liberorum, & à prætore non admittuntur. & rectè. naturalia enim iura ciuilis ratio perimere non poteſt, nec quia deſinunt ſui heredes eſſe, poſſunt deſinere filij filiæve, aut nepotes nepteſve eſſe. adoptiui verò emancipati, extraneorum loco incipiunt eſſe: quia ius nomenque filij filiæva, quod per adoptionem conſequuti ſunt, alia ciuili ratione, id eſt, emancipatione perdunt. 12 ¶ Eadem hæc obſeruantur & in ea bonorum poſſeſſione, quàm contra tabulas teſtamenti parentis liberis præteritis, id eſt, neque heredibus inſtitutis, neque vt oportet exheredatis, prętor pollicetur. Nam eos quidem qui in poteſtate mortis tempore fuerint, & emancipatos, vocat prętor ad eandem bonorum poſſeſſionem: eos verò, qui in adoptiua familia fuerint per hoc tempus quo naturalis parens moreretur, repellit. Itém adoptiuos liberos emancipato ab adoptiuo patre, ſicut ab inteſtato, ita longè minus contra tabulas teſtamenti ad bo-

na eius non admittit. quia desinunt in numero liberorum eius esse. 13 ¶ Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiua familia sunt, quivè post mortem naturalis parentis ab adoptiuò patre emancipati fuerint: intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamẽ parte vocari, scilicet qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque adgnatus quidem vllus interueniat. Antè enim prętor liberos vocat tam suos heredes, quàm emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos.

14 ¶ Sed eam omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione acceperunt, quam super ijs personis composuimus, quæ à patribus suis naturalibus in adoptionem alijs dantur. Inuenimus etenim nonnullos casus, in quibus filij &. naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant: & adoptione facilè per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alij dederit, integra omnia iura ita seruari, atque si in patris naturalis pote-

state

state permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantum modo casu, vt possit ab intestato ad patris adoptiui venire successionem. Testamento autem ab eo facto: neque iure ciuili, neq; prętorio, ex hereditate eius aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta: cùm nec necessitas patri adoptiuo imponatur, vel heredem eum instituere: vel exheredatum eum facere, vtpote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam & in eiusmodi casu, neque quarta ei seruatur, neque vlla actio ad eius persequùtionem ei competit. Nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandū susceperit. Vtroq; enim iure tam naturali, quā legitimo in hanc personam concurrente: pristina iura tali adoptioni seruamus, quemadmodum si pater familias se se dederit adrogandum, quæ specialiter & singularim ex prefatæ constitutionis tenore possunt colligi. 15 ¶ Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui queve ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabant successionem, & iure adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus, cognatorum loco connume-
 rans,

ians, post adgnatorum lineam eos vocabat tam in aui, vel proaui materni, quā in auię vel proauiæ, siue paternæ, siue maternæ successionem. Diui autem principes non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cùm nepotis & pronepotis nomen commune sit vtrisque, tam qui ex masculis, quā qui ex fœminis descendunt: ideò eundem gradū, & ordinem successionis eis donauerūt. Sed vt amplius aliquid sit eis, qui non solùm naturæ, sed etiam veteris iuris suffragijs muniūtur: portionem nepotum, vel neptum, vel deinceps (de quibus suprà diximus) paulò minuēdam esse existimauerunt, ut minus tertia parte acciperent, quàm mater eorum, uel auia fuerat acceptura, uel pater eorum, uel auus paternus, siue maternus, quando fœmina mortua sit, cuius, de hereditate agitur: iisque (licet soli sint) adeuntibus, adgnatos minimè vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes, uel neptes, pronepotes uel pronepotes in locū patris sui ad successionem aui sui uocat: ita & principalis dispositio in locum matris suæ uel auiæ, eos cum iam designata partis tertiæ deminutione uocat. 16 ¶ Sed nos, cùm adhuc dubitatio maneret inter adgnatos & memoratos nepotes, quarum partem substantię defuncti adgnatis sibi uindicantibus ex cuiusdam cōstitutionis

nis auctoritate: memoratam quidem cō stitutionem à nostro Codice segregauimus, neque inseri eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus. Nostra autē constitutione promulgata, toti iuri eius derogatum est: & sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps superstitibus, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi, qui ex transuersa linea veniunt, potiores ijs habeantur, qui recto iure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere secundum sui uigorem & tempora, & nunc sancimus: ita tamen, vt quemadmodum inter filios & nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capita, sed in stirpes diuidi hæreditatē: similiter nos inter filios, & nepotes ex filia distributionē fieri iubeamus, vel inter oēs nepotes & neptes, & inter pronepotes & proneptes, & alias deinceps personas, vt utraque progenies, matris vel patris, auiæ vel aui portionem sine vlla deminutione cōsequatur vt si fortè vnus vel duos ex vna parte, ex altera tres aut quatuor extent: vnus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hæreditatis habeant.

DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE, TIT. II.

SI nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heredes prætor, vel cōstitutiones vocant, existat, qui successionem quo-

quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad agnatum proximum pertinet hereditas. 1 ¶ Sunt autem adgnati (vt primo quoque libro tradidimus) cognati per virilis sexus personas cognatione cõiuncti, quasi à patre connati. Itaque ex eodem patre nati fratres, adgnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, & inuicẽ is illi adgnatus est. Eodẽ numero sunt fratres patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis peruenire poterimus. Ii çt, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnib. simul adgnatis dat lex hereditatem: sed ijs, qui tunc proximiores gradu sunt, cùm certum esse cœperit aliquem intestatum decessisse. 2 ¶ Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit, veluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptauit. Nec dubiũ est quin impropriè consanguinei appellentur. Item si quis ex cæteris adgnatis tuis veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptauerit aliquẽ, adgnatus. inter suos heredes esse non dubitatur. 3 ¶ Cæterum inter masculos quidem adgnationis iure hereditas, etiam si longissimo gradu sint. vltrò citròque capitur. Quod ad fœminas

nas verò attinet: ita placebat, ut ipſę cõ ſanguinitatis iure tantùm capiant hereditatem, ſi ſorores ſint, vlterius non capiant. maſculi autem ad earum hereditates (etiam ſi longiſſimo gradu ſint) admittantur. Qua de cauſa fratris tui, aut patrui tui filiæ, vel amitę tuę hereditas ad te pertinebat: tua verò ad iilas non pertinebat. Quod ideo ita conſtitutum erat quia commodius videbatur ita iura conſtitui, vt plerumque heredirates ad maſculos confluerent. Sed quia ſanè iniquum erat, in vniuerſum eas quaſi extraneas repelli: prætor eas ad bonorum poſſeſſionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonornm poſſeſſionem pollicetur, ex qua parte ita ſcilicet admittuntur, ſi neque adgnatus vllus, neq; proximior cognatus interueniãt. Et hęc quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: ſed ſimplicitatem legibus amicam amplexa, ſimili modo omnes adgnatos, ſiue maſculos, ſiue fœminas, cuiuſcumque gradus, ad ſimilitudinem ſuorum ad inuicem ad ſucceſſionẽ vocabat. Media autẽ iuriſprudẽtia, quæ erat quidem lege duodecim tabularum iunior, imperiali autem diſpoſitione anterior: ſubtilitate quadam excogitata prętatã differentiam inducebat, & penitus eas a ſucceſſione adgnatorum repellebat: omni alia ſucceſſione incognita, donec prætores paulatim aſperitatem iuris ciuilis corrigentes: ſiue quod de

erat

erat, implentes humano proposito, aliũ ordinem suis edictis addiderunt: & cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionẽ eas adiuuabant, & pollicebantur his bonorum possessionem, quæ *unde cognati* appellatur. Nos uerò legem duodecim tabularum sequentes, & eius uestigia in hac parte conseruantes, laudamus quidem prætores suæ humanitatis, non tamen eos in plenum huic causæ mederi inuenimus. Quare etiam vno eodemq; gradu naturali concurrente, & adgnationis titulis, tam in masculis, quam in fœminis æqu a lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum, ex agnatis autẽ mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad adgnatorum successionem patebat aditus? Ideo nos in plenum omnia reducentes, & ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exequantes nostra constitutione sancimus omnes legitimas personas, idest, per virilem sexũ descendentes (siue masculini generis, siue fœminini sint) simili modo ad iura successionis legitimæ ab intestato vocari secũdũ sui gradus prærogatiuam: nec ideo excludendas, quia cõsanguinitatis iura, sicut germanæ, nõ habent. 4 ¶ Hoc etiam addendum nostræ constitutioni existimauimus, vt transferatur vnus tã tummodo gradus à iure cognationis in legitimam successionem: vt non solùm

fratris

fratris filius & filia (ſecundum quod iã definiuimus) ad ſucceſſionem patris ſui vocentur: ſed etiam germanæ cõſanguineæ vel ſororis vterinæ filius & filia ſoli, & non deinceps perſonæ vna cum his ad iura auunculi ſui perueniant & mortuo eo, qui patruus quidẽ eſt ſui fratris filij, auunculus autem ſororis ſuæ ſoboli: ſimili modo ab vtroque latere ſuccedant, tanquam ſi omnes ex maſculis deſcendent, legitimo iure veniant, ſcilicet vbi frater & ſoror ſuperſtites non ſunt. His etenim perſonis præcedentibus & ſucceſſionem admittentibus, cæteri gradus remanent penitus ſemoti, videlicet ex hereditate non in ſtirpes, ſed in capita diuidenda. 5 ¶ Si plures ſint gradus adgnatorum: aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaqùe ſi (verbi gratia) ſint defuncti fratre, & alteri⁹ fratris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quamuis ſingulari numero vſa lex duodecim tabularum proximum vocet, tamen dubium nõ eſt, quin ſi plures ſint eiuſdem gradus omnes admittãtur. Nam & propriè proximus ex pluribus gradibus intelligitur, & tamen non dubiũ eſt, quin licèt vnus ſit gradus adgnatorũ, pertineat ad eos hereditas. 6 ¶ Proximus autem, ſi quidem nullo teſtamento facto quiſquam deceſſerit, per hoc tẽpus requiritur, quo mortuus eſt is, cuius de hereditate quæritur. Quod ſi facto teſtamento quiſquam deceſſerit: per

hoc

hoc tempus requiritur,quo certum esse cœperit, nullum ex testamento heredē exstiturum.tunc enim propriè quisque intestatus decessisse, intelligitur. Quod quidem aliquando longo tēpore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit, vt proximiore mortuo proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. 7 ¶ Placebat autem in eo genere percipiendarum hæreditatū successionem nō esse:id est, vt quamuis proximus, qui secuudum ea, quæ diximus, vocatur ad hæreditatem, aut spreuerit hereditatem aut antequam adeat, decesserint: nihilo magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterū prętores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorū ordine eos vocabant, vt pote adgnationis iure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo iuri de esse cupientes, nostra cōstitutione, quam de iure patronatus, humanitate suggerēte protulimus, sancimus successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis à prætore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maximè cū in onere quidem rutelarū & primo gradu deficiente, sequens succedit: & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum. 8 ¶ Ad legitimam successiunem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel fi-

liam

liam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione omnino inducitur, vt emãcipationes liberorum semper videantur quasi con tracta fiducia fieri: cùm apud veteres nõ aliter hoc obtinebat, nisi specialiter con tracta fiducia parens manumisisset.

DE SENATVSCONSVLTO Tertulliano,

TIT. III.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure vtebatur, & præponebat mascu lorum progeniem, & eos, qui per fœmi nini sexus necessitudinem sibi iungũtur adeò expellebat, vt ne quidem inter ma trem & filium filiàmve vltrò citròque hæreditatis capiẽdæ ius daret nisi quod prætores vt proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione, *vnde cognati*, ad commodata, vocabant. 1 ¶ Sed hæ iuris angustiæ posteà emendatæ sunt. Et primus quidẽ diuus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum de tulit hereditatem. 2 ¶ Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod diui Hadriani temporibus factum est, plenissimè de tristi successione matri non etiã auiæ deferendæ cautum est: vt ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor ad bona filiorum filiarumve ad mittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit: vt scilicet cũ alie-

no

no iuri subiecta est, iussu eius adeat here ditatem, cuius iuri subiecta est.
3 ¶ Præferũtur autẽ matri liberi defuncti, qui sui sunt, quìve suorũ loco sunt, siue primi gradus, siue vlterioris. Sed & filiæ suę mortuę filius vel filia præponitur ex constitutionibus matri defunctæ, id est, auiæ suæ. Pater verò vtriusque, non etiam auus & proauus matri anteponitur, scilicet cùm inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filij, quàm filiæ excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater & soror cõsanguinei, & mater liberis onerata: frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex ęquis partibus fratribus & sororibus. 4 ¶ Sed nos constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subueniendum esse existimauimus: respicientes ad naturam, & puerperium & periculum, & sępe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideòque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum. si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum. quid enim peccauit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus (siue ingenuis siue libertinis) & si non ter enixæ fuerint vel quater,

sed eum tantum vel eam, qui quæve morte intercepti sunt, vt sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionē

5 ¶ Sed cum antea constitutiones iura legitimę successionis perscrutantes, partim matrem adiuuabāt, partim eam prægrauabant, nec in solidum eam vocabāt, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in alijs autem contrarium faciebant: nobis visum est recta & simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, & sine vlla deminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris & sororis persona, siue consanguinei sint, siue sola cognationis iura habentes: vt quemadmodum eam toti alij ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres & sorores, siue legitimi sint, siue non, ad capiendas hereditates simul vocemus: ita tamen, vt si quidem solæ sorores adgnatæ vel cognatæ, & mater defuncti vel defunctæ supersint: dimidiam quidem mater, alteram verò dimidiam partem omnes sorores habeant. Si verò matre superstite & fratre, vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus siue legitima, siue sola congnationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur: in capita distribuatur eius hereditas.

6 ¶ Sed quemadmodū nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli cōsulere: scituris eis, quod si tutores liberis nō

patie-

petierint, vel in locum remoti vel excusati, intra annum petere neglexerint: ab eorum impuberum morientium successione merito repelluntur. 7 ¶ Licet autem vulgo quæsitus sit filius filiave: potest tamen id bona eius mater ex Tertylliano senatusconsulto admitti.

DE SENATVSCONSVLTO Orphitiano.

TIT. IIII.

PEr contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittūtur ex senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio & Rufo consulibus effectum est, diui Marci temporibus, & data est tam filio, quam filiæ legitima hereditas etiā si alieno iuri subiecti sint: & præferuntur cousanguineis & adgnatis defunctæ matris. 1 ¶ Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes & neptes ad auiæ successionem legitimo iure non vocarentur: postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, vt ad similitudinē filiorum filiarūmque & nepotes & neptes vocentur. 2 ¶ Sciendum autem est huiusmodi successiones, quæ in Tertylliano, & Orphitiano senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam qua nouæ hereditates legitimæ capitis deminutione non pereunt, sed illæ solæ, quæ ex lege duodecim tabularum deferuntur. 3 ¶ Nouissimè sciendum est etiam illos libe-

liberos,qui vulgo quęſiti sũt,ad matris hereditatem ex hoc ſenatuſconſulto admitti. 4 Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiſerint hereditatem, vel morte, vel alia cauſa impediti fuerint, quominus adeant, reliquis, qui adierint,adcreſcit illorum portio, & licet antè deceſſerint, ad heredes tamen eorum pertinet.

DE SVCCESSIONE cognatorum,

TIT. V.

POſt ſuos heredes, eòſque ,quos inter ſuos heredes prætor & cõſtitutiones vocant, & poſt legitimos(quo numero ſunt adgnati,& hi,quos in locum adgnatorum tam ſupradicta ſenatuſconſulta, quam noſtra erexerit conſtitutio)proximos cognatos prętor vocat. 1 ¶ Qua parte naturalis cognatio ſpectater. nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti ſunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habẽtur,ſed à prętore tertio ordine vocantur: exceptis ſolis tantummodo fratre & ſorore emancipatis,non etiã liberis,eorũ,quos lex Anaſtaſiana cũ fratribus integri iuris conſtitutis,vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem, ſiue ſororis non ęquis tamen partibus, ſed cũ aliqua deminutione, quam facile eſt ex ipſius conſtitutionis verbis colligere. Alijs verò adgnatis inferioris gradus,licet capi

tis

tis deminutionē passi non sunt, tamē in teponit eos, & proculdubio cognatis.
2 ¶ Eos etiam, qui per fœminini sexus personas ex transuerso cognatione iungūtur, tertio gradu proximitatis domine prætor ad successionem vocat. 3 Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.
4 ¶ Vulgò quæsitos, nullos habere adgnatos manifestum est: quū adgnatio à patre sit, cognatio à matre, hi autē nullum patrem habere intelligantur. Eadē ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis ius species est adgnationis: Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocātur.
5 ¶ Hoc loco & illud necessariò admonendi sumus: adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem, etsi decimo gradu sit: siue de lege duodecim tabularū quęramus, siue de edicto, quo prætor legitimis heredibus daturum se bonorū possessionem pollicetur. Proximitatis verò nomine iis solis prætor permittit bonorū possessionē, qui vsq; ad sextū gradū cognationis sunt, & ex septimo sobrino sobrinàq; nato nateve.

DE GRADIBVS COGNATORVM, TIT. VI.

HOc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliam suprà numerari, aliam infrà, aliam ex transuerso, quæ etiam à latere dicitur. superior cognatio est parentum, inferior liberorum, ex transuerso fratri sororùmve, & eorum qui quæve ex his generantur: & conuenienter patrui, amitæ, auunculi, materteræ. Et superior quidem & inferior cognatio à primo gradu incipit, at ea, quæ ex transuerso numeratur, à secundo.

1 ¶ Primo gradu est supra pater, mater: infrà filius filia. 2 ¶ Secundo gradu suprà auus, auia: infrà nepos, neptis: ex transuerso frater, soror. 3 ¶ Tertio gradu suprà proauus, proauia: infrà pronepos proneptis: ex trāsuerso fratris sororisq; filius, filia, & cōuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui Græcè πατράδελφος appellatur. Auunculus est frater matris, qui Græcè μητράδελφος dicitur, & vterque promiscuè θεῖος appellatur amita est patris soror, quæ Græcè πατραδέλφη appellatur. Matertera verò matris soror, quæ Græcè μητραδέλφη dicitur, & vtraque promiscuè θεῖα appellatur.

4 ¶ Quarto gradu supra abauus, ab

auia: infra adnepos, abneptis: ex trāsuerso fratris sororìsq. nepos, neptìsue: & cō uenienter patruus magnus, amita magna, id est, aui frater & soror. Item auunculus, magnus, & matertera, id est, auiæ frater & soror. consobrinus, consobrina, id est, qui quæve ex sororibus aut fratribus procreantur. Sed quidā rectè consobrinos eos propriè dici putāt qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consobrinos. eos vero, qui ex duobus fratribus progenerātur, propriè fratres patrueles vocari. Si autē ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, amitinos propriè dici putant. Amitæ tuę filij consobrinum te appellāt, tu illos amitinos.
5 ¶ Quinto gradu supra adauus, adauia: infrà adnepos, adneptis: ex transuerso fratris sororisque pronepos, proneptis: & conuenienter pro patruus, proamita, idest, proaui frater & soror, & proauūculus & promatertera, id est, ꝓauię frater & soror. Item fratris patruelis, vel sororis patruelis, consobrini & consobrinę, amitini & amitinę filius filia, proprius sobrino proprius sobrina. hi sūt patrui magni, amitę magnæ, auunculi magni, marteræ magnæ filius filia. 6 ¶ Sexto gradu supra tritauus, tritauia. infrà trinepos trineptis: ex transuerso fratris sororìsque abnepos, abneptis: & conuenienter abpatruus, abamita, id est, abaui

ui frater & soror: abauunculus, abmatertera, id est, abauiæ frater & soror. Item propatrui, proamitæ, proauunculi, promaterteræ filius filia. item proprius sobrino sobrinàve filius filia: item sobrini, sobrinæ, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus, patruelibus vel cõsobrinis vel amitinis progenerantur.

7 ¶ Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerẽtur. Namque ex his palã est intelligere, quemadmodum vlteriores quoque gradus numerare debeamus: quippe semꝑ generata persona gradum adijcit, vt longè facilius sit respondere, quoto quisq; gradu sit, quàm propria cognationis appellatione quemquam denotare.

8 ¶ Adgnationis quoque gradus eodẽ modo numerantur. 9 ¶ Sed cùm magis veritas oculata fide, quàm per aures animis hominum infigatur: ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsenti libro, inscribi quatenus possint & auribus, & oculorũ inspectione adolescentes perfectissimã graduum doctrinam adipisci.

DE SERVILI COGNAtione, TIT. VII.

ILlud certum est, ad seruiles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur,

titur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostre constitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius vsque ad nostra tempora satis obscurũ, atque nube plenum & vndique confusum fuerat) & hoc humanitate suggerente concessimus, vt si quis in seruili constitutus consortio liberum vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis conditionis muliere: vel cõtra serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscunque sexus: & ad libertatem his peruenientibus, ij, qui ex seruili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipsi in seruitute eos habuerint, & postea ad libertatem peruenerint: vt hi omnes ad successionẽ patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorũ parentũ successionẽ, sed etiam alterũ in alterius successionẽ, mutuam vocauimus, ex illa lege specialiter eos vocantes: siue soli inueniantur, qui in seruitute nati, & postea manumissi sunt: siue vnà cũ alijs, qui post libertatem parentum concepti sunt siue ex eodem patre, siue ex eadem matre, siue ex alijs nuptijs, ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptijs procreati sunt. 1 ¶ Repetitis itaque omnibus, quæ iam tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinẽt, pariter vocari, èoque amplius,

ne eum quidem, qui proximior ſit cognatus, ſemper potiorē eſſe. Cùm enim prima cauſa ſit ſuorum heredum, & eorū, quos inter ſuos heredes enumerauimus apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem eſſe, quàm fratrem aut patrem matremque defuncti: cùm alioqui pater quidem & mater (vt ſuprà quoque tradidimus) primū gradum cognationis obtineāt, frater verò ſecundum, pronepos autem tertio gradu ſit cognationis abnepos quarto. Nec intereſt, in poteſtate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex fœmineo ſexu propagatus eſt. Amotis quoque ſuis heredibus, & quos inter ſuos heredes uocari diximus: adgnatus, qui integrum ius habet adgnationis, etiam ſi longiſſimo gradu ſit, plerumque potior habetur, quæ proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos auunculo vel materteræ præfertur. Totiens igitur dicimus aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati ſunt: quotiens neque ſuorū heredum, quique inter ſuos heredes ſunt, neq. adgnationis iure, aliquis præferri debeat ſecundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre & ſorore emancipatis, qui ad ſucceſſionem fratrum vel ſororum vocantur, qui etſi capite deminuti ſunt tamen præferuntur cæteris vlterioris gradus adgnatis.

DE SVCCESSIONE libertorum, TIT. VIII.

NVnc de libertorũ bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum ſuum impunè teſtamento prçterire. nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, ſi inteſtatus mortuus eſſet libertus, herede ſuo nullo relicto. Itaque inteſtato mortuo liberto, ſi is ſuum heredem reliquiſſet, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et ſi quidem ex naturalibus liberis aliquem ſuum heredem reliquiſſet, nulla videbatur querela: ſi verò adoptiuus filius fuiſſet, apertè iniquum erat, nihil iuris patrono ſuper eſſe. 1 ¶ Qua de cauſa poſtea prætoris edicto hæc iuris iniquitas emendata eſt ſiue enim faciebat teſtamẽtum libertus, iubebatur ita teſtari, vt patrono partem dimidiam bonorum ſuorum relinqueret, & ſi aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat: dabatur patrono contra tabulas teſtamẽti partis dimidiæ bonorum poſſeſſio. Siue inteſtatus moriebatur, ſuo herede relicto filio adoptiuo: dabatur æquè patrono contra hunc ſuũ heredem, patris dimidiæ bonorum poſſeſſio. Prodeſſe autem liberto ſolebant ad excludendum patronum naturales liberi, non ſolum quos in poteſtate mortis tẽpore habebat, ſed etiam emancipati,

ti,& in adoptionem dati. si modo ex aliqua parte scripti heredes erant,aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto prætorio petierant nã exheredari nullo modo repellebant patronũ. 2 ¶ Postea verò lege Papia adaucta sunt iura patronum, qui locupletiores liberto habebant.Cautum est enim, vt ex bonis eius qui sestertium centum millium patrimoniũ reliquerat, & pauciores,quam tres liberos habebat: siue is testamento facto,siue intestatus mortuus erat: uirilis pars patrono deberetur. Itaq; cũ vnũ quidẽ filiũ filiàmve heredem reliquerat libertus:,perinde pars dimidia, debebatur patrono ac si is sine vllo filio filiàve intestatus decessisset. cum verò duos duàsve heredes reliquerat,tertia pars debebat̃ patrono, si tres reliquerat repellebatur patronus.
3 ¶ Sed nostræ constitutio, quam pro omni natione,Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus:ita huiusmodi causam definitur,vt si quidẽ libertus vel liberta minores centenarijs sint,id est,minus cẽtũ aureis habeãt substantia(sic.n. legis Papiæ summam interpretati sumus, vt pro mille sestertijs vnus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint.Sin autem intestati decesserint,nullo liberorum relicto,tunc patronatus ius (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrum

reſeruauit. Cũ vero maiores centenarijs ſint, ſi heredes vel bonorum poſſeſſores liberos habeant, ſiue vnum, ſiue plures, cuiuſcumque ſexus vel gradus: ad eos ſucceſſiones parentũ deduximus, patronis omnibus modis vna cum ſua progenie ſemotis. Sin autẽ ſine liberis deceſſerint. ſi quidem inteſtati, ad omnem hereditatem patronos patronaſque vocauimus. ſi verò teſtamentũ qiudem fecerint, patronos autẽ aut patronas præterierint, cùm nullos liberos haberẽt, vel habẽtes eos exheredauerint, vel mater ſiue auus maternus eos præterierint, ita ꝙ non poſſint argui inofficioſa eorum teſtamenta: tunc ex noſtra conſtitutione per bonorum poſſeſſionem contra tabulas, non dimidiam (vt antea) ſed tertiã partem bonorum liberti conſequantur: vel quod deeſt, eis ex conſtitutione noſtra repleatur, ſi quãdo minus tertia parte bonorum ſuorum libertus vel liberta eis reliquerit: ita ſine onere, vt nec liberis liberti libertæve ex ea parte legata vel fideicommiſſa præſtentur, ſed ad coheredes eorũ hoc onus redũdet: multis alijs caſibus à nobis in præfata conſtitutione congregatis, quos neceſſarios eſſe ad huiuſmodi diſpoſitionem iuris perſpeximus, vtram patroni patronæque, quàm liberi eorum, necnon qui ex trãſuerſo latere veniunt, vſque ad quintum gradum ad ſucceſſionem libertorũ libertarùmve vocentur, ſicut ex ea conſti-

stitutione intelligendum est: & si eiusdē patroni vel patronæ, vel duorum duarū que pluriūve liberi sint: qui proximior est, ad liberti vel libertę vocetur successionem, & in capita non in stirpes diuidatur successio: eodem modo & in ijs, qui ex transuerso latere veniunt, seruando. Penè enim consonantia iura ingenuitatis & libertinitatis in successionibus fecimus. 4 ¶ Sed hæc de ijs libertinis hodie dicenda sunt: qui in ciuitatem Romanam peruenerunt: cùm nec sint alij liberti, simul & Deditítijs & Latinis sublatis, cùm Latinorum legitimę successiones nullæ penitus erant, quia licet vt liberi vitam suam peragebant, attamen ipso vltimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, & quasi seruorum bona eorum iure quodā modo peculij ex lege Iulia Norbana manumissores detinebant. Postea vero senatusconsulto Largiano cautū fuerat, vt liberi manumissoris non nominatim exheredati facti, extraneis heredib. eorum in bonis Latinorū præponerentur. Quibus etiam superuenit diui Traiani edictū, quod eundē hominem, si inuito vel ignorante patrono ad ciuitatē Romanam venire ex beneficio principis festinarat, faciebat quidem viuum ciuem Romanum Latinum verò morientem. Sed nostra constitutione propter huiusmodi conditionum vices, & alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam

legem Iuniam, & senatuscõsultum Largianum & edictum diui Traiani, in perpetuum deleri censuimus: vt omnes liberti ciuitate Romana fruantur, & mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas uias, quæ in Latinitatem ducebant, ad ciuitatem Romanam capiendam transposuimus.

DE ASSIGNATIONE LIBERTORVM, TIT. IX.

IN summa (quod ad bona libertorum attinet, admonendi sumus, censuisse senatum, vt quamuis ad omnes patroni liberos qui eiusdem gradus sunt, equaliter, bona libertorum pertineant, tamẽ liceret parenti, vni ex liberis adsignare libertũ, vt post mortẽ eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est, & ceteri, liberi qui ipsi quoque ad eadẽ bona, nulla adsignatione interueniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant, sed ita demum pristinum ius recipiant, si is cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis.

1 ¶ Nec tantum libertum, sed etiam libertam, & non tantum filio, nepotive, sed etiam filięneptive adsignare permittitur. 2 ¶ Datur autem hæc adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, vt eis, quos in potestate habet, adsignare libertum libertamve liceat. Vnde querebatur, si eum

cui

cui adsignauit. postea emancipauerit: num euanescat adsignatio? Sed placuit euanescere, quod & Iuliano & alij plerisque visum est. 3 ¶ Nec interest, an testamento quis adsignet, an sine testamento, sed etiam quibuscumque verbis patronis hoc permittitur facere ex ipso senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est, Sabellio Rufo & Asterio Scapula consulibus.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS, TIT. X.

IVs bonorum possessionis introductũ est a prætore emendandi veteris iuris gratia: Nec solum in intestatorum hereditatib. verus ius eo modo prætor emẽdauit, sicut supràdictum est, sed in eorũ quoque qui testamẽto facto decesserint. Nam si alterius posthumus heres fuerit institutus: quamuis hereditatem iure ciuili adire non poterat, cùm institutio non valebat: honorario tamẽ iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cũ à prætore adiuuabatur, sed & is a nostra constitutione hodie rectè heres instituitur, quasi & iure ciuili non incognitus. Aliquando tamẽ neq; emendandi, neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia prætor pollicetur bonorum possessionẽ. Nam illis quoque, qui rectè testamento facto heredes instituti sunt dat secundum tabulas bo-

norum poſſeſſionem. Item ab inteſtato ſuos heredes, & adgnatos ad bonorum poſſeſſionem uocat. Sed & remota quoque bonorum poſſeſſione ad eos pertinet hereditas iure ciuili.

2 ¶ Quos autem ſolus vocat prętor ad hereditatem, heredes quidem ipſo iure non fiunt, nam prętor heredē facere non poteſt. per legem enim tantùm, vel ſimilem iuris conſtitutionem heredes fiunt veluti per ſenatuſconſulta, & conſtitutiones principales, ſed cùm eis prætor dat bonorum poſſeſſionem, loco heredum conſtituuntur, & vocantur bonorum poſſeſſores. Adhuc autem & alios complures gradus prætor fecit in bonorum poſſeſſionibus dandis, dum id agebat, ne quis ſine ſucceſſore moreretur. Nam anguſtiſſimis finibus conſtitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum, prætor ex bono & æquo dilatauit.

3 ¶ Sunt autem bonorum poſſeſſiones ex teſtamento quidem hæ. Prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque *contra tabulas*. Secunda quam omnibus iure ſcriptis heredibus prætor pollicetur, ideòque uocatur *ſecundum tabulas*. Et cum de teſtamentis prius loquutus eſt, ad inteſtatos tranſitum fecit. Et primo loco ſuis heredibus, & ijs, qui ex edicto prętoris inter ſuos heredes connumerantur, dat bonorum poſſeſſionem quæ vocatur *vnde liberi*. Secundo legi-

timis

timis heredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo manumissori præferebat. sunt autem decem personæ hæ: pater, mater, auus, auia, tam paterni, quàm materni: item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quàm ex filia frater, sororve consanguinei, vel vterini. Quarto cognatis proximis. Quinto *tanquam ex familia*. Sexto patrono patronæque, liberisque eorum, & parentibus. Septimo, viro & vxori. Octauo cognatis manumissoris. 4 ¶ Sed eas quidem prętoris introduxit iurisdictio, à nobis tamen nihil incuriosum prætermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem & secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, vtpote necessarias constitutas, necnon ab intestato *vnde liberi & vnde legitimi* bonorum possessiones. Quæ autem in prętoris edicto quinto loco posita fuerat. id est, *vnde decem personæ*: eam pio proposito, & compendioso sermone superuacuam ostendimus. Cùm enim præfata bonorum possessio decē personas pręponebat extraneo manumissori: nostra constitutio, quàm de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisdemque, manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit: vt ipsa manumissio eorum hoc in se habeat priuilegium. & superuacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur prædicta

dicta quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum possessionem induximus,& quintam fecimus,quam prætor proximis cognatis pollicetur. Cùmque antea fuerat septimo loco bonorum possessio *tanquam ex familia*,& octauo. *vnde patroni patronaque & parentes eorum:* vtramque per constitutionem nostram, quam de iure patronatus fecimus, penitus euacuauimus. Cùm enim ad similitudinem successionis ingenuorum,libertinorum successiones posuimus,quas vsq; ad quintum gradum tantummodo coarctauimus, vt sit aliqua inter ingenuos & libertinos differentia: sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio,quàm *vnde legitimi*,& *vnde cognati*, ex quibus possunt sua iura vindicare,omni scrupulositate,&inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliã verò bonorum possessionem, quæ *vnde vir & vxor* appellatur, & nono loco inter veteres bonorũ possessiones positas fuerat,& in suo vigore seruauimus, & altiore loco, id est,sexto eã posuimus: decima quoq; bonorum possessione, quæ erat *vnde cognati manu missoris*,propter causas enumeratas meritò sublata, vt ex tantũmodo bonorũ possessiones ordinariæ permaneant suo vigores. Septima est secuta,q̃ optima ratione prætores introduxerũt, Nouissimè enim promittitur edicto ijs etiam bonorum possesso, quibus vt detur

tur, lege, vel ſenatuſconſulto, vel conſtitutione, comprehenſum eſt, quàm neque bonorum poſſeſſionibus, quę ab inteſtato veniunt, neque ijs, quę ex teſtamento ſunt, prætor ſtabili iure cõnumerabit: ſed quaſi vltimum, & extraordinarium auxilium (prout res exegit) accommodauit, ſcilicet ijs, qui ex legibus ſenatuſconſultis, cõſtitutionibuſve principũ, ex nouo iure, vel ex teſtamẽto, vel ab inteſtato veniunt, Cum igitur plures ſpecies ſucceſſionum prætor introduxiſſet, eaſque per ordinem diſpoſuiſſet: & in vnaquaq; ſpecie ſucceſſionis ſępe plures extent diſpari gradu perſonæ: ne actiones creditorum differẽtur, ſed, haberẽt, quos cõuenirẽt & ne facilè in poſſeſſionem bonorum defuncti mitterentur. & eo modo ſibi conſulerent: ideo petendæ bonorum poſſeſſioni certum tempus pręfiniuit. Libertis itaque & parẽtibus, tam naturalibus, quàm adoptiuis in petẽda bonorum poſſeſſione anni ſpatiũ, cæteris autem adgnatis, vel cognatis centum dierum dedit. 5 ¶ Et ſi intra hoc tempus aliquis bonorum poſſeſſionem non petierit: eiuſdem gradus perſonis adcreſcit: uel ſi nullus ſit, deinceps cæteris bonorum poſſeſſionem perinde ex ſucceſſorio edicto pollicetur, ac ſi is, qui præcedebat, ex eo numero non eſſet. Si quis itaque delatam ſibi bonorum poſſeſſionem repudiauerit, non quouſq; tempus bonorum poſſeſ-

sioni præfinitum excesserit, expectatur: sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda autem bonorum possessione dies vtiles singuli considerantur. 6 ¶ Sed bene anteriores principes, & huic causę prouiderunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet: sed quocunque modo admittentis eam iudicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit, plenũ habeat earũ beneficiũ.

DE ADQVISITIONE PER adrogationem, TIT. XI.

EST & alterius generis per vniuersitatem successio, quæ neque lege duodecim tabularum, neq; prætoris edicto, sed eo iure, quod cõsensu receptum est, introducta est. 1 ¶ Ecce enim cùm pater familia sese in adrogationem dat oẽs res eius corporales & incorporales, quęque ei debitæ sunt, adrogatori antea quidem pleno iure adquirebantur: exceptis ijs, quæ per captis deminutionem pereũt, quales sunt operarum obligatione & ius adgnationis, vsus etenim & vsusfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli prohibuit nostra constitutio.
2 ¶ Nunc autem nos eandem adquisitionem, quę per adrogationem fiebat, coarctauimus ad similitudinem naturalium parentum. Nihil enim aliud, nisi tantũmodo

modo vsusfructus tã naturalibus parentibus, quàm adoptiuis per filiosfamiliarum adquiritur in ijs rebus, quæ extrinsecus filijs obueniunt, dominio eis, integro seruato. Mortuo autem filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium rerum eius ad adrogatorem pertransit: nisi superlint aliæ personæ, quæ ex constitutione nostra patrem in ijs, quæ adquiri non possunt, antecedant. 3 ¶ Sed ex diuerso, pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionem dedit ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filij conuenitur, & si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quæ eius cum usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

DE EO, CVI LIBERTATIS causa bona addicuntur, TIT. XII.

ACcessit nouus casus successionis ex constitutione diui Marci. Nam si ij, qui libertatẽ acceperunt à domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatũ cõseruandarũ causa: audiuntur. 1 ¶ Et ita diui Marci rescripto ad Põpiliũ Rufum continetur. Verba rescripti ita se habẽt. Si Verginio Valenti, qui testamẽto suo libertatẽ q̃busdã adscripsit, nemine successori ab intestato existẽte, in ea cã-
bona

bona eius esse cœperunt, vt venire debeant: is, cuius de ea re notio est, aditus rationem desiderij tui habebit, vt libertatum tam earum, quę directò, quam earum, quæ per speciem fideicommissi, relictæ sunt. tuendarum gratia addicantur tibi: si idoneè creditoribus caueris de solido, quod cuique debetur, soluendo. Et ij quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset. Ij autē quos heres manumittere rogatus est, à te libertatem consequentur: ita, vt si non alia conditione velis tibi bona addici, quàm vt ij etiā, qui directò libertatē acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, si ij, quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne huius rescriptionis nostræ emolumētum alia ratione irritum fiat: si fiscus bona agnoscere voluerit, & ij, qui rebus nostris attendunt, sciant commodo pecuniario præferendam esse libertatis causam: & ita bona cogenda, vt libertas ijs salua sit, qui eam adipisci potuerunt, ac si hereditas ex testamento adita esset.

2 ¶ Hoc rescripto subuentum est & libertatibus, & defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur & veneant. Certè si fuerint hac de causa bona addicta: cessat bonorum venditio. existit.n. defuncti defensor, & quidē idoneus, qui de solido creditoribus cauet. 3 ¶ In primis hoc rescriptum totiens locum hēt, quo-

quotiens, testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neq; adita sit ab intestato hereditas: an fauor constitutionis debebit locum habere? Certè si intestatus decesserit, & codicillis dederit libertatem: competere eam, nemini dubiū est. 4 ¶ Tunc enim constitutioni locum esse verba ostendunt, cū nemo successor ab intestato existat. Ergo quandiu incertum erit, vtrùm existat, an non cessabit constitutio. Si verò certum esse cœperit, neminem existere: tunc erit constitutioni locus. 5 ¶ Si is, qui in integrū restitui potest, abstinuerit hereditate: an quamuis potest in integrum restitui, possit admitti cōstitutio, & bonorum addictio fieri? Quid ergo si post addictionem libertatum conseruandarum causa factam in integrum sit restitutus? Vtique non erit dicendum reuocari libertates: quia semel competierūt. 6 ¶ Hæc constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sunt datæ: cessat hæc constitutio. Quid ergo si viuus dederit libertates, vel mortis causa: & ne de hoc quęratur, vtrū in fraudem creditorum, an non factum sit. idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sint? Et magis est, vt audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis. 7 ¶ Sed cùm multas diuisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est à nobis plenissima cōstitutio,

tio, in qua multæ species collatæ sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsius lectione constitutionis potest quis cognoscere.

DE SVCCESSIONIBVS SVBLAtis, quę fiebant per bonorum venditiones, & ex senatusconsulto Claudiano, TIT. XIII.

ERant ante prædictam successionem olim & aliæ per vniuersitatē successiones, qualis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta. & tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in vsu fuerant, sed cum extraordinarijs iudicijs posteritas vsa est: ideo cū ipsis ordinarijs iudicis etiā bonorum vēditiones expirauerunt, & tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere, & prout vtile eis visum est, ea disponere, ꝙ ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit.
1 ¶ Erat & ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per vniuersitatē adquisitio: cū libera mulier seruili amore bacchata, ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, & cū libertate substātiā. quod indignum nostris tēporibus esse existimātes, & à nostra ciuitate deleri & nō inseri nostris Digestis cōcessimus.

DE OBLIGATIONIBVS, TIT. XIIII.

NVnc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius rei soluendæ secundum nostrę ciuitatis iura. 1 ¶ Omnium autem obligationum summa diuisio in duo genera diducitur. namq.aut ciuiles sunt,aut prætoriæ.Ciuiles sunt, quæ aut legibus constitutæ, aut certo iure ciuili comprobatæ sunt. Prætoriæ sunt,quas prætor ex sua iurisdictione constituit,quæ etiã honorariæ vocantur. 2 ¶ Sequens diuisio in quatuor species diuiditur.Aut enim ex contractu sunt,aut quasi ex cõtractu,aut ex maleficio,aut quasi ex maleficio. Prius est,vt de ijs,quæ ex contractu sunt dispiciamus.Harum æquè quatuor sunt species Aut enim re contrahuntur, aut verbis,aut literis,aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

QVIBVS MODIS RE CONTRAhitur obligatio, TIT. XV.

RE contrahitur obligatio,veluti mutui datione. Mutui autẽ datio in iis rebus consistit, quæ pondere, numero, mensura constant: veluti vino,oleo,frumento,pecunia numerata ære,argento, auro:quas res aut numerando,aut metiẽdo,aut adpendendo in hoc damus,vt ac

cipien-

cipientium fiant. Et quoniā nobis nō cæderes, sed aliæ eiusdē naturæ & qualitatis reddūtur inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, *vt ex meo tuū fiat*: & ex eo contractu nascitur actio, quę vocatur condictio.

1 ¶ Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: datùrque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nā perinde ei condici potest, si apparet eū dare oportere, ac si mutuum accepisset. Vnde pupillus, si ei siue tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione: nō magis, quā mutui datione. Sed hæc species obligationis nō videtur ex contractu consistere: cùm is, qui soluendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere, quàm contrahere. 2 ¶ Item is cui res aliqua vtenda datur; id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodari actione. Sed is: qui mutuum accepit, lōgè distat. nāq; nō ita res datur, vt eius fiat: & ob id de ea reipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quòd accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronium hostiùmve incursu: nihilominus obligatus. remanet. At is, qui vtendum accepit, sanè quidē exactam diligentiam custodiendæ rei præstare iubetur: nec sufficit ei tantā diligētiam adhibuisse, quantā suis rebus adhibere

re

re solitus est, si modo alius diligētior poterat eā rem custodire: sed propter maiorem vim maiorésve casus nō tenetur si modò non ipsius culpa is casus interuenit. alioqui si id, ꝙ tibi cōmodatū est domi, peregrè tecū ferre malueris, & vel incursu hostiū prædonūve, vel naufragio amiseris: dubiū nō est, quin de restituenda ea re tenearis. Cōmodata aūt res tunc propriè intelligitur si nulla mercede accepta vel constituta, res tibi vtenda data est. alioqui mercede interueniente, locatus tibi vsus rei videtur. Gratuitum.n. debet esse cōmodatum. 3 ¶ Præterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, tenetùrque actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. culpæ autem nomine, id est, desidiæ ac negligentię: non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rē furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, non ei sed suæ facilitati id imputare dēt. 3 ¶ Creditur quoq; qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re quā accepit, restituēda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus vtriusq. gratia datur. & debitoris, quo magis pecunia ei credatur, & creditoris; quo magis ei intuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rē custodiendam exactàm diligentiam adhibeat: quàm si præstiterit: & aliquo for

tuito

tuito casu rem amiserit: securum esse, nec impediri creditum petere.

DE VERBORVM OBLIGAtionibus, TIT. XVI.

VErbis obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cùm qd dari fierive nobis stipulamur, ex qua duæ proficiscuntur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio: quam ex stipulatu, si incerta sit. quæ hoc nomine inde vtitur, quòd stipulum apud veteres firmum appellabatur, fortè à stipite descendens. 1 ¶ In hac re olim talia verba tradita fuerunt, *Spondes? spondeo. Promittis? promitto, Fide promittis? fide promitto. Fideiubes? fideiubeo. Dabis? dabo. Facies? Faciam.* Vtrū aūt Latina, an Græca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si vterque stipulantium intellectū eius linguæ habeat, nec necesse est eadē lingua vtrunque vti, sed sufficit congruēter ad interrogata respondere. Quin etiā duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia verba olim quidem in vsu fuerunt: postea autem Leonina constitutio lata est, quæ solennitate uerborum sublata, sensum & consonantem intellectum ab utraque parte solùm desiderat, quibuscunq; tandem verbis expressum est. 2 ¶ Omnis stipulatio aut purè, aut in diem, aut sub conditione fit. Purè, veluti, *quinque aureos dare spondes?* Idq; confestim peti pōt. In diē: cū adiecto die, quo pecunia solui ut, stipulatio

tio fit: veluti, *decē aureos primis calēdis martijs dare spondes?* Id aūt quod in diē stipulamur statim quidā debetur: sed peti prius, quā dies venerit, non pōt. at ne eo quidē ipso die, in quem stipulatio facta est, peti pōt: quia totus is dies arbitrio soluentis tribui dēt. Neq; n. certū est eo die, in quem promissū est, datū non esse. prius quā is præterierit. 3 ¶ At si ita stipuleris, *decē aureos annuos, quoad viuā, dare spondes?* & purè facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tēpus non pōt dēri: sed heres petendo, pacti exceptione submouebit. 4 ¶ Sub cōdōne stipulatio fit, cū in aliquē casum differtur obligatio: ut si aliquid factū fuerit, vel nō fuerit, cōmittatur stipulatio: veluti, *Si Titius consul fuerit factus, quinque aureos dare spōdes?* Si quis ita stipuletur, *si in capitoliū non ascendero, dare spondes?* perinde erit ac si stipulatus esset cū moreretur, sibi dari. Ex cōdōnali stipulatione tm̄ spes est debitū iri: eāque ipsam spem in heredem transmittimus, si priùs quàm conditio exstet, mors nobis contigerit. 5 ¶ Loca etiam inferi stipulationi solent: veluti *Carthagini dare spondes?* Quæ stipulatio licèt purè fieri videtur, tamen re ipsa habet tempus adiectum, quo promissor utatur ad pecuniā Carthagini dandam. Et ideò si quis Romæ ita stipuletur, *hodie Carthagini dare spondes?* inutilis erit stipulatio, cùm impossibilis sit repromissio.

6 ¶ Conditiones, q̄ ad præsens vel præ-

teritum tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino nō differunt. veluti. *Si Titius Consul fuit*, vel *si Mævius viuit, dare spondes?* Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim ualet. Quæ enim per rerum naturam sunt certa: non morantur obligationē, licet apud nos incerta sint.

7 ¶ Non solùm res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: vt si stipulemur aliquid fieri, vel non fieri, & in huiusmodi stipulationib. optimum erit pœnam subijcere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, qđ eius intersit. Itaq; si quis ut fiat aliquid, stipuletur: ita adiici pœna debet, *Si ita factum non erit, tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?* Sed si quædam fieri, quædam non fieri, vna eademque conceptione stipuletur quis: clausula huiusmodi erit adijcienda, *Si aduersus ea factum erit, siue quid ita factum non fuerit: tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?*

DE DVOBVS REIS STIPVLANDI & promittendi, TIT. XVII.

ET stipulandi & promittendi duo plu resve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, *Spondeo:* ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, *Vtriq; vestrum dare spondeo.* Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interroganti spondeat, alia atq; alia erit obligatio, nec credūtur duo rei stipu-

lādi esse. Duo pluresve rei promittēdi ita fiunt, *Maeui decem aureos dare spondes? & Seio eosdem decē aureos dare spondes?* si respondeant singuli separatim, *spondeo.* 1 ¶ Ex huiusmodi obligationibus, & stipulationib. solidū singulis debetur, & promittētes singuli insolidum tenentur In vtraq. tamē obligatione vna res vertitur:& vel alter debitū accipiendo, vel alter soluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat. 2 ¶ Ex duob.reis promittendi, alius purè, alius in diem, vel sub conditione obligari potest. nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui purè obligatus est, petatur.

DE STIPVLATIONE SERVORVM, TIT. XVIII.

Seruus ex persona domini ius stipulādi habet. Sed & hereditas in plerisque personæ defuncti vicem sustinet. ideoq; quod seruus hereditarius ante aditā hereditatē stipulatur, adquirit hereditati: per hoc etiā heredi postea facto adquiritur. 1 ¶ Siue autem domino, siue sibi, siue conseruo suo, siue impersonaliter seruus stipuletur: domino adqrit. Idē iuris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quib. causis adquirere possunt. 2 ¶ Sed cum factum in stipulatione continebitur: omnimodo persona stipulātis continetur: veluti si seruus stipuletur, vt sibi ire agere liceat. ipse enim tantū prohiberi non debet, nō etiā dominus eius. 3 ¶ Seruus cōmunis stipulādo, vnicuiq.

dominorum pro portione dñij adquiri: nisi iussu vnius eorum, aut nominatim alicui eorum, stipulatis est. nunc enim so li ei adquiritur. Quod seruus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri nō potest: solidū alteri adquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, vnius domini sit.

DD DIVISIONE STIPVLATIONVM, TIT. XIX.

STipulationū aliæ sunt iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conuentionales, aliæ cō munes, tam prætoriæ, quàm iudiciales. 1 ¶ Iudiciales sunt duntaxat, quæ à merò iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, vel de persequendo seruo, qui in fuga est: restituendove pretio. 2 ¶ Prætoriæ sunt, quæ à mero prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, vt in his etiam contineantur ædilitiæ, nam & hæ à iurisdictione prætoris veniunt. 3 ¶ Conuentionales sunt, quæ ex conuētione vtriusque partis concipiuntur: hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu prætoris, sed ex conuentione contrahentiū, quarum totidē genera sunt, quot (penè dixerim) rerum contrahendarū. 4 ¶ Cō munes sunt veluti rem saluam fore pupillo. Nam & prętor iubet rem saluam fore pupillo caueri: & interdum iubet, si aliter hæc res expediri non potēst: vel de rato stipulatio.

DE

DE INVTILIBVS STIPVLA-tionibus, TIT. XX.

OMnis res, quę dominio nostro subijcitur, in stipulationem deduci potest: siue mobilis sit siue soli. 1 ¶ At si quis rē quæ in rerum natura non est, aut esse nō potest, dari stipulatus, fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem viuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio. 2 ¶ Idē iuris est, si rem sacram aut religiosam, quā humani iuris esse credebat: vel rē publicam, quæ vsibus populi perpetuo expcsita sit, vt forum, vel theatrum, vel liberū hominem, quem seruum esse credebat, vel cuius commerciū non habuerit: vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pēdēti erit stipulatio ob id, quòd publica res in priuatū deduci, & ex libero seruus fieri potest, & commercium adipisci stipulatur pōt, & res sua stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. Item contrà, licet initio vtiliter res in stipulatum deducta sit: si tamē postea in aliquam eorum causam, de quibus suprà dictum est, sine facto promissoris deuenerit extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, *Lucium Titium, cum seruus erit, dare spondes?* & similia. quæ enim natura sui dominio nostro exēpta sunt, in obligationē deduci nullo mō possunt. 3 ¶ Si quis alium daturū fa cturūve quid promiserit: nō obligabit velut, si spōdeat Titiū quinq. aureos datu-

rū. Quòd si effecturū se vt Titius daret, spoponderit, obligatur. 4 ❡ Si quis alij, quam ei, cuius iuri subiectus sit, stipuletur: nihil agit. Planè solutio et in extrañeā personā cōferi pōt: veluti si quis ita stipuletur, *Mihi aut Seio dare spondes*: vt obligatio quędam stipulatori adquiratur, solui tamen Seio, etiam inuito eo, rectè possit, vt liberatio ipso iure cōtingat: sed ille aduersus Seius habeat mādati actionē. Quòd si quis sibi, & alij, cuius iuri subiectus non sit, dari decē aureos stipulatus est: valet quidem stipulatio. sed vtrū totū debeatur stipulatori quod in stipulationem deductum est, an verò pars dimidia: dubitatum est: sed placuit, non plus, quàm dimidiam partē ei adquiri. Ei verò qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris, quia vox tua, tanquam filij sit, sicuti & filij vox tanquam tua intelligitur in ijs rebus, quæ tibi adquiri possunt. 5 ❡ Præterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quæ interogatus fuerit, nō respōdeat: veluti si quis decem aureos à te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contrà: aut si ille pure stipu-tur, tu sub cōditione promittas: vel contrà: si modò scilicet id exprimas, id est, si cui sub cōditione vel in diē stipulāti, tu respondeas, *præsenti die spondeo*. Nā si hoc solū respōdeas *promitto*: breuiter videris in eādem diē vel conditionē spōpōdisse, Neque enim necesse est in respondendo eadē omnia reperi, quę stipulator expres-

serit

ſerit. 6 ¶ Itē inutilis eſt ſtipulatio, ſi vel ab eo ſtipuleris,q tuo iure ſubiectus eſt, vel ſi is à te ſtipuletur. Sed ſeruus quidē non ſolùm domino ſuo obligari non poteſt,ſed ne quidem vlli alij.filij verò familiarū;alijs obligari poſſunt. 7 ¶ Mutū neque ſtipulari,neque promittere poſſe palàm eſt.quod & in ſurdo receptū eſt: quia & is,qui ſtipulatur,verba promittē tis,& is,qui promittit, uerba ſtipulātis audire debet.Vnde apparet nō de eo nos loqui,qui tardius exaudit:ſed de eo, qui omnino non audit. 8 ¶ Furioſus nullū negotium gerere poteſt: quia non intelligit , quod agit. 9 ¶ Pupillus omne negotium rectè gerit:ita tamen,vt vbi tutoris auctoritas neceſſaria ſit, adhibeatur tutor: veluti ſi ipſe obligetur.nā aliū ſibi obligare etiam ſine tutoris auctoritate poteſt. 10 Sed quod diximus de pupillis,utique de ijs uerum eſt,qui iā habēt aliquem intellectum.nam infans, & qui infantiæ proximus eſt,nō multū a furioſo diſtant:quia huiuſmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantiæ, propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta eſt. ut idē iuris habeāt,qđ pubertati proximi.Sed q in poteſtate parētis eſt impubes,ne auctore quidem patre obligatur. 11 ¶ Si impoſſibilis cōditio obligationib. adijciat,nihil ualet ſtipulatio.impoſſibilis aūt cōditio habeī,cui natura īpedimēto eſt, quo minus exiſtat: ueluti

deceſſerit, poſtea exiſtente cōditione heres eius agere poteſt. Idē eſt & ex promiſſoris parte. 25 ¶ Qui hoc anno, aut hoc menſe dari ſtipulatus eſt: niſi oīb. partibus anni vel mēſis prȩteritis, nō rectè petet. Si fundū dari ſtipuleris, uel hominē, nō poteris continuò agere: niſi tantū ſpatiū præterierit, quo traditio fieri poſſit.

DE FIDEIVSSORIBVS, TIT. XXI.

PRo eo qui promittit, ſolēt alij obligari, q fideiuſſores appellant, quos homines accipere ſolent, dum curant, vt diligentius ſibi cautū ſit. 1 ¶ In omnib. autem obligationibus adſumi poſſunt, id eſt, ſiue re, ſiue verbis, ſiue literis, ſiue conſenſu contractæ fuerint. At nec illud quidem intereſt, vtrum ciuilis, an naturalis ſit obligatio, cui adijcit fideiuſſor: ad eo quidem, vt pro ſeruo quoque obligetur ſiue extraneus ſit, qui fideiuſſorē a ſeruo accipiat, ſiue ipſe dominus in id, quod ſibi naturaliter debetur. 2 ¶ Fideiuſſor non tantum ipſe obligatur, ſed etiam heredem relinquit obligatū 3 ¶ Fideiuſſor & præcedere obligationem, & ſequi poteſt. 4 ¶ Si plures ſint fideiuſſores: quotquot erunt numero, ſinguli in ſolidum tenentur. Itaq; liberum eſt creditori. a quo velit ſolidum petere, Sed ex epiſtola diui Hadriani cōpellitur creditor a ſingulis, qui modò ſoluendo ſunt litis conteſtatæ tempore, partes petere Id eoq; ſi qs ex fideiuſſorib. eo tēpore ſol-

uendo non sit: hoc cæteros onerat. Sed si ab vno fideiussore creditor totum consequutus fuerit: huius solius detrimētum erit, si is, pro quo fideiussit, soluendo nō sit: & sibi imputare debet, cùm potuerit iuuari ex epistola diui Hadriani, & desiderate, vt pro parte in se detur actio.

5 Fideiussores ita obligari non possunt, vt plus debeant, quā debet is, pro quo obligatur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quàm in principali re. At ex diuerso, vt minus debeāt, obligari possunt. Itaq. si reus decē aureos ꝓmiserit: fideiussor in quinque rectè obligatur: contrà verò obligari non potest. Itē si ille purè promiserit: fideiussor sub conditione promittere potest: contrà verò non potest. Non solùm autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est post tempus dare.

6 ¶ Si quid aūt fideiussor ꝓ reo soluerit: eius recuperādi causa habet cū eo mādati iudicium. 7 ¶ Græcè etiam fideiussor ita accipit, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ. i. *mea fide iubeo ego.* sed & si dixerit θέλω siue βούλομαι. i. *volo*, sed & φημὶ. i. *affirmo*: ꝓ eo erit, ac si dixerit λέγω. i. *dico*. 8 ¶ In stipulationibus fideiussorū sciendū est hoc generaliter accipi: vt quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur, etiam

actum.

ſtipulatio valeat. 13 ¶ Itē ſi quis ita ſtipulatus erat, *Si nauis ex Aſia uenerit, hodie dare ſpondes?* Inutilis erat ſtipulatio, qa præpoſterè cōcepta eſt. Sed quum Leo inclytæ recordationis, in dotib. eādem ſtipulationē, q̄ ꝑpoſtera nuncupaē, nō eſſe reijciēdā exiſtimauerit: nobis placuit, & huic ꝑfectū robur accōmodare, vt non ſolū in dotib. ſed ēt in omnib. valeat huiuſmodi cōceptio ſtipulationis. 14 ¶ Ita aūt ſtipulatio cōcepta, veluti ſi Titius dicat, *cum moriar dare ſpōdes?* vel *cū morieris?* & apud veteres vtilis erat, & nunc valet. 15 ¶ Itē poſt mortem alterius rectè ſtipulamur. 16 ¶ Si ſcriptū in inſtrumēto fuerit promiſiſſe aliquē: perinde habeē, atque ſi interrogatione præcedente reſponſum ſit. 17 ¶ Quotiens plures res vna ſtipulatione cōprehēdunē, ſi quidē ꝓmiſſor ſimpliciter reſpōdeat, *dare ſpondeo:* ꝑ p oēs teneē. Si verò vna ex his, vel quaſdā daturū ſe ſpoponderit: obligatio in ijs, pro quibus ſpopōderit, contrahitur. Ex pluribus.n. ſtipulationib. vna, vel quædā videntur eſſe perfectæ. ſingulas.n. res ſtipulari, & ad ſingulas reſpondere debemus.
18 ¶ Alteri ſtipulari (vt ſuprà dictum eſt (nemo pōt. Inuētæ.n. ſunt huiuſmodi ſtipulationes vel obligationes ad hoc, vt vnuſqſq. adqrat ſibi, ꝙ ſua intereſt. cæterū ſi alij deē, nihil ītereſt ſtipulatoris. Planè ſiqs velit hoc facere, pœnā ſtipulari cōueniet: vt niſi ita factū ſit, vt ē cōprehēſū cōmittaē pœnæ ſtipulatio ēt ei, cuiꝰ nihil
 intereſt.

quod dedit. si verò venditor: duplum re stituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum est. Pretium autem con stitui oportet, nam nulla emptio sine pre tio esse potest. ¶ Sed & certum esse pre tium debet. alioqui si inter aliquos ita conuenerit, vt quanti Titius rem æst ma uerit, tanti sit empta: inter veteres satis abundeq. hoc dubitabatur, cōstaretne vē ditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quotiens sic cōposita sit vē ditio, *quanti ille æstimauerit*, sub hac cōdi tione staret contractus, vt si quidm ille, qui nominatus est, pretium definierit: tunc omnimodo secundum eius æstimatio nē & prætiū persoluatur, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidē ex empto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille, q nominatus est, vel non uoluerit, vel non potuerit pretium definire: tunc pro nihi lo esse venditionē quasi nullo pretio statuto. Quod ius cùm in venditionibus no bis placuit, non est absurdum & in locationibus & in conductionibus trahere.

2 ¶ Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nā in cęteris rebus, an pretium esse posset, valde quærebatur, veluti an homo, aut fundus, aut toga alte rius rei precium esse posset. Et Sabinus & Cassius etiam in alia reputabāt pretiū posse consistere, vnde illud est, ꝙ vulgò dicebatur, permutatione rerum emptionem & venditionem contrahi, càmque

speciem

speciem emptionis & venditionis vetustissimã esse argumentoq. vtebantur Græco poeta Homero, qui aliquã partẽ exercitus Achiuorum vinum sibi cõparasse ait, permutatis quibusdã reb. his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες ἀχαιοί.
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι. id est,

Hinc sibi certatim gentis de more comati,
Vina parãt Graij ære dato: fulgenteq; ferro.
Tergoribusq;, bubus, sed & ipsis, mãcipijsque,

Diuersę scholę auctores cõtrà sentiebãt aliudque existimabãt permutationẽ rerũ, aliud emptionẽ & vẽditionẽ alioqui non posse rẽ expediri, pmutatis reb. q̃ uideat res venisse, & q̃ pretij nomine data esse. nam vtrãq; videri & venisse, & p̃tij nomine datã esse, rõnem nõ pati. Sed Proculi sñia, dicẽtis permutationẽ propriã esse speciẽ cõtractus à vẽditione separatã, meritò p̃ualuit: cũ & ipse alijs Homericis uersibus adiuuabatur, & validiorib. rationibus argumẽtabatur: ꝙ & anteriores diui principes admiserunt, & in nostris Digestis latius significatur. 3 ¶ Quũ autẽ emptio & venditio contracta sit (ꝙ effici diximus, simulatque de p̃etio conuenerit, cũ sine scriptura res agitur) pericu-

actum. Ideòque constat, si quis scripserit se fideiussisse: videri oĩa solẽniter acta.

DE LITERARVM OBLIGATIO nibus, TIT. XXII.

OLim scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quę nomina hodie nõ sunt in vsu. Planè si quis debere se scripserit, quod sibi numeratum nõ est de pecunia minimè numerata, post multum temporis exceptionem opponere non potest. hoc enim sæpissimè constitutum est. sic fit, vt & hodie, dũ quæri nõ potest, scriptura obligetur. & ex ea nascatur condictio, cessante scilicet verborũ obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus vsque ad quinquennium procedebat. sed ne creditores diutius possint suis pecunijs forsitan defraudari: per constitutionem nostrã tempus coarctatũ est, vt vltra biennij metas huiusmodi exceptio minimè extẽdatur.

DE OBLIGATIONIBVS EX consensu, TIT. XXIII.

COnsensu, fiũt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autẽ istis modis obligatio dicitur cõsensu contrahi: quia neq; scriptura, neque præsẽtia omnimodo opus est: at nec dari quicquã necesse est, vt substãtiam capiat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerunt, cõsentire. Inde inter absentes

quoque

riculũ rei vẽditæ statim ad emptorẽ pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita nõ sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ uel aliqua ex parte incendio cõsumptę fuerint. aut fundus ui fluminis totus uel aliqua ex parte ablatus sit, siue ẽt inundatione aquæ aut arboribus turbine detectis longè minor aut deterior esse cœperit. emptoris dãnum est, cui necesse ę est, licèt rẽ nõ fuerit nactus, pretiũ soluere. Quicquid enim sine dolo & culpa vẽditoris accidit, in eo uẽditor securus est. Sed & si post emptionẽ fundo aliquid per alluuionẽ accesserit: ad emptoris commodum pertinet. Nam & cõmodũ eius esse debet, cuius periculum est. Quòd si fugerit homo, qui uenit, aut subrectus fuerit, ita ut neque dolus, neq; culpa uenditoris interuenerit amimaduertẽdũ erit, an custodiã eius vsque ad traditionẽ uenditor susceperit: Sanè enim si susceperit: ad ipsius periculũ is enim casus ptinet. si non susceperit: securus est. Idẽ & in cæteris animalib. cęterisq; reb. intelligimus. Vtique in uindicationẽ rei & condictionẽ exhibere dedebit emptori: quia sanè q nõdũ rẽ emptori tradidit, adhuc ipse dñs est. Idem ẽt de furti & de dãni iniurię actione. 4 ¶ Emptio tam sub conditione quã purè. cõtrahi potest. Sub conditione, veluti, *Si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.* 4 ¶ Loca sacra uel religiosa, item publica

rē acceperit. Et placuit nō esse locationē & conductionem, sed propriū genus contractus, ueluti si cùm unum bouem quis haberet, & uicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies inuicē boues commodarent, ut opus facerent, & apud alterum alterius bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio: quia nō fuit commodatū gratuitū. uerùm præscriptis uerbis agendum est. 3 ¶ Adeò autē aliquam familiaritatem inter se uidētur habere emptio & uēditio, itē locatio & cōductio: ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum emptio & uenditio contrahatur, aut locatio & cōductio. ut ecce de prædijs, quę perpetuò quibusdam fruenda tradūtur, id est, ut quamdiu pēsio siue reditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque hęredi eius cuiue cōductor heresve eius id prædium vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit, aliove quocūque modo alienauerit, auferre liceat. Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & à quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quę emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad vēditionē reclinantē, sed suis pactionib. fulciēdā: & si quidē aliquid pactū fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset cōtractus: sin aūt nihil de periculo rei fuerit pactū: tūc si quidē totius rei
inte-

interitus accesserit, ad dominũ sup hoc redundare periculum. sin autem particularis ad emphiteuticarium huiusmodi damnum venire, quo iure, vtimur.
4 ¶ Item quæritur, si cum aurifice Titius conuenerit, vt is ex auro suo certi ponderis certęque formæ anulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos vtrum emptio & vẽditio, an locatio & cõductio contrahi videatur? Cassius ait materiæ quidem emptionem & venditionẽ contrahi, operę autem locationem & conductionem. Sed placuit tantùm emptionem & venditionem contrahi. Quòd si suum aurũ Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio & conductio sit. 5 ¶ Conductor autem omnia secundum legem conductionis facere debet: & si quid in lege prętermissum fuerit: id ex bono & ęquo prętare. Qui pro vsu aut vestimentorum, aut argenti, aut iumenti, mercedẽ aut dedit, aut promisit: ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quàm si prętiterit; & aliquo casu fortuito eam rem amiserit: de restituẽda ea non tenebitur. 6 ¶ Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius eodem iure in conductione succedit.

DE SOCIETATE.
TIT. XXVI.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Græci specialiter

κοινωνίαν

κοινωνίαν appellant: aut vnius alicuius negociationis, ueluti mancipiorum vendendorũ emẽdorumq;, aut olei, aut vini aut frumenti emendi vendendique.
1 ¶ Et quidem si nihil de partibus lucri & damni nominatim cõuenerit: ęquales scilicet partes & in lucro, & in damno spectantur. Quòd si expressæ fuerint partes: hæ seruari debent. Nec enim vnquã dubium fuit, quin valeat conuentio, si duo inter se pacti sint, vt ad vnum quidem duæ partes & lucri & damni pertineant, ad alium tertia. 2 ¶ De illa sanè conuentione quæsitum est, si Titius & Seius inter se pacti sint, vt ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia, ad Seium duæ partes damnĩ lucri tertia: an rata debeat haberi conuentio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactionem esse existimauit, & ob id non esse ratam habendam Seruius Sulpitius (cuius sententia præualuit contrà sensit: quia sæpè quorundam ita pretiosa est opera in societate, vt eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam & ita coiri posse societatem non dubitatur vt alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit, quia sæpe opera alicuius pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutij sententiam obtinuit, vt illud quoque constiterit posse conuenire: vt quis lucri partẽ ferat, de damno nõ teneatur.

quod

quod & ipsum Seruius conuenienter sibi fieri existimauit. Quod tamen ita intelligi oportet vt si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit: compensatione facta, solum, quod superest: intelligatur lucro esse. 3 ¶ illud expeditum est, si in vna causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera verò omissa in eo quoque, quod prætermissum est, eandem partem seruari. 4 ¶ Manet aũt societas eò vsq; donec in eodem cõsensu perseuerauerint. At cùm aliquis renunciauerit societati, soluitur societas. Sed planè si quis callidè in hoc renũciauerit societati, vt obueniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si tótorũ bonorũ socius, cũ ab aliquo heres esset relictus, ad hoc renũciauerit societati, vt hereditatẽ solus lucrifaceret, cogit̃ hoc lucrum communicare. Si q̃d verò aliud lucrifaciat, quod non captauerit, ad ipsum solum pertinet. Ei verò, cui renunciatũ est, quicquid omnino post renunciatam societatem adquiritur, soli conceditur.
5 ¶ Soluitur adhuc societas etiam morte socij, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. sed & si con sensu plurium societas cõtracta sit: morte vnius socij soluitur, etsi plures super sint, nisi in coeunda societate aliter conuenerit. 6 ¶ Item si alicuius rei cõtracta societas sit, & finis negotio impositus est finitur societas. 7 ¶ Publicatione quoq; distrahi societatem manifestum est, s. si
vni-

uniuerſa bona ſocij publicentur. nam cū in eius locū alius ſuccedat, pro mortuo habetur. 8 ¶ Item ſi quis ex ſocijs mole debiti prægrauatus, bonis ſuis ceſſerit, & ideo pcopter publica aut priuata debita ſubſtantia eius vendatͣ, ſoluitur ſocietas, ſed hoc caſu ſi adhuc conſentiant in ſocietatem, noua videtur incipere ſocietas. 9 ¶ Socius ſocio vtrū eo nomine tantùm teneatur pro ſocio actione, ſi quid dolo commiſerit, ſicut is, q̃ deponi apud ſe paſſus eſt: an etiam culpæ, id eſt, deſidiæ atque negligentiæ nomine, quæſitum eſt. preualuit tamen etiam culpæ nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactiſſimam diligentiam dirigenda eſt Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere ſocium qualem ſuis rebus adhibere ſolet. Nam qui parū diligentem ſociū ſibi adſumit, de ſe queri, ſibique hoc imputare debet.

DE MANDATO TIT. XXVII.

MAndatum, cōtrahitur quinque modis: ſiue ſua tantùm gratia aliquis tibi mandet, ſiue ſua & tua, ſiue aliena tantum, ſiue ſua & aliena, ſiue tua & aliena. At ſi tua tantùm gratia mandatum ſit, ſuperuacuum eſt mandatum, & ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio naſcitur. 1 ¶ Mandantis tantum gratia interuenit mandatum, veluti ſi quis tibi mandet vt negotia eius gereres, vel vt fundum emeres,

res,vel vt pro eo sponderes. 2 ¶ Tua gratia & mandatis, veluti si mandet tibi,ut pecuniam sub vsuris cederes ei qui in rē ipsius mutuaretur,aut si uolēte te agere cum eo ex fideiussoria causa,mandet tibi,vt cum reo agas, periculo mandantis vel vt ipsius periculo stipuleris , ab eo quē tibi deleget in id,ꝙ tibi debuerat.
3 ¶ Aliena autem tantùm causa interuenit mandatum,ueluti si tibi aliquis mandet,ut Titij negotia gereres,uel ut Titio fundū emeres uel ut pro Titio spōderes.
4 ¶ Sua & aliena: veluti si de cōmunib. suis & Titij negotijs gerendis tibi mandet,vel ut sibi,& Titio fundum emeres , uel ut pro eo & Titio sponderes. 5 ¶ Tua & aliena ueluti si tibi mandet , ut Titio sub usuris crederes , quia si sine usuris pecuniā crederes,aliena tm̄ gratia intercedit mādatum.6 ¶ Tua tm̄ gratia interuenit mandatum,ueluti si tibi mādet: ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloces,q̄ fœneres,uel ex diuerso,ut pecunias tuas fœneres potius:quā in emptione p̄diorum colloces. Cuius generis mandatum , magis cōsilium,quam mandatum est,& ob id non est obligatorium quia nemo ex consilio mandati obligatur,etiam si non expediat ei cui mādabatur,cum liberū cuiq; sit apud se explorare,an sibi expediat consilium.Itaq; si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis,ut rem aliquam emeres,uel eam crederes: quan uis non
ex-

expediat eam tibi emiſſe,uel credidiſſe, non tamen tibi mandati tenetur.Et adeò hæc ita ſunt,ut q̃ſitum ſit,an mandati teneatur,qui mãdauit tibi, ut pecuniã Titio fœnerares? ſed obtinuit Sabini ſnĩa, obligatoriũ eſſe in hoc caſu mãdatũ:quia non aliter Titio crediſſe,q̃ ſi tibi mandatum eſſet. 7 ¶ Illud quoq; mandatum non eſt obligatorium, quod contra bonos mores eſt: ueluti ſi Titius de furto: aut de damno faciendo,aut de iniuria facienda mandet tibi. licèt.n. pœnã iſtius facti nomine præſtiteris, non tamen ullã habes aduerſus Titiũ actionẽ. 8 ¶ Is, qui exequitur mandatum,nõ debet excedere fines mandati,ut ecce,ſi quis uſque ad centum aureos mãdauerit tibi,ut fundũ emeres,uel ut ꝓ Titio ſpõderes:neq; pluris emere debes, neq; in ampliorem pecuniam fideiubere.alioqui non habebis cum eo,mandati actionem,adeo quidem,ut Sabino &Caſſio placuerit.etiam ſi uſque ad centum aureos cum eo agere uoluerit, inutiliter te acturum. Sed diuerſæ ſcholæ auctores rectè uſque ad centum aureos te acturum exiſtimant, quæ ſententia ſanè benignior eſt.Quòd ſi minoris emeris, habebis ſcilicet cum eo mandati actionem,quoniam qui mandet,ut ſibi centum aureorum fundus emeretur,is utique mandaſſe intelligitur,ut minoris (ſi poſſit) emeretur. 9 ¶ Rectè quoque mandatum contractum,ſi dũ adhuc integra res ſit, reuocatũm fuerit,euaneſcit.

neſcit. 10 ¶ Itē ſi adhuc integro mādato, mors alterutrius interueniat, id eſt vel eius qui mādauerit, vel illius, qui manda tū ſuſceperit: ſoluatur mandatū. Sed vtili tatis cauſa receptū eſt: ſi eo mortuo, qui tibi mandauerat, tū ignorās eū deceſſiſ-ſe, executus fueris mandatū: poſſe te age re mandati actione, alioqui iuſta & pro-babilis ignorātia. tibi damnum adferret. Et huic ſimile eſt, quod placuit, ſi debito res manumiſſo diſpenſatore Titij, p igno rantiam liberto ſoluerint, liberari eos: cū alioqui ſtricta iuris ratione nō poſſent li berari, quia alij ſoluiſſet, quàm cui ſolue re debuerint. 11 ¶ Mādatum non ſuſcipe re, cuilibet liberum eſt: ſuſceptū autē cō-ſumandū eſt, aut quàm primùm renun-ciandum, vt per ſemetipſum aut per aliū eandem rem mandator exequatur. Nam niſi ita renuncietur, vt integra cauſa man datori reſeruetur, eandē rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet: niſi iuſta cauſa interceſſerit, aut non re-nunciandi, aut intempeſtiuè renuncian-di. 12 ¶ Mandatum & in diem differri, & ſub conditione fieri poteſt. 13 ¶ In ſum ma ſciēdum eſt, mandatum, niſi gratuitū ſit, in aliam formam negotij cadere. Nam mercede conſtituta, incipit locatio & cō ductio eſſe. Et (vt generaliter dicamus) quibus caſibus ſine mercede ſuſcepto of-ficio, mandati ſiue depoſiti cōtrahitur ne gotiū: ijs caſibus interueniente mercede locatio, & cōductio intelligitur cōtrahi.

Et

Et ideò ſi fulloni polienda curandave qs dederit veſtimenta, ſarcinatori ſarcienda nulla mercede cõſtituta neque promiſſa: mandati competit actio.

DE OBLIGATIONIBVS, QVÆ quaſi ex contractu naſcuntur, TIT. XXVIII.

POſt genera contractuũ enumerata, diſpiciamus etiam de ijs obligationib. quæ quidẽ non proprie naſci ex contractu intelliguntur: ſed tamẽ, quia non ex maleficio ſubſtantiã capiunt, quaſi ex cõtractu naſci videntur. 1 ¶ Igitur cũ quis negotia abſentis geſſerit: vltrò citròque inter eos naſcuntur actiones, quæ appellantur negotiorum geſtorũ, ſed domino quidem rei geſtæ aduerſus eum, qui geſſit, directa competit actio: negotiorũ autem geſtori, contraria, quas ex nullo contractu propriè naſci, manifeſtũ eſt: quippe ita naſcũtur iſtæ actiones, ſi ſine mandato quiſque alienis negotijs gerendis ſe obtulerit. ex qua cauſa ij, quorum negotia geſta fuerint, ẽt ignorãtes obligantur. Idque vtilitatis cauſa receptũ eſt: ne abſentium, qui ſubita feſtinatione coacti, nulli demãdata negotiorũ ſuorũ admini ſtratione, peregrè profecti eſſent, deſererẽtur negotia: quæ ſanè nemo curaturus eſſet, ſi de eo, ꝙ qs impẽdiſſet, nullã habiturus eſſet actionẽ. Sicut autẽ is qui vtiliter geſſit negotia, dominũ habet obligatũ negotiorũ geſtorũ ita & contra iſte quo-

que tenetur, vt administrationis reddat rationem. Quo casu ad exactissimã quisque diligentiam cõpellitur reddere rationem, nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior eo commodius administraturus esset negotia. 2 ¶ Tutores quoque qui tutelæ iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati esse intelliguntur (nullum enim negotiũ inter tutorem, & pupillum contrahitur) sed quia sanè non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuę sunt actiones. Non tãtum enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem, sed & contra: tutor cũ pupillo habet contrarium tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus eius obligauerit. 3 ¶ Item si inter aliquos communis res sit sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset: & alter eorum alteri ideo teneatur cõmuni diuidundo iudicio, ꝙ solus fructus ex ea re perceperit, aut qđ socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit non intelligitur ex contractu propriè obligatus esse, quippe nihil inter se cõtraxerunt. sed quia ex maleficio non tenetur: quasi ex contractu teneri videtur. 4 ¶ Idem iuris est de eo, qui coheredi familiæ erciscundæ, iudicio ex his causis obligatus est. 5 ¶ Heres quoque legatorum nomine non pro-

prię

priè ex contractu obligatus intelligitur, (neque enim cum herede, neque cum defuncto vllum negotium legatarius gessisse propriè dici potest) & tamen quia ex maleficio non est obligatus: quasi ex cõtractu debere intelligitur. 6 ¶ Item is, cui quis per errorem non debitũ soluit, quasi ex contractu debere videtur. Adeò enim non intelligitur propriè ex contractu obligatus esse, vt si certiorem rationẽ sequamur: magis (ut suprà diximus) ex distractu, quàm ex contractu possit dici obligatus esse, nam qui soluendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, vt distrahat potius negotium, quàm contrahat. Sed tamen perinde is, qui accipit obligatur, ac si mutuũ ei daretur. & ideo condictione tenetur. 7 ¶ Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitũ solutum sit: sic namque definierunt veteres, ex quibus causis infitiando lis crescit: ex ijs causis non debitum solutum repeti nõ posse: veluti ex lege Aquilia. itẽ ex legato. Quod veteres quidẽ in ijs legatis locum habere voluerunt, q̃ certa cõstituta, ꝑ damnationẽ cuique legata fuerãt nostra autẽ cõstitutio, cum vnã naturam omnib. legatis, & fidei cõmissis, indulsit, huiusmodi augmẽtum in oĩb. legatis, & fideicommissis extẽdi voluit, sed non omnibus legatarijs hoc præbuit, sed tãtummodo in ijs legatis & fidei comissis, quæ sacrosanctis ecclesiis,
 &

& cæteris & venerabilibus locis, quæ religionis vel pietatis intuitu hõnorantur, relicta sunt : quæ si indebita soluantur, non repetuntur.

PER QVAS PERSONAS NOBIS obligatio adquiritur, TIT. XXIX.

Expositis generibus obligationũ, quæ ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur: admonendi sumus adquiri nobis nõ solũ per nosmetipsos : sed per eas quoque personas, quæ in nostra potestate sunt, veluti ꝑ seruos & filios nostros: vt tamen, quod per seruos nostros nobis adquiritur, totũ nostrũ fiat : quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitũ, hoc diuidatur secundum imaginem rerum proprietatis & vsusfructus, quã nostra decreuit cõstitutio: vt quod ab actione cõmodum perueniat, huius vsumfructum quidẽ habeat pater, proprietas autem filio seruetur, scilicet patre actionẽ mouente secundum nouellæ nostræ constitutionis diuisionem. 1 ¶ Item per liberos homines, & alienos seruos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis: sed tãtùm ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis, vel ex re nostra adquirãt.
2 ¶ Per eũ quoque seruum, in quo vsum fructum vel vsum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur.
3 ¶ Communẽ seruũ pro dominica parte dominis adquirere certũ est : excepto

eo,quod nominatim vi'i ſtipulando, aut per traditionem accipiendo, illi ſoli adquirit.veluti cùm ita ſtipulatur, *Titio Domino meo dareſpondes?* Sed ſi domini vnius iuſſu ſeruus fuerit ſtipulatus, licet antea dubitabatur, tamen poſt noſtram deciſionem res expedita eſt,vt illi tātū adquirat q̃ hoc ei facere iuſſit, vt ſupradictum eſt.

QVIBVS MODIS TOLLITVR obligatio, TIT. XXX.

TOlliturautē omnis obligatio ſolutione eius,quod debetur:vel ſi quis conſenciēte creditore, aliud pro alio ſoluerit.Nec intereſt,quis ſoluat:vtrū ipſe, q debet,an alius pro eo, liberatur enim & alio ſoluēte: ſiue ſciēte:ſiue ignorāte debitore vel inuito eo ſolutio fiat:Itē ſi reus ſoluerit:etiā ij,qui ꝓ eo interuenerūt, liberantur. Idem ex contrario contingit ſi fideiuſſor ſoluerit, nō enim ipſe ſolus liberatur, ſed etiam reus. 1 ¶ Item per acceptilationem tollitur obligatio. Eſt autem acceptilatio, imaginaria ſolutio. Quod enī ex verborū obligatione Titio debetur,id ſi velit Titius remittere,poterit ſic fieri, vt patiatur hæc verba debitorem dicere: *Quod ego tibi promiſi,habèſne acceptum?* & Titius reſpondeat,*habeo.* Sed & Græcè poteſt acceptilatio fieri,dummodo ſic fiat,ut Latinis uerbis ſolet exigi, ἔχεις λαϐὼν δηναρία τόσα? ἔχω λαϐών. *i. tot. denarios acceptos habes? acceptos habeo.*

Quo genere, (vt diximus) tantùm ex solvuntur obligationes, quæ ex verbis cōsistunt, non etiam cæteræ. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem, alijs posse verbis dissolui. Sed & id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, & per acceptilationem dissolui. Sicut autē quod debetur, pro parte rectè soluitur, ita in parere debiti acceptilatio fieri potest. 2 ¶ Est autem prodita stipulatio, quæ vulgo Aquiliana appellatur, per quam contingit, vt omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, & ea per acceptilationem tollatur: Stipulatio enim Aquiliana renouat omnes obligationes, & à Gallo Aquilio ita composita est: *Quicquid te mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportebit ve, præsens in diem ve: quarumcūq; rerū mihi tecū actio est, quæque aduersus te petitio, vel aduersus te persecutio est, erit ve: quod votum meum habes, tenes, possides, dolove malo fecisti, quo minus possideas: quanti quæque earum rerū res erit, tanta pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spondit Numerius Nigidius. quod Numerius Nigidius Aulo Agerio spopondit, id haberetne a se acceptum Numerius Nigidius Aulum Agerium rogauit, Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.*
3 ¶ Præterea nouatione tollitur obligatio: veluti si id quod tibi Seius debebat, à Titio dari stipulatus sis. Nam interuentu nouæ personæ noua nascitur obligatio, & prima tollitur, translata in poste-

ſteriorem: adeò, vt interdum licet poſterior ſtipulatio inutilis ſit, tamen prima nouationis iure tollatur: veluti ſi id, quod tu Titio debes, à pupillo ſine tutoris auctoritate ſtipulatus fuerit, quo caſu res amittitur, nam & prior debitor liberatur, & poſterior obligatio nulla eſt. Non idem iuris eſt, ſi à ſeruo quis fuerit ſtipulatus. nam tunc prior perinde obligatus manet, ac ſi poſtea nullus ſtipulatus fuiſſet. Sed ſi eadẽ perſona ſit, à qua poſtea ſtipuleris: ita demum nouatio fit, ſi quid in poſteriore ſtipulatione noui ſit: fortè ſi conditio aut dies, aut fideiuſſor adijciatur, aut detrahatur. Quod autẽ diximus, ſi conditio adijciatur, nouationem fieri: ſic intelligi oportet, vt ita dicã mu[illegible]factam nouationem, ſi conditio extiterit. alioqui ſi defecerit, durat prior obligatio. Sed, cùm hoc quidẽ inter veteres conſtabat, tunc fieri nouationem, cũ nouandi animo in ſecundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando nouandi animo videretur hoc fieri, & quaſdã de hoc præſumptiones alij in alijs caſibus introducebant: ideo noſtra proceſſit conſtitutio, quæ apertiſſimè definiuit, tunc ſolùm nouationem prioris obligationis fieri quoties hoc ipſum inter cõtrahentes expreſſum fuerit, ꝙ propter nouationem prioris obligationis conuenerũt alioq; & manere priſtinã obligationem, & ſecũdum ei accedere, vt maneat ex vtraq; cã obliga-

tio secundum nostræ constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. 4 ¶ Hæc amplius, eæ obligationes, quæ consensu contrahũtur, contraria voluntate dissoluuntur. Nã si Titius & Seius inter se consenserint, vt fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis: deinde re nondũ secuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emptione & uẽditione: inuicem liberantur. Idem est in conductione & locatione, & in omnibus cõtractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

INSTITVTIONVM,
SEV ELEMENTORVM D. Iustiniani sacratissimi Principis,

LIBER IIII.

DE OBLIGATIONIBVS, QVAE ex delicto nascuntur. TIT. I.

QVVM sit expositum superiore libro de obligationibus ex cõtractu, & quasi ex contractu: sequitur, ut de obligationibus ex maleficio, & quasi ex maleficio dispiciamus. Sed illæ quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera diuiduntur.

hæ

hæ uerò unius generis sunt. nam omnes ex re nascuntur, idest ex ipso maleficio, ueluti ex furto, rapina, damno, iniuria.
1 ¶ Furtum est contrectatio fraudulosa, lucri faciendi gratia, uel ipsius rei, uel etiam usus eius, possessionisue, quod lege naturali prohibitum est admittere. 2 ¶ Furtum autem uel à furuo, idest nigro, dictum est, quòd clàm & obscurè fiat, & plerunque nocte: uel à fraude, uel à ferendo, i. auferendo: uel à Græco sermone, quòd φῶρας appellant fures. Imò & Græci à ferendo φῶρας dixerunt. 3 ¶ Furtorum autem duo sunt genera, manifestum, & nec manifestum. Nam conceptum & oblatum, species potius actionis sunt furto cohærentes, quàm genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est, quem Græci ἐπαυτοφώρῳ appellant, nec solùm is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehendit, quo furtum fit veluti qui in domo furtum fecit; & non dum egressus ianuam deprehensus fuerit: & qui in oliueto oliuarum, aut in vineto uuarum furtum fecit, quandiu in eo oliueto aut vineto deprehensus fuerit. Imò vlterius furtum manifestum est extendendum, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit, siue in publico, siue in priuato, vel domino, uel ab alio antequam eò peruenerit. quò deferre vel deponere destinasset. Sed si pertulit, quò destinauit, tametsi deprehendatur cum re furtiua,

ua, non est manifestus fur. Nec manifestũ furtum quid sit, ex ijs, quæ diximus, intelligitur, nam quod manifestum nõ est, id scilicet nec manifestum est. 4 ¶ Conceptum furtum dicitur, cùm apud aliquem testibus præsentibus furtiua res quæsita & inuenta sit, nam in eũ propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quæ appellatur concepti. Oblatum furtũ dicitur, cùm res furtiua ab aliquo tibi oblata sit, eàque apud te concepta sit: vtique si ea mente tibi data fuerit, vt apud te pctius, quã apud eũ, qui dedit, cõciperetur, nam tibi, apud quem concepta sit, propria aduersus eũ, qui obtulit, quãuis fur non sit, cõstituta est actio, quæ appellatur oblati. Est ei iam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quærere testib. præsentib. volẽtem prohibuerit. Præterea pœna constituitur edicto prætoris per actionẽ furti non exhibiti aduersus eũ, qui furtiuã rẽ apud se quæsitã & inuentã nõ exhibuit. Sed hę actiones, scilicet concepti & oblati, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti in desuetudinem abierunt. Quum enim requisitio rei furtiuę hodie secundum veterem obseruationem non fiat: meritò ex consequentia etiam præfatæ actiones ab vsu communi recesserunt: quum manifestũ sit, quòd omnes, qui scientes rem furtiuã susceperint, & celauerint, furti nec manifesti obnoxij sunt. 5 ¶ Pœna manifesti furti, quadrupli est tã ex serui, quã

ex liberi persona : nec manifesti, dupli.
6 ¶ Furtum autem fit, non solum cũ quis intercipiendi causa rem alienã amouet : sed generaliter cùm quis alienã rem inuito dño contractat. Itaq; sine creditor pignore, siue is, apud quem res deposita est, ea re vtatur : siue is, qui rem vtẽdam accepit, in aliũ vsum eam transferat, quã cuius gratia ei data est furtum committit. veluti si quis argentum vtendo acceperit, quasi amicos ad cœnam inuitaturus, & id peregrè secum tulerit : aut si quis equum gestandi causa commodatũ sibi longius, aliquò duxerit quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equũ perduxisset. 7 ¶ Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter vterentur, quã vtendas acceperit, ita furtum committere: si se intelligant, id inuito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurũ. at si permissurũ credãt, extra crimẽ videri, optima sanè distinctione: quia furtum, sine affectu furandi non committatur. 8 ¶ Sed & si credat aliquis inuito domino se rem commodatam sibi cõtrectare, domino autem volente id fiat: dicitur furtum non fieri. Vnde illud quæsitũ est, cùm Titius seruum Mæuij solicitauerit, vt quasdam res domino subriperet. & & ad eum perferret, & seruus. Id ad Mæuium pertulerit : Mæuius autem dũ vult Titiũ in ipso delicto deprehendere permiserit seruo quasdã res ad eũ pferre: vt ũ furti, an serui corrupti iudicio teneatur

Titius,

Titius, an neutro? Et cũ nobis super hac dubitatione suggestum est, & antiquorũ prudentium super hoc altercationes perpeximus, quibusdam neque furti, neque serui corrupti actionem præstantib. quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obuiam euntes, per nostrã decisionem sancimus, non solum furti actionem, sed & serui corrupti cõtra eum dari. Licet enim is seruus deterior à solicitatore minimè factus est, & ideo non concurrant regulæ, quæ serui corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis serui introductum est, ut sit ei pœnalis actio imposita, tanquam si re ipsa fuisset seruus corruptus: ne ex huiusmodi impunitate & in alium seruum, qui facilè posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur. 9 ¶ Interdum etiam liberorũ hominum furtum fit. veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit. 10 ¶ Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis cõmittit. veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit. 11 ¶ Interdum quoque furti tenetur, qui ipse furtum non fecit: qualis est is, cuius ope & consilio furtum factum est. In quo numero est qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet, aut tibi obstiterit, vt alius rem tuam exciperet: aut oues tuas vel boues fugauerit, vt alius eas acciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo, qui

panno rubro fugauit armentum. Sed si quid eorum per lasciuiam, & non data opera, vt furtum admitteretur, factũ est, in factũ actio dari debet. At vbi ope Mæuij Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope & consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit: aut ipsas fenestras vel ostium effringit ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendũ, aut scalas, vt fenestris supponerentur. commodauerit, sciens cuius rei gratia commodauerit. Certè qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantùm consilium dedit, atque hortatus est ad furtũ faciendum, non tenetur furti. 12 ¶ Hi, q in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtiuam causam cadit (nec ob id ab vllo usucapi potest, antequam in domini potestatem reuertatur) sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia vlla cã potest inter eos actio nasci. Si verò ope & consilio alterius furtum factum fuerit: quia vtique furtum committitur: cõuenienter ille furti tenetur: quia verum est, ope & consilio eius furtum factum esse. 13 ¶ Furti autem actio ei competit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. Itaq; nec domino aliter competit, quã si eius intersit rem non perire. 14 ¶ Vnde constat creditorem de pignore subrepto furti actione agere posse etiam si idoneum

debito-

debitorē habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quàm in personam agere, adeo quidem, & quamuis ipse debitor eam rē subripuerit: nihilominus creditori competat actio furti. 15 ¶ Item si fullo pollienda curandave, aut sarcinator sarciēda vestimēta mercede certa cōstituta acceperit, eàmq; furto amiserit: ipse furti habet actione non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perire, quum iudicio locati à fullone aut sarcinatore rem suā persequi possit. Sed & bonæ fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamuis dominus non sit, omnino competit furti actio, quē admodum & creditori. Fulloni verò & sarcinatori non aliter furti actionem competere placuit, q̃ si soluendo fuerint; hoc est, si domino rei æstimationem soluere possint. Nam si soluendo non sint, tunc quia ab eis suum dominus consequi nō possit: ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. Idē est, & si in parte soluēdo fuerit fullo, aut sarcinator. 16 ¶ Quæ de fullone & sarcinatore diximus, eadem & ad eum, cui cōmodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam vt ille: fullo mercedem accipiēdo, custodiam præstat: ita is quoque, qui cōmodatū vtendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra prouidentia etiā hoc in nostris decisionib. emēdauit, vt in dñi voluntate sit, siue cōmodati actionē aduer-

sus

sus eum, qui rem commodatam accepit, mouere desiderat. siue furti aduersus eũ qui rẽ subripuit & alterutra earum electa, dominum nõ posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem. sed si quidẽ fu rẽ elegerit: illum, qui rem vtendam accepit, penitus liberari. sin autem cõmodator veniat aduersus eum, qui rem vtẽdã accepit: ipsi quidem nullo modo competere posse aduersus furem furti actionẽ. eum aũt qui pro re commodata conuenitur, posse aduersus furem furti habere actionem, ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam, aduersus eum, cui res commodata fuerit, peruenit. sin autem nescius & dubitans rẽ esse subreptã, apud eum commodati actionem instituerit, postea autem re cõperta voluerit remittere quidem cõmodati actionem, ad furti autem actionem peruenire: tunc licentia ei conceditur & aduersum furem venire obstaculo nullo ei opponẽdo, quoniã incertus cõstitutus monit aduersus eũ, qui rem vtendã accepit, cõmodati actionem: nisi dño ab eo satisfactum fuerit. tunc etenim omnino furẽ à dño quidem furti actione liberari: suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit: cùm manifestissimũ sit, etiam si ab initio dominus actionem cõmodati instituerit, ignarus rẽ esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, aduersus furẽ trãsierit, oĩno liberari eum, qui rẽ cõmodatã acceperit, quemcunq;

causæ exitum dominus aduersus furem habuerit: eadē definitione obtinente, siue in parte, siue in solidum soluendo sit is, qui rem cōmodatā acceperit. 17 ¶ Sed is, apud quem res deposita est, custodiā non præstat. sed tātùm in eo obnoxius est si quid ipse dolo malo fecerit. qua de causa si res ei subrepta fuerit: quia restituendæ eius rei nomine depositi nō tenetur, nec ob id eius interest rem saluam esse: furti agere non potest, sed furti actio domino competit. 18 ¶ In summa sciendū est, quæsitum esse, an impubes rē alienā amouēdo, furtum faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu furandi cōsistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se delinquere. 19 ¶ Furti actio, siue dupli siue quadrupli tantū ad pœnæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando, aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem aduersus possessorem est: siue fur ipse possidet, siue alius quilibet. condictio autem aduersus furem ipsum heredèmve eius, licet non possideat, competit.

DE VI BONORVM RAPTORVM, TIT. II.

QVi res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienā rem inuito domino cōtrectat, quàm qui vi rapit? ideòque rectè dictum est eum im-

improbum furem esse) sed tamen propriam actionem eius delicti nomine prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum: & est intra annum quadrupli, post annum simpli: quæ actio vtilis est, etiam si quis vnam rem, licet minimam, rapuerit . Quadruplum autem, non totum pœna est, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest & rei persecutio: vt pœna tripli sit, siue cōprehēdatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculū enim esset leuioris cōditionis esse eum, qui vi rapit, quàm qui clàm amouet. 1 ¶ Ita tamen cōpetit hęc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimās, & imprudens iuris, eo animo rapuerit, quasi domino liceat etiam per vim rem suā auferre à possessoribus: absolui debet. Cui scilicet conueniens est, nec furti teneri eū, qui eodē hoc animo rapuit. Sed ne dum talia excogitantur, inueniatur via per quam raptores impunè suam exerceant auaritiam; melius diualibus constitutionibus pro hac parte prospectū est, vt nemini liceat vi rapere vel rē mobilē vel se mouentē, licet suā eandem rem existimet: sed si quis contra statuta principum fecerit, rei quidem suæ dominio cadere: si autem aliena res sit, post restitutionem eius, etiam ęstimationem eiusdem rei præstare. Quod non solùm in mobilibus rebus , quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerūt:

sed etiam in inuasionibus quæ circa res soli fiunt, vt ex hac causa ab omni rapina homines abstineãt. 2 ¶ Sanè in hac actione nón vtiq. expectatur, rē in bonis actoris esse. nam siue in bonis sit, siue nō; si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignorata, siue deposita sit res apud Titium, sic vt intersit eius eam rem per vim non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promisit) siue bona fide possideat: siue vsumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud iuris, vt intersit eius nō rapi: dicendum est ei competere hanc actionem, non vt dominium accipiat: sed illud solum, quod ex bonis eius, qui rapinā passus est, id est, quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis oēs habere hāc actionē.

DE LEGE AQVILIA, TIT. III.

Damni iniuriæ actio constituitur per legem Aquiliam: cuius primo capite cautum est, *vt si quis alienum hominem, alienamve quadrupedem, quæ pecudum numero sit, iniuria occiderit; quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tãtum domino dare damnetur.* 1 ¶ Quod autem non præcisè de quadrupede, sed de ea tantum, quæ pecudum numero est, cauetur: eo pertinet, vt neque de feris bestijs, neque de canibus cautum esse intelligamus: sed de ijs tantum, quæ

grega-

gregatim propriè pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oues, boues, capræ. De suib. quoq; idem placuit. Nã & sues pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic denique & Homerus in Odyssea ait (sicut Aeli⁹ Martianus in suis institutionibus refert).

Δήεις τόνγε σύεσσι παρήμενον οἱ δέ νέμοντες
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ ἐπί τεκρήνῃ Αρεθούσῃ.

id est,
Sectantem uideas, qui errãt per pascua porcos.
Ad Coracis saxum, iuxta fonteq; Arethusam.

2 ¶ Iniuria autem occidere intelligitur, qui nullo iure occidit. Itaque qui latronẽ insidiatorẽ occiderit: non tenetur, vtique si aliter periculũ effugere nõ põt. 3 ¶ Ac ne is quidẽ hac lege tenetur, qui casu occidit, si modò culpa eius nulla inueniatᷓ. nã alioqui nõ minus ex dolo quã ex culpa quisq. hac lege tenetur. 4 ¶ Itaq. si quis dũ iaculis ludit, vel exercitatᷓ, transeũtẽ seruum tuũ traiecerit: distinguitur. Nã si id à milite in eo cãpo, vbi solitũ est exercitari admissum est: nulla culpa eius intelligitᷓ. si alius tale quid admiserit: culpę re⁹ est. Idẽ iuris est de milite; si in alio loco, quã qui ad exercitãdum militib. destinat⁹ ẽ, id amiserit. 5 ¶ Itẽ si putator ex arbore deiecto ramo seruũ tuũ trãseũtẽ occiderit: si ꝓpe viã publicã aut vicinalẽ id factũ ẽ, neq; ꝓclamauit, vt cas⁹ euitari posset.

posset:culpę re⁹ est.sed si ꝓclamauit,nec ille curauit præcauere, extra culpā esse putatur. Aequè extra culpā esse intelligitur,si seorsū à via fortè,vel in medio fundo cædebat,licèt nō ꝓclamauit: qa in eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi.
6 ¶ Præterea,si medic⁹, qui seruū tuū secuit,dereliquerit curationē eius,& ob id mortuus fuerit seruus, culpæ reus erit.
7 ¶ Imperitia quoq. culpæ adnumerat; veluti si medicus ideò seruū tuū occiderit,quia malè eū secuerit, aut pperam ei medicamentū dederit. 8 ¶ Impetu quoque mularū,quas mulio pp imperitiā retinere nō potuit,si seruus tuus oppressus fuerit:culpæ reus est mulio.Sed si & propter infirmitatē eas retinere non potuerit, cū alius firmior eas retinere potuisset:ęquè culpa tenetur.Eadē placuerunt de eo quoq. qui cū equo veheretur,impetū eius aut pp infirmitatē,aut ꝓpter imperitiā suā retinere nō potuerit. 9 ¶ His aūt verbis legis, *quanti id eo in anno plurimi fuerit.* illa sententia exprimitur: vt si quis hominē tuū,qui hodie claudus, aut mācus,aut luscus erit,occiderit,qui in eo anno integer,aut pretiosus fuerit:nō tanti teneatur,quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit.Qua rōne creditum est pœnalem esse huius legis actionē:quia nō solùm tāti quisq. obligatur, quātū dāni dederit,sed aliquando longè pluris.Ideoq. cōstat in heredē eā actionē nō transire:quæ trāsitura fuisset, si vltra
damnum

damnũ nunquã lis æstimaretur. 10 ¶ Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit: non solum perẽpti corporis æstimationẽ habendã esse, secundum ea quæ diximus: sed eo amplius, quicqd præterea perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit: veluti si seruum tuum heredẽ ab aliquo institutũ, ante quis occiderit quã is iussu tuo hæreditatẽ adierit. nam hereditatis quoque amissę rationem esse habẽdã cõstat. Itẽ si ex pari mularum vnã, vel ex quadrigis equorũ vnũ quis occiderit, vel ex comœdis vnus seruus ocisus fuerit: non solũ occisi fit æstimatio, sed eo amplius, id quoque computatur, quãti depretiati sunt, qui supsunt. 11 ¶ Liberũ autẽ est ei, cuius seruus occisus fuerit, & ex iudicio priuato legis Aquiliæ dãnũ persequi, & capitalis criminis cũ reũ facere. 12 Caput secundum legis Aquilæ in vsu nõ est. 13 ¶ Capite tertio de omni cætero damno cauetur. Itaq. si quis seruum vel eam quadrupedẽ, quæ pecudũ numero est, vulnerauerit: siue eã quadrupedẽ, quæ pecudum numero non est, veluti canẽ au. ferã bestiã vulnerauerit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur. In cæteris quoq. omnibus animalibus, itẽ in omnibus reb. quæ anima carent, dãnũ ꝑ iniuriã datũ, hac parte vindicatur. Si quid enim vstũ, aut ruptũ, aut fractũ fuerit: actio ex hoc capite cõstituitur, quãquã poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: Ruptum

enim

puteū deſcenderet, & is aſcendendo, uel deſcendēdo, aut mortuus aut aliqua parte corporis læſus fuerit, vtilis actio in eū datur. Sed ſi quis alienum ſeruum aut de ponte aut de ripa in flumen deiecerit, & is ſuffocatus fuerit: eo, ꝙ proiecit, corpore ſuo damnum dediſſe, non difficulter intelligi poteſt: ideòq; ipſa lege Aquilia tenetur, Sed ſi non corpore damnū fuerit datū, neque corpus læſum fuerit, ſed alio modo alicui damnū contigerit: quū non ſufficiat, neque directa, neq; vtilis legis Aquiliæ actio: placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti ſi quis miſericordia ductus alienum ſeruum cōpeditum ſoluerit, vt fugeret.

DE INIVRIIS, TIT. IIII.

Generaliter iniuria dicitur omne, ꝙ non iure fit. ſpecialiter, aliàs contumelia, quę à contemnendo dicta eſt, quā Græci ὕβριν appellant: aliàs culpa, quam Græci ἐγκλήμα dicūt, ſicut in lege Aquilia damnum iniuria datū accipitur, aliàs iniquitas & iniuſtitia, quam Græci ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν vocāt. cū enim prętor vel iudex non iure contra quem pronuntiat: iniuriam accepiſſe dicitur. 1 ¶ Iniuria autem committitur nō ſolùm cùm quis pugno pulſatus, aut fuſtibus cæſus vel etiam verberatus erit: ſed & ſi cui cōuicium factum fuerit; ſiue cuius bona quaſi debitoris, qui nihil deberet, poſſeſſa fuerint, ab eo, qui intelligebat nihil eum ſibi debere: uel ſi quis ad infamiam

alicuius libellum,aut carmen,aut histo riam scripserit,cōposuerit,ediderit,dolore malo fecerit, quo quid eorū fieret, siue quis matremfamilias,aut prætextatum ꝑtextatamve adsectatus fuerit:siue cuius pudicitia attentata esse dicetur: & deniq; alijs plurimis modis admitti iniuriā manifestnm est. 2 ¶ Patitur aūt q̄s iniuriā nō solum per semetipsum,sed ēt ꝑ liberos suos,quos in potestate habet, itemq; per vxorem suā,id.n.magis ꝑualuit. Itaq; si filiæ alicuius,quæ Titio nupta est,iniuriā feceris,nō solum filiæ nomine tecū iniuriarum agi pōt,sed ēt patris quoque & mariti noīe. Cōtra aūt, si viro iniuria facta sit: vxor iniuriarum agere nō pōt.Defendi.n. vxores à viris, non viros ab vxorib.æquum est. Sed & socer nurus nomine, cuius vir in eius potestate est iniuriarum agere potest.
3 ¶ Seruis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino ꝑ eos fieri videtur, non tñ iisdem modis, quibus etiam per liberos, & vxores:sed ita, cùm quid atrocius commissum fuerit, & quod apertè ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum seruum atrociter verberauerit,& in hūc casum actio proponitur. At si quis seruo conuicium fecerit,vel pugno eū percusserit:nulla in eum actio domino cōpetit: 4 ¶ Si communi seruo iniuria facta sit:æquū est,nō pro ea parte,qua dñs quisq; est,æstimationē iniuriæ fieri, sed ex dominorum ꝑsona,quia ipsis fit iniuria.

ria. 5 ¶ Quòd si vsusfructus in seruo Titij est, ppríetas Mæuij: magis Mæuio iniuria fieri intelligitur. 6 ¶ Sed si liberò hoī, qui tibi bona fide seruit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim cōpetit & tibi iniuriarum actio. Idem ergo est, & in seruo alieno bona fide tibi seruiente, vt totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam cōtumeliā iniuria ei facta sit. 7 ¶ Pœna autem iniuriarum ex lege duodecim tabularū propter membrum quidem ruptum talio erat: ppter eos verò fractum nummariæ pœnæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea prætores permittebant ipsis, qui iniuriā passi sunt, eam æstimare, vt iudex vel tāti reū condemnet, quāti iniuriā passus æstimauerit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed pœnā quidē iniuriæ, quæ ex lege duodecim tabularū introducta est, in desuetudinē abijt. quā aūt prætores introduxerunt (quæ ē honoraria appellat̄) in iudicijs frequentatur. Nam ſm gradū dignitatis, vitęq; honestatem, crescit aut minuitur æstimatio iniuriæ, qui gradus condemnationis, & in seruili persona nō immeritò seruatur, vt aliud in seruo actore, aliud in medij actus homine, aliud in vilissimo vel compedito ius æstimationis constituatur. 8 ¶ Sed & lex Cornelia de iniurijs loquitur, & iniuriarū actionem introduxit, quæ compet it ob

eam rem, quòd se pulsatum quis, verberatumve, vel domũ suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, siue in propria domo quis habitet, siue in conducta, siue gratis, siue hospitio receptus sit.

9 ¶ Attrox iniuria æstimatur vel ex facto. veluti si quis ab alio vulneratus sit, vel fustib. cæsus. vel ex loco, veluti si cui in theatro, vel in foro, vel conspectu prętoris iniuria facta sit. vel ex persona: veluti si magistratus iniuriã passus fuerit, vel si senatori ab humili persona iniuria facta sit, aut parenti patronòve fiat liberis vel libertis. Aliter enim senatoris & parẽtis patronique, aliter extranei & humilis psonę iniuria ęstimatur. Nonnunq̃ & locus vulneris atrocem iniuriã facit, veluti si in oculo qs pcussus fuerit. Parui aũt refert, vtrũ patrifamilias, an filiofamilias talis iniuria facta sit, nã & hæc atrox iniuria æstimabiť. 10 ¶ In sũma sciendũ est, de oĩ iniuria eũ, qui passus est, posse vel criminaliter agere vel ciuiliter & si qdem ciuiliter agit: æstimatione facta secundũ q dictũ est, pœna reo imponiť. Sin aũt criminaliter: officio iudicis extraordinaria pęna reo irrogatur. hoc videlicet obseruãdo, q Zenoniana cõstitutio introduxit, vt viri illustres, quique super eos sunt, & p procuratores possint actionẽ iniuriarũ criminaliter vel persequi vel suscipere, sm eius tenorẽ, qui ex ipsa manifestius apparet. 11 ¶ Nõ solùm aũt is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, id

est,

est, q percussit: uerū ille quoque tenetur qui dolo fecit iniuriam, uel qui procurauit, ut cui mala pugno percuteretur.
12 ¶ Hæc actio dissimulatione aboletur. & ideo si quis iniuriā dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non reuocauerit: postea ex pœnitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

DE OBLIGATIONIBVS, QVÆ QVASI ex delicto nascuntur, TIT. V.

SI iudex litem suam fecerit: nō propriè ex maleficio obligatus uidet̄. sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, & utique peccasse aliquid intelligitur, licèt per imprudentiā: ideo uidetur, quasi ex maleficio teneri, & in quantum de ea re æquū religioni iudicātis uidebitur, pœnam sustinebit. 1 ¶ Itē is, ex cuius cœnaculo, uel proprio ipsius, uel conducto, uel in quo gratis habitat, deiectum effusumve aliquid est, ita vt alicui noceret: quasi ex maleficio obligatus intelligitur, ideo autem nō propriè ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerunque ob alterius culpam tenetur, aut serui, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgò iter fieri solet. id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit alicui nocere: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo verò, quod deiectum effusumve est, dupli, quātum dāni datum sit, constituta est actio. Ob hominē verò liberum occisum quinquaginta aureorum pœna cōstituitur.

tur. Si verò viuat, nocitùmq; ei esse dicatur; quantum ob eam rem æquum iudici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedes medicis præstitas, cæteraq; impendia, quæ in curatione facta sunt, pterea operas, quib. caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis est factus. 2 ¶ Si filiusfamilias seorsum a patre habitauerit, & quid ex cœnaculo eius deiectum effusumve fuerit, siue quid positū suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano Placuit in patrem nullā esse actionē, sed cū ipso filio agēdum esse. Quod & in filiofamilias iudice obseruandum est, qui litē suā fecerit. 3 ¶ Item exercitor nauis aut cauponę aut stabuli de dolo aut furto, qđ in naui aut caupona aut stabulo factū erit quasi ex maleficio teneri videtur, si mō ipsius nullū est maleficiū, sed alicuius eorum, quorum opera nauē aut cauponā aut stabulū exercet. Cū.n.naq; ex maleficio, neque ex contractu sit aduersus eum constituta hic actio, & aliquatenus culpæ reus est, quod opera malorum hominum vteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videt. In his aūt casib. in factū actio cōpetit, quæ heredi quidē dat, aduersus heredem aūt non cōpetit.

DE ACTIONIBVS, TIT. VI.

SVperest. vt de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi in iudicio, qđ sibi debetur. 1 ¶ Omniū autē actionū quib. inter aliquos apud iudices arbitrosve de quacūque

que ro quęrit sūma diuisio in duo genera deducit.aut.n.in rē sunt,aut in ꝑsonā. Nāq; agit vnusquisq. aut cū eo q ei obligatus est vel ex contractu, vel ex maleficio,quo casu ꝓditæ sunt actiones in personam, per quas intendit aduersarium ei dare aut facere oportere,& alijs quibusdam modis.Aut cum eo agit,qui nullo iure ei obligatus est, mouet tñ alicui de aliqua re cōtrouersiā.quo casu prodię actiones in rē sunt:veluti si rē corporalē possideat quis,quam Titius suam esse affirmet,possessor aūt dominū eius se esse dicat,nā si Titius suam esse intēdat: in rem actio est. 2 ¶ Aequè si agat quis, ius sibi esse fundo forte vel ædibus vtēdi fruendi,vel per fundum vicini eundi agendi,vel ex fundo vicini aquam ducēdi in rē actio est. Eiusdem generis est actio de iure prędiorum vrbanorum,veluti si qs agat ius sibi esse altius ædes suas tolendi prospiciendive, vel proijciendi aliquid, velim mitteudi tignū in vicini ædes.Cōtra quoq; de vsufructu,& de seruitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum vrbanorum, inuicem quoq; proditæ sunt actiones: vt si quis intendat ius nō esse aduersario vtendi fruendi,eūdi agendi,aq̄ve ducendi, itē altius tollendi ꝓspiciēdive vel ꝓiiciendi immittendive.istę quoq; actiones in rē sūt sed negatiuæ.Qđ genus actionis in controuersiis rerū corporalium ꝓditum nō est.Nā in his,is agit, qui nō possidet: ei verò, qui possidet,non est actio prodita,

per quā neget rem actoris esse. Sanè vno casu qui possidet, nihilominus is actoris partes obtinet, sicut in latiorib. Digesto rū libris opportuniùs apparebit. 3 ¶ Sed istæ quidē actiones, quarum mētionē ha buimus, & si quæ sunt similes, ex legitimis & ciuilibus causis descendunt. Aliȩ autē sunt, quas p̄tor ex sua iurisdictione cōparatas habet tā in rē, q̄ in personam, quas & ipsas necessarium est exemplis ostēdere. vt ecce. Plerumq; ita permittit p̄tor in rem agere, vt vel actor dicat quasi vsucepisse, ꝙ non usuceperit: uel ex di uerso possessor dicat aduersariū suum nō usucepisse, quod usuceperit. 4 ¶ Namque sicuti ex iusta causa res aliqua tradita fuerit (ueluti ex causa emptionis, aut do nationis, aut dotis, aut legatorum & necdum eius rei dn̄s effectus est: si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directā actionem ad eā persequen dā: quippe ita proditæ sunt iure ciuili actiones, ut quis dn̄iū suum uindicet, sed quia sanè durum erat eo casu deficere actionem: inuenta est à prætore actio, in qua dicit is qui possessionem amisit, eam rem se usucepisse, quam usu non cepit, & ita uindicat suam esse. quæ actio Publiciana appellatur, quoniā primùm à Publicio p̄tore in edicto proposita est. 5 ¶ Rursus ex diuerso, si quis cum reipublicæ cā abesset, uel in hostium potestate esset, rē eius, q in ciuitate esset, usuceperit: p̄mittitur dn̄o, si possessor reipublicȩ cā abesse desierit, tunc intra annum rescissa usu

ca-

capione eam petere:i.ita petere,ut dicat possessorē vsu nō cepisse, & ob id suā rē esse. Quod genus actionis quibusdam & alijs simili æquitate motus prætor adcōmodat, sicut ex latiore Digestorū seu Pandectarum volumine intelligere licet.
6 ¶ Itē si quis in fraudē creditorū rē suā alicui tradiderit: bonis eius à creditoribus possessis ex sententia præsidis ꝑmittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eā rem petere, id est, dicere eā rē traditā non esse, & ob id in bonis debitoris mansisse. 7 ¶ Itē Seruiana & quasi Seruiana (quæ etiā hypothecaria vocatur) ex ipsius prætoris iurisdictione substantiam capiunt. Seruiana autē experitur q̄s de rebus coloni, quæ pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenētur. Quasi Seruiana autem est, qua creditores pignora hypothecàsve persequūtur. Inter pignus aūt & hypothecā (quantū ad actionē hypothecariā attinet) nihil interest. nam de qua re inter creditorē & debitorē conuenerit, vt sit pro debito obligata: vtraque hac appellatione continetur. sed in alijs differentia est. Nam pignoris appellatione eam propriè rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maximè si mobilis sit. At eā quæ sine traditione, nuda, conuētione tenetur, propriè hypothecæ appellatione contineri dicimus. 8 ¶ In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet prætor: veluti de pecunia constituta, cui similis videbat̄ receptitia. Sed ex nostra

constitutione (cum & si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutę transfusum est) & ea quasi superuacua iussa est cũ sua auctoritate à nostris legib. recedere. Itẽ prætor proposuit. actionẽ de peculio seruorũ, filiorũq; familiarũ: & eam, ex qua quæritur, an auctor iurauerit, & alias cõplures. 9 ¶ De constituta antẽ pecunia cũ omnib. agitur, quicumque pro se vel pro alio soluturos se cõstituerint: nulla scilicet stipulatione interposita. nã alioqui si stipulanti promiserint, iure ciuili tenentur.
10 ¶ Actiones autẽ de peculio, ideo aduersus patrẽ dominũmve cõparauit prætor: quia licet ex cõtractu filiorũ seruorũmve ipso iure non teneatur: æquum tñ est peculio tenui (quod veluti patrimoniũ est filiorum filiarumq; item seruorum) condemnari eos, 11 ¶ Item si quis postulãte aduersario iurauerit, deberi sibi pecuniã, q̃ peteret, neq; ei soluatur: iustissimè accommodat ei talem actionem, per quam non illud quæritur an ei pecunia debeatur: sed an iurauerit. 12 Pœnales quoque actiones prętor multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti aduersus eũ qui quid ex albo eius corrupisset: & in eum, qui patronum vel parentẽ in ius vocasset. cùm id non impetrasset: itẽ aduersus eũ, qui vi exemerit eũ, q in ius vocaret, cuiusve dolo alius exemerit, & alias innumerabiles.
13 ¶ Præiudiciales actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas quæritur,

an aliqs liber, an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus ferè vna illa legitimam causam habet, per quam quęritur, an aliqs liber sit. cæteræ ex ipsius prætoris iurisdictione substantiam capiunt. 14 ¶ Sic itaque discretis actionibus, certum est, nō posse actorem suam rem ita ab aliquo petere. *Si appareat eū dare oportere*. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia dari cuiquā id intelligitur, quod ita datˉ, vt eius fiat. Nec res quæ iam actoris est, magis eius fieri potest. Planè odio furū, quoma gis pluribus actionibus teneantur, effectū est vt extra pœnā dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, *si appareat eos dare oportere*. q̄uis sit aduersus eos etiā hęc in rem actio per quam rem suam quis esse petit. 15 ¶ Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes: in personam verò actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, cōdictiones. Condicere enim est denuntiare prisca lingua nunc verò abusiuè dicimus cōdictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tēpore eo nomine denūtiatio fit. 16 ¶ Sequens illa diuisio est, quòd quædam actiones rei persequendæ gratia cōparatæ sunt, quædā pœnæ ꝑsequēdæ, quædā mistæ sunt. 17 ¶ Rei persequēdæ causa cōparatę sunt omnes in rē actiones. Earum verò actionum, quæ in personā sunt, eæ quidem, q̄ ex contractu

nafcuntur, ferè omnes rei perfequendæ caufa comparatæ videntur: veluti quibus mutuã pecuniam, vel in ftipulatum deductam petit actor, item commodati, depofiti, mandati, pro focio, ex empto vendito, locato, conducto. Planè fi depofiti agatur eo nomine, quod tumultus, incẽdij, ruinæ, naufragij cã depofitum fit: in duplum actionẽ prętor reddit: fi modo cum ipfo, apud quẽ depofitum fit, aut eum herede eius de dolo ipfius agiť quo cafu mifta eft actio. 18 ¶ Ex maleficijs verò proditæ actiones eft, aliæ tm̃ pœnę perfequendæ cã cõparatæ funt, aliæ tam pœnæ, q̃ rei perfequendæ, & ob id miftæ funt. pœnã tantum perfequiť quis actione furti fiue.n manifefti agatur quadrupli, fiue non manifefti dupli, de fola pœna agitur. nam ipfam rem propria actione perfequitur quis, id eft, fuam effe petens, fiue fur ipfe eã rem poffideat, fiue alius quilibet. Eo amplius, aduerfus, furem ẽt condictio eft rei. 19 Vi autem bonorum raptorum actio, mifta eft: quia in quadruplo rei perfecutio cõtineť, pœna aũt tripli eft. Sed & legis Aquiliæ actio de damno iniuria dato, mifta eft : nõ folùm fi aduerfus infitiantem in duplum agatur, fed interdũ & fi in fimplum quifq; agas; veluti fi qs hominem claudum aut lufcum occiderit, qui in eo anno integer & magni pretij fuerit: tãti.n. damnatur, quãti is homo eo in anno plurimi fuerit fecundum iã traditã diuifionem. Itẽ mifta eft actio cõtra eos, qui relicta

facro-

facrofanctis ecclefijs, vel alijs venerabilibus locis, legati vel fideicōmissi nomine, dare distulerint: vsq; adeò, vt ēt in iudicium vocarentur, tunc.n. & ipsā rem vel pecuniam, quæ relicta est. dare cōpelluntur, & aliud tātum pro pęna, & ideò in duplū eius fit condemnatio. 20 ¶ Quædam actiones mistā cām obtinere videntur, tam in rem q̃ in personam, qualis est familiæ erciscundæ actio, quę competit coheredibus de diuidenda hereditate. Item cōmuni diuidundo, quę inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, vt id diuidatur. Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui cō fines agros habent. In quibus tribus iudicijs permittitur iudici rem alicui ex litigatorib. ex bono & æquo adiudicare & si vnius pars pręgrauari videbitur, eū inuicem certa pecunia alteri condemnare. 21 ¶ Omnes autem actiones, vel in simplum conceptę sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum, vlterius autem nulla actio extenditur.

22 ¶ In simplum agitur veluti ex stipulatione, & mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, & denique ex alijs quàm plurimis causis.

23 ¶ In duplum agimus: veluti: furti nec manifesti: damni iniuriæ, ex lege Aquilia, depositi ex quibusdā causis. Item serui corrupti, q̃ cōpetit in eū, cuius hortatu consiliove seruus alienus fugerit, aut cōtumax aduersus dn̄m suū fact⁹ est, aut luxuriose viuere cęperit, aut deniq;

venerabilibus locis sunt, nō solū infitiatione duplicatur, sed ēt si distulerit relicti solutionē vsquequo iussu magistratuū nostrorū conueniatur In cōfitentem verò, antè q̄ iussu magistratuū cōueniatur, soluētem simpli redditur. 17 ¶ Itē actio de eo ꝙ metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt: ꝙ eius natura tacitē cōtinetur vt q iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluatur: ꝙ in cœteris casibus nō est ita: sed omnimodo quisq; in quadruplū cōdemnatur, ꝙ est & in furti manifesti actione. 28 ¶ Actionum autē q̄dam bonæ fidei sunt; quædā stricti iuris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorū, mādati, depositi, pro socio, tutelæ, commodati, pignoratitia, familiæ erciscundæ, cōmuni diuidundo, præscriptis verbis, quæ de æstimato proponitur, & ea q̄ ex permutatione cōpetit, & hæreditatis petitio. Quamuis enim vsque adhuc incertū erat, inter bonæ fidei iudicia cō numeranda hæreditatis petitio esset, an nō: nostra tū constitutio apertè eā esse bonæ fidei disposuit. 29 ¶ Fuerat antea & rei vxoriæ actio vna ex bonæ fidei iudicis: sed cùm pleniorem esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius ꝙ res vxoria antea habebat, cum multis diuisionibus in actionē ex stipulatu, quæ de dotibus erigendis proponitur, transtulerimus, meritò rei vxoriæ actione sublatā ex stipulatu actio, quæ pro ea in tro-

bus de eo agitur. quod vi, aut metus cã, aut dolo malo factum est. Item cùm id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibēdum quoq; actio, ex arbitrio iudicis pendet. In his.n.actionib. & cæteris similib. permittitur iudici ex bono & ęquo secundum cuiusq; rei, de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat. 32 ¶ Curare autem debet iudex, ut oĩno q̃tum possibile ei sit, certæ pecuniæ vel rei sententiam ferat: ẽt si de incerta quantitate apud eum actum est. 33 ¶ Si quis agens, in intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertineat: à causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facilè integrum restituebatur, a prætore, nisi minor erat vigin' i quinq; annis. Huic.n. sicut in alijs causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuuentute fuerat: ita & in hac causa succuri solitum erat. Sanè si tam magna cã iusti erroris interueniebat, ut etiam constantissimus quisq; labi posset, etiã maiori viginti quinq: annis succurrebatur, veluti si quis totum legatum petierit: post deinde prolati fuerint codicili, quib. aut pars legati adepta sit, aut puibusdam aliis legata data sint, quæ efficiebant, vt plus petiisse videretur petitor, quàm dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tpe, loco, & causa. Re: veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur, uiginti petierit: aut si is, cuius ex parte res

est,

eſt, totã eam vel maiorem partem ſuam eſſe intẽderit. Tpe; veluti ſi qs ante diẽ, vel ante cõditionẽ petierit. Qua.n.rõne q tardi⁹ ſoluit, quã ſoluere deberet, minus ſoluere intelligit: eadẽ rõne, qui p̃maturè petit, plus petere videtur. Loco plus petitur: veluti cũ quis id, ꝙ certo loco ſibi dari ſtipulatus eſt, alio loco petit, ſine commemoratione illius loci, in quo ſibi dari ſtipulatus eſt: verbi gratia ſi is, qui ita ſtipulatus fuerit, *Ephe ſi dare ſpondes?* Romæ purè intendat ſibi dari oportere. Ideò autẽ plus petere intelligitur: quia vtilitatẽ quã haberet ꝓmiſſor, ſi Epheſi ſolueret, adimit ei pura intentione. Propter quã cauſã alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua.ſ.rõ habetur vtilitatis, quæ promiſſori cõpetitura fuiſſet, ſi illo loco ſolueret, quo ſe ſoluturũ ſpopondit. Quæ vtilitas plerunq. in mercib. maxima inuenitur: veluti vino, oleo, frumento: quæ p ſingulas regiones diuerſa habent pretia Sed & pecuniæ numerariæ nõ in omnib. regionib. ſub eiſdẽ vſuris fœnerantur. Si quis tamẽ Epheſi petat, id eſt, eo loco petat, quo vt ſibi det, ſtipulatus eſt: pura actione rectè agit: idq. ẽt p̃tor mõſtrat: ſ. quia vtilitas ſoluẽdi ſalua eſt promiſſori. Huic aũt, qui loco plus petere intelligitur, proximus eſt is, qui cauſa plus petit. vt ecce, ſi quis ita à te ſtipuletur, *Hominẽ Stichũ, aut decem aureos dare ſpõdes?* deinde alterũ petat, veluti hominẽ tantum aut decem aureos tantum. Ideo

autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, vtrũ pecuniã, an hominẽ sol- uere malit. Qui igitur pecuniam tantùm vel hominem tantũ sibi dari oportere in- tendit, eripit electionẽ aduersario, & eo modo suam quidẽ conditionẽ meliorẽ facit, aduersarij verò sui deteriorẽ. Qua de causa talis in ea reposita est actio, *vt quis intendat hominẽ Stichũ, aut aureos de cem sibi dari oportere*: id est, vt eodem mo- do peteret, quo stipulatus est. Præterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat, aut ge- neraliter vinũ stipulatus sit, & speciali- ter Cãpanũ petat: aut generaliter purpu- ram stipulatus sit, deinde specialiter Ty- riam petat: plus petere intelligitur: quia electionem aduersario tollit, cui stipula- tionis iure liberũ fuit, aliud soluere, quã ꝙ peteretur. Quin etiã licèt vtilissimum sit, quod quis petat; nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpè accidit vt ꝓmissori facilius sit illud soluere, quod maioris pretij est. Sed hæc quidem antea in vsu fuerant: postea verò lex Zenonia na & nostra rẽ coarctauit. Et si quidẽ tẽ- pore plus fuerit pretiũ: quod statui opor- teat, Zenonis diuæ memoriæ loquitur constitutio: sin autẽ quantitate, vel alio modo plus fuerit petitum in omne si ꝙ forte dãnũ ex hac causa acciderit ei, cõ- tra quẽ plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicuti suprà dixi- mus) puniatur. 34 ¶ Si minus in inten-

tione

tione sua cõplexus fuerit actor, quam ad eum pertineat: veluti si cùm ei decẽ aurei, deberẽtur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut si cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit, in reliquum enim nihilominus iudex aduersarium in eodẽ iudicio ei condemnat, ex constitutione diuæ memoriæ Zenonis. 35 ¶ Si quis aliud pro alio intẽderit: nihil eum periclitari placet, sed in eodẽ iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere ei pmittitur: veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Errorẽ petierit: aut si quis ex testamẽto dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur. 36 ¶ Sunt præterea quædam actiones. q̃bus nõ semper solidum, ꝗ nobis debẽt, persequimur: sed modò solidũ persequimur, mõ minus. vt ecce, si in peculium filij seruire agamus. Nam si non minus in peculio sit, quàm persequimur: in solidum dominus paterve condemnatur. si verò minus inueniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus. 37 ¶ Item si de dote in iudicio mulier agat: placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati cõcurrant, facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur.

Nam

Nam ob impensas in res dotales factas marito quasi retentio concessa est: quia ipso iure necessarijs sumptibus dos minuit, sicut ex latiorib. Digestorũ libris cognoscere licet. 38 ¶ Sed & si quis cũ parente suo patronove agat: Item si socius, cum socio, iudicio societatis agat: non plus actor cõsequitur, quàm aduersarius eius facere potest. Idẽ est si quis ex donatione sua conueniatur. 39 ¶ Cõpensationes quoq. oppositæ, plerumq. efficiunt, vt minus quisq. consequatur, quã ei debeatur. Nã ex bono & æquo habita ratione eius, quod inuicem actorẽ & ex eadem causa præstare oportet, in reliquum eũ, cum quo actum est, condẽnat, sicut iam dictũ est. 40 ¶ Cũ eo quoq. q creditorib. suis bonis cessit, si postea aliqd acqsierit, ꝙ idoneũ emolumẽtũ habeat: ex integro in id, ꝙ facere põt, creditores experiunt. inhumanũ. n. erat spoliatũ fortunis suis, insolidum damnari.

QVOD CVM EO, QVI IN ALIENA potestate est, negotium gestum esse dicitur. Tit. VII.

QVia tamen superius mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorum familiarum seruorumque agitur: opus est, vt de hac actione & de cæteris, quæ eorundem nomine in parẽtes dominosve dari solent, diligẽtius admoneamus. Et qa siue cũ seruis negotiũ gestum sit, siue cũ his qui in potestate parẽtũ sunt, eadẽ ferè iura seruantur: ne uerbosa fiat disputatio, dirigamus sermonẽ

in

in personam serui dominiq. idē intellecturi de liberis quoq. & parentib. quorum in potestate sunt. Nā si quid in his propriè seruetur, separatim ostēdemus.
1 ¶ Si igitur iussu domini cū seruo negotiu gestū erit: in solidū prætor aduersus dominū actionem pollicetur: s. quia is, qui ita contrahit, fidē domini sequi videtur. 2 ¶ Eadem ratione prætor duas alias in solidū actiones pollicetur: quarū altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locū cum quis seruū suū magistrū naui præposuerit, & qd cū eo eius rei gratia, cui præpositus erit, cōtractū fuerit. Ideo aūt exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus nauis quæstus pertinet. Institoria tunc locū habet, cùm quis tabernæ forte, aut cuilibet negotiationi seruū suū præposuerit, & quid cū eo eius rei causa, cui præpositus erit, contractū fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationib. præponūtur, institores vocentur. Istas tamen duas actiones prætor reddit, & si liberum quis hominem, aut alienum seruum naui aut tabernæ aut cuilibet negotiationi præposuerit: s. quia eadē æquitatis ratio ēt eo casu interueniat. 3 ¶ Introduxit & aliā actionem prętor, quæ tributoria vocatur. Nāque si seruus in peculiari merce sciēte domino negotietur, & quid cum eo eius rei causa contractum erit: ita prætor ius dicit, vt quicquid in his mercibus erit, quodque inde receptum

ptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, & cæteros creditores, pro rata portione distribuatur, & ideo tributoria vocatur: quia ipsi domino distributionem prætor permittit. Nam si quis ex creditorib. queratur quasi minus ei tributum sit, quã oportuerit, hanc ei actionẽ adcõmodat, quæ tributoria appellat.
4 ¶ Præterea introducta est actio de peculio, deque eo, ꝙ in rẽ domini versum erit: vt, quãuis sine voluntate dñi negotiũ gestũ erit, tñ siue quid in rẽ eius versum fuerit, id totum prętare debeat: siue quid non sit in rem eius versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessario in rem eius impẽderit seruus: veluti si mutuatus pecuniã creditoribus eius soluerit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familia frumentũ emerit, vel etiam fundũ aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaq. si ex decem puta aureis, quos seruus tuus à Titio mutuò acceperit, creditori tuo quinque aureos soluerit, reliquos verò quinq. quolibet modo consumpserit pro quinque quidem in solidum damnati debet: pro cæteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint totos decem aureos Titium consequi posse. Licet.n. vna est actio, qua de peculio deq. eo, quod in rẽ domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes.

nes. Itaq; iudex, apud quem de ea actione agitur, antè dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculij æstimationem trãsit, q̃ aut nihil in rem dñi versum intelligatur, aut non totum. Cum autem quæritur, quãtum in peculio sit: antè deducitur, quicquid seruus dño, eive, qui in potestate eius sit, debet: & qđ superest, id solum peculium intelligitur. Aliqñ tñ id, quod ei debet seruus, qui in potestate dñi sit non deducitur ex peculio: veluti si is in ipsius peculio sit. quod eò pertinet, vt si quid vicario suo seruus debeat: id ex peculio eius nõ deducatur. 5 ¶ Cæterùm dubium nõ est, quin is quoq; qui iussu dñi contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio cõpetit, de peculio, deq; eo, ꝙ in rẽ dñi versum est agere possit. Sed erit stultissimus si omissa actione, qua facillimè solidum ex contractu consequi possit: sed ad difficultatem perducat probandi in rem dñi versum esse, vel habere seruum peculium & tantum habere, vt solidum sibi solui possit. Is quoq;, cui tributoria actio competit, ęquè de peculio & de in rem verso agere põt. Sed sanè huic modo tributoria expedit agere, mõ de peculio, & de in rem verso, Tributoria ideo expedit agere, quia in ea dñi conditio præcipua non est, id est, quod dño debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius, & cęteri creditores. At in actione de peculio antè deducitur, quod domino debetur: & in id, quod reli-

reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio id eo expedit agere, quòd in hac actione totius peculij ratio habetur. at in tributoria, eius tantum, quo negotiatur. Et potest quisque tertia fortè parte peculij. aut quarta, vel etiam minima negotiari: maiorem autẽ partem in prædiis, vel mancipijs, aut fœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certè qui potest probare in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet. 6 ¶ Quæ diximus de seruo & domino, eadem intelligimus & de filio & filia, & nepote & nepte, & patre auove, cuius in potestate sunt: 7 ¶ Illud propriè seruatur in eorum persona, quod senatusconsultũ Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dare eis, qui in potestate parentis sunt & ei qui crediderit, denegatur actio tã aduersus ipsum filiũ filiamve, nepotem neptemve (siue adhuc in potestate sint, siue morte parentis, vel emancipatione suæ potestatis esse cœperint) quàm aduersus patrẽ auumve: siue eos habeat adhuc in potestate, siue emancipauerit. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarũ pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitæ parentũ insidiabantur. 8 ¶ Illud in summa admonẽdi sumus, id ꝙ iussu patris dominive contractum fuerit, quòdq; in rẽ eius versum erit. directò quoq; posse à patre domino ve cõdici, tanquam si principaliter cum

ipſe negotium geſtum eſſet. Et quoque, qui exercitoria vel inſtitoria actione tenetur, directo poſſe condici placet: quia huius quoq. iuſſu contractum intelligit.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS, TIT. VIII.

Ex maleficijs ſeruorum: veluti ſi furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam cōmiſerint: noxales actiones proditæ ſunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æſtimationem ſufferre, aut ipſum hominem noxę dedere. 1 ¶ Noxa autē, eſt ipsū corpus quod nocuit, id eſt ſeruus: noxia ipſum maleficium, veluti furtum, dānum, rapina, iniuria. 2 ¶ Summa autem ratione permiſſum eſt noxæ deditionē fungi. Namque, erat iniquū, nequitiam eorum vltra ipſorum corpora dominis damnoſam eſſe. 3 ¶ Dominus ſerui ſui nomine conuentus, ſeruum actori noxæ dedendo liberatur, nec minus in perpetuū eius ſerui dominiū à domino transfertur. Sin autē dānum ei cui deditus eſt, ſeruus reſarcierit quæſita pecunia: auxilio prætoris inuito domino manumitteт. 4 ¶ Sunt autē cōſtitutæ noxales actiones aut legib. aut edicto prætoris, Legib. veluti furti ex lege duodecim tabularū, dāni iniuriæ ex lege Aquilia. Edicto p̄toris: veluti iniuriarū, & vi bonorum raptorum. 5 ¶ Omnis autē noxalis actio caput ſequit̄. Nā ſi ſeruus tuus noxam commiſerit: quamdiu in tua poteſtate

testate sit, tecũ est actio. Si autem in alterius potestatem ꝑuenerit: cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit: directo ipse tenetur, & extinguitur noxae deditio. Ex diuerso quoq. directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam comiserit, & is seruus tuus esse cœperit (quod quibusdam casibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum esse noxalis actio, quæ antè directa fuisset. 6 ¶ Si seruus domino noxiam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter dominum & eum q in potestate eius est, nulla obligatio nasci potest, Ideoq. & si in alienam potestatem perueneri, aut manumissus fuerit: neq. cum ipso, neq. cũ eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. Vnde si alienus seruus noxiã tibi cõmiserit, & is postea in potestate tua esse cœperit, interdicitur actio: qa in eum casum deducta sit, in quo cõsistere non potuit. Ideoq. licet exierit de tua potestate, agere nõ potest quemadmodũ si dominus in seruũ suũ aliquid cõmiserit, nec si manumissus aut alienatus fuerit, seruus vllam actionem contra dominum habere potest. 7 Sed ueteres quidẽ hoc in filiasfamiliarũ masculis & fęminis admisere, noua autem hominum conuersatio huiusmodi asperitatem rectè respuendam esse existimauit, & ab vsu cõmuni hoc penitus recessit. Quis.n. patiatur filiũ suum, & maximè filiã, in noxam alij dare, vt penè per filij corpus pater magis, quã filius periclitetur, cum

filiab. ēt pudicitiæ fauor hoc bene excludat? Et ideo placuit in seruos tātummodo noxales actiones esse proponendas: cùm apud veteres legum commentatores inuenerimus sæpius dictum, ipsos filiosfamiliarum pro sui delictis posse conueniri.

SI QVADRVPES PAVPERIEM fecisse dicatur. TIT. IX.

ANimalium nomine, quæ ratione carent, si, qua lasciuia, aut pauore, aut feritate pauperiē fecerint: noxalis actio lege duodecim tabularū prodita est. Quę aīalia si noxæ dedantur, perficiūt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim tabularum scripta est, vt puta, *Si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus cornu petierit*. Hæc iautem actio in ijs, quæ contra naturam mouentur, locum habet. Cęterùm si genitalis sit feritas: cessat actio. Denique si vrsus fugerit a domino, & sic nocuerit: nō potest quondam dominus conueniri: quia desiit dominus esse, vbi fera euasit. Pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Hæc quidem ad noxalem pertinent actionē.

1 ¶ Cæterum sciendum est, ædilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprū, vrsum, leonem ibi habere, quà vulgo iter fit: & si aduersus ea factum erit, & nocitum libero homini esse dicatur: quod bonum & æquum iudici videtur, tanti dominus condemnetur: cęterarum verò re-

rum,

rum, quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædilitias actiones, & de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præsertim pœnales, de eadẽ re concurrẽtes, alia aliam cõsumit.

DE IIS, PER QVOS AGERE possumus. TIT. X.

NVnc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno: veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in vsu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo pro libertate, pro tutela. Præterea lege Hostilia permissũ erat furti agere eorum noĩe, quia apud hostes essent, aut reipublicæ cã abessent, quiue in eorum cuius tutela essent. Sed quia hoc non minimam incommoditatẽ habebat, quòd alieno noĩe, neque agere, neq; excipere actionem licebat: cœperunt homines per procuratores litigare. Nã & morbus, & ætas, & necessaria peregrinatio, itemq; aliæ multæ causæ sæpe hominib. impedimento sunt, quo minus rem suã ipsi exequi possint. 1 ¶ Procurator neq; certis verbis, neque præsente semper aduersario, imò plerumq; eo ignorante cõstituitur. Cuicunq; enim permiseris rem tuam agere, aut defendere, is tuus procurator intelligitur. 2 ¶ Tutores & curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

DE SATISDATIONIBVS. TIT. XI.

SAtisdationũ modus alius antiquitati placuit, aliũ nouitas si vsum amplexa

pro sua tm̃ persona, ꝗ in iudicio permaneat vsq; ad terminum litis: vel committitur suæ promissioni cum iureiurando (q̃ iuratoriã cautionem vocãt) vel nudã promissionem, vel satisdationem ꝓ qualitate personę suæ dare cõpellit.3 ¶ Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmauerit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur: eodem obseruando, & si tutor, vel curator, vel aliæ tales personæ, quæ alienarum rerum gubernationem receperunt litem quibusdam per aliũ inferunt.
4 ¶ Si verò aliquis conuenitur: si quidem pręsens procuratorem dare paratus est: potest vel ipse in iudicium venire, & sui procuratoris personam per *iudicatum solui* satisdationem solenni stipulatione confirmare, vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnib. *iudicatum solui* satisdationis clausulis: vbi & de hypotheca suarum rerum cõuenire cõpellitur: siue in iudicio promiserit, siue extra iudicium cauerit: vt tam ipse, quàm heres eius obligẽtur. Alia insuper cautela, vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quòd tempore sententiæ recitandæ in iudicium veniet: uel si non venerit, oĩa dabit fideiussor, quæ in condemnatione

continentur, nisi fuerit prouocatum.
5 ¶ Si verò reus præsto ex quacunque causa non fuerit, & alius velit defensionem eius subire: nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen, ut satisdationē *iudicatum solui*, pro litis æstimatione præstet. Nemo.n. secundū veterem regulam (vt iam dictum est) alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. 6 Quæ omnia apertius & perfectius a quotidiano iudiciorū vsu in ipsis rerum documentis apparent. 7 ¶ Quam formam nō solum in hac regia vrbe, sed etiam in omnibus nostris prouincijs (etsi propter imperitiam forte aliter celebratur) obtinere censemus. quum necesse sit, omnes prouincias, caput omnium nostrarum ciuitatum, idest, hanc regiam vrbem, eiusque obseruantiam sequi.

DE PERPETVIS ET TEMPORALIBUS actionibus, & quæ ad heredes & in heredes transeunt.

TIT. XII.

HOc loco admonendi sumus, eas quidē actiones, quæ ex lege, senatusve consulto, siue ex sacris constitutionibus proficiscuntur: perpetuò solere antiquitus competere, donec sacræ constitutiones, tam in rem, quā in personā actionib. certos fines dederunt: eas verò, quæ ex propria p̄toris iurisdictione pēdent, plerunq; intra annum viuere, nam & ipsius prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum exten-

extenduntur, id est, usque ad finem ex constitutionibus introductum: quales sunt eæ, quas bonorum possessori, cæterisque, qui heredis loco sunt, adcommodat. Furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius prætoris iurisdictione proficiscatur: tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimauit anno eam terminari. 1 ¶ Non autem omnes actiones quæ in aliquem aut ipso iure competunt, aut à prætore dantur: & in heredem æquè competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficijs pœnales actiones in heredem rei non competere veluti furti, vi bonorũ raptorum, iniuriarum, damni iniuriæ. Sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur excepta iniuriarum actione, & si qua alia similis inueniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit: veluti cũ testator dolo, è versatus sit, & ad heredẽ ei⁹ nihil ex eo dolo peruenit. Pœnales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ, & heredibus dantur, & contra heredes transeunt. 2 ¶ Superest, vt admoneamus, quod si ante rẽ iudicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori officio iudicis conuenit eum absoluere, licet in ea causa fuisset iudicij accipiendi tempore, vt damnari deberet. & hoc est, quod antea vulgo dicebatur, omnia iudicis absolutoria esse.

DE EXCEPTIONIBVS, TIT. XIII.

SEquitur, vt de exceptionibus dispiciamus. Cõparatæ autem sunt exceptiones defendẽdorum eorum gratia, cũ quibus agitur. Sæpe enim accidit, vt licèt ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit: tamẽ iniqua sit aduersus eũ, cum quo agitur. 1 ¶ Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Ditio promisisti, quod non debueras promittere: palàm est, iure ciuili te obligatum esse: & actio, qua intẽditur dare oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideòque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factũ composita ad impugnandam actionem. 2 ¶ Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniã à te stipulatus fuerit, neque numerauerit. Nã eam pecuniam à te petere posse eũ, certum est. dare enim te oportet: quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquũ est, eo nomine te condẽnari: placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere. cuius tẽpora nos (secundũ ꝙ iã superioribus liberis scriptũ est) constitutione nostra coarctauimus. 3 ¶ Præterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne à se pecunia peteretur, nihilominus obligatus manet: quia pacto conuento obligationes non omnino dissoluuntur: qua de causa efficax est aduersus eum actio, quã actor intendit, *Si apparet eum dare oportere*, sed quia iniquum

est,

eſt,contra pactionem eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conuenti. 4 ¶ Aequè ſi debitor creditore deferente iurauerit:nihil ſe dare oportere adhuc obligatus permanet:ſed quia iniquum eſt de periurio quæri : defenditur per exceptionẽ iuriſiurandi.In ijs quoque actionibus,quibus in rem agitur, æquè neceſſariæ ſunt exceptiones. veluti ſi petitore deferente poſſeſſor iurauerit eam rem ſuam eſſe,& nihilominus petitor eandem rem uidelicet.licèt enim verum ſit,ꝙ intendit, id eſt, rem eius eſſe: iniquum tamen eſt poſſeſſorem condemnari.5 ¶ Item ſi in iudicio tecum actum fuerit,ſiue in rem,ſiue in perſonam:nihilominus obligatio durat : & ideò ipſo iure de eadem re poſtea aduerſus te agi poteſt,ſed debes per exceptionẽ rei iudicatæ adiuuari: 6 ¶ Hæc exempli cauſa retuliſſe ſufficiat.Alioqui quàm ex multis variiſque cauſis exceptiones neceſſariæ ſint: ex latioribus Digeſtorum ſeu Pandectarùm libris intelligi poteſt.

7 Quarum quædã ex legibus, vel ex ijs, quæ legis vicem obtinent, vel ex ipſius prætoris iuriſdictione ſubſtantiã capiũt 8 ¶ Appellãtur aũt exceptiones aliæ perpetuæ & peremptoriæ, aliæ temporales & dilatoriæ. 9 ¶ Perpetuæ & pemptoriæ ſunt,quæ ſemper agentibus obſtant, & ſemper rem,de qua agitur,perimunt: qualis eſt exceptio doli mali,&ꝙ metus cauſa factum eſt,& pacti conuenti, cum ita conuenerit,ne omnino pecunia pete

retur. 10 ¶ Temporales atque dilatoriæ ſunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt: qualis eſt pacti conuenti, cùm ita conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. Ergo ijs, quibus intra certum tempus agere volentibus obijcitur exceptio aut pacti conuenti, aut alia ſimilis differre debēt actionē, & poſt tēpus agere. Ideo.n. & dilatoriæ iſtæ exceptiones appellant. Alioqui ſi intra tempus egerint, obiectaque ſit exceptio: neque eo iudicio quicquā conſequebantur, propter exceptionē, neq. poſt tēpus olim agere poterāt: cùm temere rem in iudiciū deducebāt, & conſumebant qua ratione rem amittebant. Hodie autem nō ita ſtrictè hoc ꝑcedere volumus: ſed eum, qui ante tempus pactionis uel obligationis litem inferre auſus ſit, Zenonianæ cōſtitutioni ſubiacere cenſemus: quā ſacratiſſimus legiſlator de ijs, qui tempore plus petierint, protulit: vt & inducias, quas ipſe actor ſpōte indulſerit, vel quas natura actionis continet, ſi contēpſerit: in duplū habeant ij, qui talem iniuriam paſſi sūt: & poſt eas finitas non aliter litem ſuſcipiant, niſi omnes expēſas litis antea acceperint: vt actores tali pœna ꝑterriti, tempora litium doceantur obſeruare. 11 ¶ Præterea etiā ex perſona ſunt dilatoriæ exceptiones, quales ſunt procuratoriæ, veluti ſi ꝑ militē aut mulierē age-

re

re quis velit. Nam militibus, nec ꝑ patre, vel matre, vel vxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri cõceditur, suis verò negotiis superesse sine offensa militaris disciplinæ possũt. Eas verò exceptiones, quæ olim ꝓcuratoribus propter infamiam vel dãtis vel ipsius ꝓcuratoris opponebãtur: cũ in iudiciis frequentati nullo mõ ꝓspeximus, conqescere sãcimus: ne dũ de ijs altercatur, ipsius negotij disceptatio ꝓtelet.

DE REPLICATIONIBVS, TIT. XIIII.

INterdum euenit, vt exceptio, quæ prima facie iusta videtur, tamẽ iniquè noceat. ꝙ cũ accidit: alia allegatione opus est adiuuandi actoris gratia, q̃ replicatio vocatur, quia per eam explicatur, atque resoluitur ius exceptionis: veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, vt creditori petere liceat: si creditor agat, & excipiat debitor, vt ita demum cõdemnetur si non conuenerit, ne eã pecuniam creditor petat: nocet ei exceptio conuenit. n. ita, nãque nihilominus hoc verũ manet, licet postea in cõtrariũ pacti sũt, sed qa iniquũ est creditorẽ excludi, replicatio ei dabit ex posteriore pacto conuento.

1 ¶ Rursus interdũ euenit, vt replicatio, q̃ prima facie iusta est, iniq noceat. ꝙ cũ accidit, alia allegatione opus ẽ, adiuuãdi rei gratia q̃ duplicatio vocã. 2 ¶ Et si rursꝰ ea prima facie iusta uideatur, sed

pp aliquā causam actori iniquè noceat; rursus alia allegatione opus est, qua actor adiuuetur: quę dicitur triplicatio. 3 ¶ Quarum omnium exceptionū vsum interdum vlterius, quā diximus, varietas negotiorū introducit, quas omnes apertius ex Digestorū latiore volumine facile est agnoscere. 4 ¶ Exceptiones autē, quibus debitor defenditur, plerunq; adcommodari solēt etiam fideiussoribus eius & rectè: quia ꝙ ab ijs petitur, id ab ipso debitore peti videtur: quia mandati iudicio redditurus est eis, ꝙ ij pro eo sol uerint. Qua ratione, & si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sanè quædā exceptiones non solent his adcommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cum eo creditor experiatur: defenditur per exceptionem, si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fideiussoribus non datur: ideo scilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maximè prospicit, vt cū facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab ijs, quos pro eo obligauit, suum consequi.

DE INTERDICTIS, TIT. XV.

¶ Equitur, vt dispiciamus de interdictis seu actionibus, quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ atque conceptiones verborum, quibus prętor

aut

aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat. quod tūc maximè fiebat, cùm de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. 1 § Summa autem diuisio interdictorum hæc est: quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus prętor vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio posidenti, vel mortuum inferenti, quò ei ius erat inferendi: vel in sacro loco ædificari, vel in flumine publico ripàve eius aliquid fieri, quo peius nauigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet, veluti bonorū possessori possessionem eorum, quæ quis pro hęrede aut pro possessore possidet ex ea hęreditate. aut cùm iubet ei, qui vi de possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt, per quę iubet exhiberi: veluti eū, cuius de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere uelit: aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. Sūt tamen, qui putent, propriè interdicta ea uocari, quę prohibitoria sunt, quia interdicere sit denunciare & prohibere: restitutoria autem & exhibitoria, propriè decreta uocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur. 2 § Sequens diuisio interdictorum hæc est, quòd quędam adipiscendę possessionis cā, cōparata sunt, quędā retinendę, quędam recuperandę. 3 Adipiscendę possessionis cā interdictū adcōmodat bonorū possessori, q̄ appel-

pellatur, *quorum bonorũ*. eiusque vis & potestas hæc est: vt quod ex his bonis quisque, quorũ possessio alicui data est, pro hærede aut pro possessore possideat: id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. Pro hærede autem possidere videtur, qui putat se hæredẽ esse. Pro possessore is possidet, q nullo iure rẽ hæreditariam, vel ẽt totã hæreditatẽ, sciẽs ad se non pertinere, possidet. Ideò autẽ adipiscẽdæ possessionis vocatur interdictum: quia ei tantùm vtile est, qui nunc primùm conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionẽ, amiserit eam: hoc interdictũ ei inutile est. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, adipiscendæ possessionis causa comparatum est: eòque vtitur dñs fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. Retinẽdę possessionis causa cõparata sũt interdicta, *vti possidetis*, & *vtrubi*: cũ ab vtraq; parte de proprietate alicui⁹ rei cõtrouersia sit: & antè quęratur vter ex litigatorib⁹ possidere, & vter petere debeat. Nãque nisi antè exploratũ fuerit, vtri⁹ eorũ possessio sit: nõ põt petitoria actio institui: quia & ciuilis, & naturalis ratio facit, vt alius possideat, & alius à possidente petat. Et quia lõgè cõmodius est & potius possidere, quã petere: ideo plerũque & ferè semper ingẽs existit contentio de ipsa possessione. Cõmodum autẽ possidendi in eo est, ꝙ ẽt si eius res non sit, qui possidet: si modò a-

ctor

ctor nō potuerit suā esse probare, remanet in suo loco possessio, propter quam causā cū obscura sunt vtriusq; iura: contra petitorem iudicari solet. Sed interdicto quidem *vti possidetis*, de fundi vel ędiū possessione contenditur: *vtrubi* verò interdicto, de rerum mobiliū possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differētiā apud veteres habebat. Nam *vti possidetis* interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precariò nactus fuerat ab aduersario possessionem: etiā si alium ui expulerat, aut clàm arripuerat alienā possessionem, aut precario rogauerat aliquem, vt sibi possidere liceret. *vtrubi* verò interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni, nec vi, nec clàm, nec precariò ab aduersario possidebat. Hodie tamen aliter obseruatur. Nam vtriusq; interdicti potestas (quantum ad possessionē pertinet) exæquata est: vti ille vincat & in re soli, & in re mobili, qui possessionem nec vi, nec clàm, nec precariò ab aduersario litis contestatæ tpe detinet.

§ ¶ Possidere autē videt̄ quisq; nō solum si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licèt is eius iuri subiectus nō sit, qualis & colon⁹ & inqlinus. Per eos quoq; apud quos deposuerit quis, aut quib. cōmodauerit, ipse possidere videtur. Et hoc est, ꝙ dicitur, retinere possessionem posse aliquē per quēlibet, q eius noīe sit in possessione. Quin etiā animo quoq; solo retineri possessio

nem

nẽ placet:i.,ut q̃uis neq; ipse sit in possessione,neq; eius nomine alius: tñ si nõ relinquendę possessionis animo,sed postea reuersurus inde discesserit,retinere possessionem uideaт̃. Adipisci uero possessionem per quos aliquis potest,secundo libro exposuimus.Nec ulla dubitatio est,quin animo solo adipisci possessionẽ nemo possit. 6 ¶ Recuperandæ possessionis cã solet interdici, si q̃s ex possessione fundi uel ædium ui deiectus fuerit: Nã ei proponitur interdictũ *unde ui* per quod is, qui deiecit, cogiт̃ ei restituere possessionẽ:licèt is ab eo qui ui deiecit, ut uel clàm uel precariò possideat. Sed ex constitutionib. sacris (ut suprà diximus) si quis rem per uim occupauerit, siquidem in bonis eius est domini eius priuatur. si aliena: post eius restitutionem, ẽt ęstimationem rei dare uin passo cõpelliт̃. Qui autem aliquem de possessione per uim deiecerit,tenetur lege Iulia de ui priuata aut de ui publica. sed de ui priuata, si sine armis uim fecerit. Sin autẽ cũ armis eũ de possessione ui expulerit,de ui publica tenetur. Armorũ aũt appellatione non solum scuta,& gladios,& galeas,sed & fustes,& lapides significari intelligimus. 7 ¶ Tertia diuisio interdictorum hęc est ꝙ aut simplicia sunt,aut duplicia.Simplicia sunt,ueluti in quib. alter actor, alter reus est: qualia sũt oĩa restitutoria aut exhibitoria.Nã actor is est, qui desiderat:aut exhiberi,aut restitui, reus aũt is est,a quo

de-

desideret, vt restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum aũt interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, ueluti cùm prętor prohibet in loco sacro, uel in flumine publico ripaue eius aliquid fieri. Nam actor est. qui desiderat, ne qd fiat: reus est, qui aliquid facere conať. Duplicia sunt ueluti *uti possidetis* interdictum, & *vtrubi*. Item autẽ duplicia uocanť, quia par uiriusq; litigatoris in his conditio est, nec quisq̃ præcipuè reus uel actor intelligitur, sed unusquisque tam rei, q̃ actoris partes sustinet. 8 ¶ De ordine, & uetere exitu interdictorum superuacuũ est hodie vicere. Nam quotiens extra ordinem ius diciť (qualia sunt hodie oĩa iudicia) non est necesse reddi interdictum: sed perinde iudicať siue interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti redita fuisset.

DE POENA TEMERE LITIgantium, Tit. XVI.

NVnc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebãt, ne facilè homines ad litigandum ꝓcederent: qđ & nobis studio est, ldq; eò maximè fieri potest, quod temeritas tã agentium, q̃ eorum, cum quibus agitur modò pecuniaria pœna. modò iurisiurandi religione, modò infamiæ metu coercetur. 1 ¶ Ecce enim iusiurandum omnibus, qui conueniuntur, ex constitutione nostra defertur. Nã reus nõ aliter suis allegationib. utitur, nisi prius

iura-

iurauerit,quod putans se bona instantia vti,ad contradicendum peruenit.At aduersus inficiantes, ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur:veluti si damni iniuria, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluris,q̃ simpli est actio : veluti furti manifesti,quadrupli: nec manifesti,dupli. Nam ex his & alijs quibusdam causis (siue quis neget,siue fateatur) pluris , q̃ simpli est actio. Item actoris quoq; calumnia coercetur. Nam ẽt actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra cõstitutione. Vtrius que ẽt partis aduocati iusiurandũ subeunt,quod alia nostra constitutione cõprehensum est . Hæc autem omnia pro ueteris calumniæ actione introducta sunt,quæ in desuetudinem abijt:quia in partem decimã litis actores multabat , ꝙ nusquã factum esse inuenimus, sed ꝓ his introductum est & præfatum iusiurandum , & vt improbus litigator & damnum , & impensas litis inferre aduersario suo cogatur. 2 ¶ Ex quibusdam iudicijs damnati,ignominiosi fiũt: veluti furti,vi bonorum raptorum,iniuriarum,de dolo,item tutelę,mandati,depositi,directis, non contrarijs actionib. Item pro socio, quę ab vtraq; parte directa est,& ob id quilibet ex socijs eo iudicio damnatus,ignominia notatur.Sed furti quidem , aut vi bonorum raptorũ, aut iniuriarum,aut de dolo , non solùm damnati notãtur ignominia.sed & pacti,

&

& rectè plurimum enim intereſt, vtrum ex delicto aliquis, aut ex cõtractu debitor ſit. 3 ¶ Omniũ aũt actionum inſtituẽdarum principium, ab ea parte edicti ꝓficiſcitur qua p̃tor edicit de in ius vocãdo. Vtiq; .n. in primis aduerſarius in ius uocandus eſt: id eſt ad eũ vocandus, qui ius dicturus ſit. Qua parte prætor parentib. & patronis, item parentibus liberiſque patronorum & patronarum hunc præſtat honorem: vt non aliter liceat liberis libertiſque eos in ius vocare, quã ſi id ab ipſo prætore poſtulauerint. & impetrauerint. Et ſi quis aliter vocauerit: in eum pœnam ſolidorum quinquaginta conſtituit.

DE OFFICIO IVDICIS, TIT. XVII.

SVpereſt, vt de officio iudicis diſpiciamus. Et quidem in primis illud obſeruare debet iudex, ne aliter iudicet, q̃ legibus aut conſtitutionibus, aut moribus proditum eſt. 1 ¶ Ideòq; ſi noxali iudicio aditus eſt: obſeruare debet, vt, ſi condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, *Publium Mauium Lucio Titio in decem aureos, condemno, aut noxam dedere.* 2 ¶ Et ſi in rem actum ſit coram iudice: ſiue contra petitorem iudicauerit, abſoluere debet poſſeſſorem, ſiue contra poſſeſſorem iubere ei debet, vt rem ipſum reſtituat cum fructibus. Sed ſi poſſeſſor neget in præſenti ſe reſtituere poſſe, & ſine fruſtratione videbitur tẽpus reſtituẽdi cau-

sa petere, indulgēdū est ei: ut tñ de litis æstimatione caueat cū fideiussore, si intra tēpus quod ei datum est, nō restituerit. Et si hęreditas petita sit eadem circa fructus interueniunt, quæ diximus interuenire de singularum rerum petitione. Illorū autē fructuū, quos culpa sua possessor non perceperit, siue illorum, quos perceperit: in vtraq. actione eadem ratio penè habetur, si prædo fuerit. Si verò bonæ fidei possessor fuerit: nō habetur ratio neq. consumptorum, neq. non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt. 3 ¶ Si ad exhibendum actum fuerit. non sufficit, si exhibeat rem is, cū quo actum est: sed opus est, vt etiam rei causam debeat exhibere, id est, vt eam causam habet actor quam habiturus esset, si cùm primùm ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras exhibendi vsucapta sit res à possessore: nihilominus cōdemnabitur. Præterea fructuum medii tēporis, id est eius quod post acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatā intercesserit: rationem habere debet iudex. Quod si neget reus, cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti se exhibere posse, & tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur: dare ei dēt, vt tamen caueat se restiturū, quod si neq. statim iussu iudicis rem exhibeat,

hibeat, neq. postea exhibiturũ se caueat: condemnandus sit in id, quod actoris interent, si ab initio res exhibita esset. 4 ¶ Si familię ercíscundę iudicio actum sit: singulas res singulis heredib. adiudicare debet. & si in alterius persona prægrauare videat adiudicatio: debet hunc inuicẽ coheredi certa pecunia (sicut iam dictum est) condemnare. Eo quoq. nomine coheredi quisq. suo condemnãdus est, ꝙ solus fructus hæreditarij fundi ꝑ ceperit, aut rẽ hereditariam corruperit aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque, quam duos coheredes, subsequuntur. 5 ¶ Eadem interueniunt, & si cõmuni diuidundo de pluribus reb. actum sit. Quod si de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus diuisionem recipiat: partes eius singulis adiudicare debet. & si vnius pars prægrauare videbitur, is inuicem certa pecunia alteri condemnandus est. Quod si cõmode diuidi non possit, veluti si homo fortè, aut mulus erit, de quo actum sit: tunc totus vni adiudicandus est, & is inuicem alteri certa pecunia cõdemnãdus est. 6 ¶ Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio quæ sanè vno casu necessaria est, si euidentiorib. finib. distingui ęgros cõmodius sit, quàm olim fuissent distincti. Nã tunc necesse est ex alterius agro partem aliquã alterius agri domino adiudicari. quo casu conueniens est, ut is alteri certa pecunia

cunia debeat condēnari. Eo quoq. nomine cōdemnandus est quisq. hoc iudicio ꝙ forte circa fines aliquid malitiosè cōmisit: verbi gratia, quia lapides finales furatus est, vel arbore finales excidit. Cōtumaciæ quoque nomine q̄sq. eo iudicio condēnatur: veluti si quis iubē te iudice metiri agros passus non fuerit.
7 ¶ Quod autem istis iudicijs alicui adiudicatum fuerit: statim eius fit, cui adiudicatum est.

DE PVBLICIS IVDICIIS, TIT. XVIII.

Publica iudicia neq. ꝑ actiones ordinātur neq. omnino quicquam simile habēt cum cæteris iudicijs, de quib. locuti sumus magnaq. diuersitas eorum est & in instituendo, & in exercendo. 1 ¶ Publica aūt dicta sunt, ꝙ cuiuis ex populo executio eorum plerumq. datur. 2 ¶ Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædā nō capitalia. Capitalia dicimus, quæ vltimo supplicio efficiunt homines, vel etiam aquæ & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera, si quā infamiā irrogāt cum dāno pecuniario: hæc publica quidem sunt, non capitalia. 3 ¶ Publica autē iudicia hęc sunt lex Iulia maiestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, vel rempublicā aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cuius pœna animę amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur. 4 ¶ Item lex Iulia de adulterijs coercendis, quæ nō solum temeratores

res alienarũ nuptiarũ gladio punit, sed & eos, qui cũ masculis nefandã libidinẽ exercere audẽt. Sed eadẽ lege Iulia ẽt stupri flagitiũ punit, cũ quis sine vi uel virginẽ, vel viduã, honestè viuentẽ, stuprauerit. Penã autẽ eadẽ lex irrogat stupratorib. si honesti sũt, publicationẽ partis dimidiæ bonorum: si humiles, corporis coercitionẽ cũ relegatione. 3 ¶ Item lex Cornelia de sicarijs, q̃ homicidas vltore ferro persequitur, uel eos, qui hoĩs occidendi cã cum telo ambulant. Telum aũt (vt Caius noster ex interpretatione legũ duodecim tabularum scriptum reliquit) vulgo quidem id appellatur, ꝙ ab arcu mittitur. sed & omne significat, ꝙ manu cuiusq; iacitur. sequitur ergo, ut lignum & lapis, & ferrum hoc nomine continea tur: dictum ab eo, quòd in longinquum mittitur, a Græca voce τηλȣ̃ figuratum. Et sic hanc significationem inuenire possumus & in Græco nomine. nã quod nos telum appellamus illi βέλος appellant. Admonent nos epigrammata in Xerolopho urbis faustissimæ scripta, καὶ τὰ βέλη ἀκόρμως ἐφέρετο λόγχαι τοξεύματα, σφενδόναι πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. i. *Et huiusmodi tela simul ab eis ferebantur, lanceæ, spicula, fundæ, plurimi autem & lapides.* Sicarij aũt appellãtur a sica, ꝙ significat ferreũ cultrũ. Eadẽ lege & venefici capite damnanẽ, qui artib. odiosis, tã venenis, q̃ susurris magicis hoĩes occiderint, vel mala medicamenta publicè vindiderint.

6 ¶ Alia deinde fex afperrimum crimen noua pœna perfequitur, quæ Pompeia de parricidijs vocatur. qua cauetur, vt fi quis parentis aut filij, aut oīno adfinitatis eius, quæ nuncupatione parentum cō tinetur, fata præparauerit (fiue clàm, fiue palàm id aufus fuerit) necnon, is cuius dolo malo id factum eft, vel cōfcius criminis exiftit, licèt extraneus fit, pœna parricidij puniatř, & neq; gladio neq; ignib. neq; vlli alij folemni pœnæ fubijciatur. fed infutus culleo cum Cane, & Gallo gallinaceo, & Vipera: & fimia. & inter eas ferales anguftias comprehēfus (fm ꝙ regionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare, vel in amnem proicijatur, vt oīum elementorum vfu viuus carere incipiat, & ei cælum fuperftiti, & terra mortuo auferatur. Si quis autē alias cognatione vel adfinitate pſonas cō iunctas ne cauerit: pęnam legis Corneliæ de ficarijs fuftinebit. 7 ¶ Itē lex Cornelia de falfis, q̄ ēt teftamētaria vocatur, pœnàm irrogat ei, qui teftm̄, vel aliud inftrumentū falfum fcripferit, fignauerit, recitauerit, fubiecerit: vel fignum adulterinum fecerit, fculpferit, expreſſerit fciens dolo malo. Eiufque legis pœna in feruos, vltimū fupplicium eft (qđ ēt in lege de ficarijs & veneficis feruatř) in liberos verò deportatio. 8 ¶ Itē lex Iulia de vi publica feu priuata, aduerfus eos exoritur, q vim vel armatā, vel fine armis cōmiferint. Sed fi quidē armata, vis arguatř, deportatio ei ex lege Iulia de vi publi-

publica irrogat: si verò sine armis: in tertiā partem bonorum suorum publicatio imponitur: Sin aūt per vim raptus virginis, vel viduæ, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus, tunc & raptores, & ij, qui opē huic flagitio dederūt, capite puniuntur, s̄m nostrę constitutionis definitionē, ex qua hoc apertius possibile est scire. 9 ¶ Itē lex Iulia peculatus eos punit, q̄ publicā pecuniā, vel rē sacrā, vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi iudices tp̄e administrationis publicas pecunias subtraxerint: capitali animaduersione puniuntur, & nō solùm hi, sed etiā, qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alij verò qui in hanc legem inciderint pœnæ deportatationis subiugentur. 10 ¶ Est & inter publica iudicis lex Flauia dę plagiariis q̄ interdum capitis pęnam ex sacris constitutionib. irrogat, interdum leuiorem. 11 ¶ Sūt præterea publica iudicia, lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetundarū, & lex Iulia de annona, & lex Iulia de residuis, quę de certis capitulis loquntur: & aīæ quidem amissionem non irrogant alijs autē pœnis eos subijciunt qui præcepta earū neglexerint. Sed de publicis iudicijs hæc exposuimus, vt vobis possibile sit sūmo digito, & quasi p̄ iudicē ea tetigisse, & alioqui diligētior eorū sciētia vobis, ex latiorib. Digestorū seu Pandectarū libris Deo p̄pitio aduētura est.

INSTITVTIONVM. FINIS.

DE VERBORVM SIGNIFICATIONE, TIT. XVI.

1. *Paulus* libro primo ad Edictum.

VERBVM hoc *si quis* tam masculos quam fœminas complectitur.

2. *Paulus* libro primo ad Edictum.

VRbis appellatio muris: Romæ autem continentib. ædificijs finit, qp latius patet. 1 ¶ Cuiusq; diei maior pars est horarũ septẽ primarum diei, non supremarũ.

3. *Vlpianus* libro secundo ad Edictum.

ITinere faciendo vigintimillia passuũ in dies singulos peragenda, sic sunt accipienda, vt, si post hanc dinumerationẽ minus quàm vigintimillia supersint, integrum diem occupẽt, veluti viginti vnũ millia: sunt passus: biduum eis attribuetur quæ dinumeratio ita demum facienda erit, si de die non conueniat. 1 ¶ Eius, qui apud hostes decessit, dici hæreditas non potest, qui seruus decessit.

4. *Paulus* libro 2. ad Edictum.

NOminis appellatione rem significari, Proculus ait.

5. *Idem* libro 2. ad Edictum.

REi appellatio latior est, quàm pecuniæ: quàm etiam ea, quæ extra cómputationem patrimonii nostri sunt, continet: cùm pecuniæ significatio ad ea referatur, q̃ in patrimonio sunt. 1 ¶ Opere locato, conducto: his verbis Labeo significari

gnificari ait id opus, quod Græci ἀποτέλεσμα vocant, non ἔργον, id est, ex opere facto corpus aliquod perfectum.

6. *Vlpianus* lib.3.ad Edictum.

NOminis & rei appellatio ad omnem cõtractum & obligationẽ pertinet. 1 ¶ Verbum *Ex legibus* sic accipiẽdũ est: tam ex legum sentẽtia: quam ex verbis.

7. *Paulus* libro secundo ad Edictum.

SPonsio appellatur, nõ solùm quæ per sponsus interrogationem fit, sed omnis stipulatio promissioque.

8. *Idem* libro 3.ad Edictum.

VErbum *Oportebit*, tam præsens, quàm futurum tẽpus significat. 1 ¶ Actionis verbo non continetur exceptio.

9. *Vlpianus* libro 5.ad Edictum.

MArcellus apud Iulianum notat, verbo *Perisse* & scissum & fractum contineri, & vi raptum.

10. *Idem* libro 6.ad Edictum.

CReditores, accipiẽdos esse cõstat eos quibus debetur ex quacũq; actione, vel psecutione, vel iure ciuili sine ulla exceptionis perpetuæ remotione, vel iure ciuili sine vlla exceptionis perpetuæ remotione, vel honorario, vel exordinario, siue purè, siue in diem, vel sub cõditione. Quod si natura debeat, nõ sunt loco creditorũ. Sed si nõ sit mutua pecunia, sed cõtractus: creditores accipiũtur.

11. *Gaius* libro 1.ad Edictũ Prouinciale.

CReditorũ appellatione non hi tm̃ accipiuntur, q pecuniã crediderũt: sed

omnes,quibus ex qualibet causa debet.

12. *Vlpianus* libro 6. ad Edictum

VT si cui ex empto,vel ex locato, uel ex alio vllo debet.Sed etsiex delicto debeat,mihi vr posse creditoris loco ac cipi.Quòd si ex populari causa, ante litis cōtestationē rectè dicere creditoris loco nō esse,postea esse. 1 ¶ Minus soluit q tardius soluit:nā & tpe minus soluit.

13. *Idem* libro 7. ad Edictum.

MVlieris appellatione etiam virgo viripotens continetur.1 ¶ Res abesse videntur(vt Sabinus ait,& Pedius pbat)etiam hæ,quarū corpus manet,forma mutata est.& ideo si corruptæ redditæ,sint,vel transfiguratæ, videri abesse quoniā plerumq; plus est in manus pretio quàm in re.2 ¶ Desinere autem abesse res tunc videtur, cùm sic reddit in potestatem, ne amittere eius possessionem possimus. 3 Ob hoc, quod furto pridem subtracta est, abest & ea res quæ in rebus humanis non est.

14. *Paulus* libro 7.ad Edictum.

LAbeo & Sabinus existimant,si vestimentū scissum reddatur,vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi, aut tabula rasa pictura,videri rē abesse: quoniā earū rerū pretiū nō in substātia, sed in arte sit positū.Itē si dñs rem,q fur to sibi aderat,ignorans emerit:rectè dicit res abesse,ēt si postea id ita esse scierit:qa videt res ei abesse,cui pretiū abest. 1 ¶ Rem amisisse videtur,q aduersus nullā eius persequēdæ actionem habet.

15. *Vlpianus* libro 10. ad Edictum.

BOna ciuitatis abusiuè publica dicta sunt. sola enim ea publica sunt, quæ populi Romani sunt.

16. *Gaius* libro 3. ad Edictũ Prouinciale.

EVm, qui vectigal populi Romani cõductũ habet, publicanũ appellamus, nam publica appellatio in compluribus causis ad populum Romanũ respicit: ciuitates enim priuatorum loco habẽtur.

17. *Vlpianus* libro 10. ad Edictum.

INter publica habemus non sacra, nec religiosa: nec quæ publicis vsibus, destinata sunt: sed si qua sunt ciuitatũ (velut bona, seu peculia seruorum ciuitatum) proculdubio, publica habentur.

1 ¶ Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus, vel venaliũ rerũ, itẽ salinarũ, & metallorũ, & picariarum.

18. *Paulus* libro 9. ad Edictum.

MVnus tribus modis dicitur. vno donũ: & inde munera dici, dari, mittive, altero onus ꝙ cũ remitatur, vacationẽ militię munerisq; p̃stat: inde immunitatẽ appellari. tertio officiũ: vnde munera militaria, & quosdã milites munificos vocari. Igitur municipes dici, quòd munera ciuilia capiant.

19. *Vlpianus* libro 10. ad Edictum.

LAbeo libro 1. p̃toris vrbani definit, ꝙ quædam agantur, quędam gerantur, quędam contrahantur. Et actum quidẽ generale uerbũ esse, siue uerbis, siue re qd agat: vt in stipulatione, uel numera-

tione Contractum autem vltro citroq; obligationē, quod Græci συνάλλαγμα vocant, veluti emptionem, venditionē, locationem, conductionem, societatem. Gestum rē significare sine verbis factā.

20 Idem libro 12. ad Edictum.

VErba *Contraxerunt, gesserunt*, non pertinēt ad testandi ius.

21. *Paulus* libro 11. ad Edictum.

PRinceps bona concedendo videtur etiam obligationes concedere.

22. *Gaius* libro 4. ad Edictū Prouinciale.

PLus est in restitutione quàm in exhibitione. nam exhibere est, præsentiā corporis præbere. restituere est, etiā possessorē facere, fructùsq; reddere. pleràq; præterea restitutionis verbo continentur.

23. *Vlpianus* libro 14. ad Edictum.

REi appellatione & causæ & iura continentur.

24. *Gaius* lib. 6. ad Edictum Prouinciale.

NIhil est aliud hereditas, q̄ successio ī vniuersū ius, ꝙ defunctus habuit.

25. *Paulus* libro 21. ad Edictum.

REctè dicimus eum fundum totū nostrum esse, ē cū vsusfructus alienus est: qa vsusfructus non dominij pars, sed seruitutis sit: vt via, & iter. nec falsò dici, totū meū esse, cuius non pōt vlla pars dici alterius esse. hoc & Iulianus. & est verius. 1 Quintus Mucius ait, partis appellatione rē pro indiuiso significari. nā ꝙ pro diuiso nostrum sit, id non partem sed totum esse. Seruius non ineleganter partis appellatione vtrumq; significari.

26. *Vl-*

26. *Vlpianus* libro 16. ad Edictum.

PArtum nō esse partē rei furtiuæ, Scæuola libro 11. quæstionum scribit.

27. *Idem* lib. 17. ad Edictum.

AGer est locus, qui sine villa est. 1 ¶ Stipendium à stipe appellatum est, ꝙ per stipes, id est modica æra, colligatur. Idem hoc etiã tributum appellari Pōponius ait. Et sanè appellaẽ ab intributione tributū: vel ex eo, ꝙ militib. tribuaẽ.

28. *Paulus* libro 21. ad Edictum.

ALienationis verbū ẽt vsucapionẽ cōtinet. vix est enī, vt nō videaẽ aliena re, ꝗ patiẽ vsucapi. Eū quoq. alienare dr̃ ꝗ nō vtẽdo amisit seruitues. Qui occasione adquirẽdi nō vtiẽ, nō intelligiẽ aliena re: veluti qui hereditatẽ omittit. aut optionẽ intra certū tẽpus datã non amplectiẽ. 1 ¶ Oratio, q̃ neq; coniunctionẽ, neque disiūctionẽ hẽt, ex mẽte pronuntiãtis, vel disiuncta vel cōiuncta accipitur,

29. *Idem* libro 66. ad Edictum.

COiunctionẽ enim nonnunq̃ pro disiūctione accipi, Labeo ait: vt in illa stipulatione, *Mihi hæredíq; meo, te hæredẽq; tuū*

59. *Gaius* libro 7. ad Edictū Prouinciale.

SIlua cædua est, (ut quidã putant) q̃ in hoc habeẽ, vt cæderẽ. Seruius eã esse q̃ succisa, rursus ex stirpib. aut radicib. renascitur. 1 ¶ Stipula illecta est spicæ in messe deiectę. nec dū lectę, quas rustici, cū vacauerint, colligūt. 2 ¶ Noualis est terra ꝑcisa, q̃ anno cessauit, q̃ Græci νεαχιν vocãt. 3 ¶ Integra aūt est, in quã nondum dominus pascendi gratia pecus immisit. 4 ¶ Glans caduca est, q̃ ex arbore cecidit.

5 ¶ Pascua silua est, quæ pastui pecudum destinata est.

31. *Vlpianus* libro 18.ad Edictum.

PRatum est, in quo ad fructum pcipiẽdum falce duntaxat opus est, ex eo dictũ, ꝙ paratum sit ad fructũ capiẽdũ.

32. *Paulus* libro 24.ad Edictum.

MInus solutum intelligitur, etiam si nihil esset solutum.

33. *Vlpianus* libro 21.ad Edictum.

PAlàm est, coram pluribus.

34. *Paulus* libro 24.ad Edictum.

ACtionis uerbo etiam persecutio cõtinetur.

35. *Idem* libro 17.ad Edictum.

REstituere autem is intelligitur, qui simul & causam actori reddit, quam is habiturus esset, si statim iudicij accepti tempore res ei reddita fuisset. id est & usucapionis causam, & fructuum.

36. *Vlpianus* libro 23.ad Edictum.

LItis nomen omnem actionem significat: siue in rem, siue in personã sit.

37. *Paulus* libro 26.ad Edictum.

VErbum *Oportere*) non ad facultatẽ iudicis pertinet, qui põt uel pluris, uel minoris cõdẽnare: sed ad veritatẽ referẽ

38. *Vlpianus* libro 25.ad Edictum.

OStentum Labeo definit, omne cõtra naturam cuiusque rei genitum, factùmque. duo genera autem sunt ostentorum: vnum quotiẽs quid contra naturam nascitur: tribus manibus fortè, aut pedibus, aut qua alia parte corporis, q̃ naturæ contraria est, alterum, cùm quid prodi-

prodigiosum videtur, quæ Græci φαντάσματα, *i. visiones*, vocant.

39. *Paulus* libro 53. ad Edictum.

SVbsignatum dicitur, quod ab aliquo subscriptum est: nam veteres subsignationis verbo pro adscriptione vti solebant. 1 ¶ Bona intelliguntur cuiusque, quæ deducto ære alieno supersunt. 2 ¶ Detestari est, absenti denuntiare. 3 ¶ Incertus possessor est, quem ignoramus.

40 *Vlpianus* libro 56.

DEtestatio est dennũtiatio facta cum testatione. 1 ¶ Serui appellatio etiã ad ancillam refertur. 2 ¶ Familiæ appellatione liberi quoq; cotinẽtur. 3 ¶ Vnicus seruus familiæ appellatione non cõtinetur. Ne duo quidem familiã faciũt.

41. *Gaius* libro 21. ad Edictũ prouinciale.

ARmorum appellatio non vtique scuta, & gladios, & galeas significat: sed & fustes, & lapides.

42. *Vlpianus* libro 57. ad Edictum.

PRobrũ & opprobriũ, id est probra q̃dã natura turpia sunt, q̃dam ciuiliter & quasi more ciuitatis. vt putà furtũ, adulteriũ, natura turpe est. enĩverò tutelę dãnari. hoc nõ natura ꝓbrũ est, sed more ciuitatis. nec enim naturà probrũ est, ꝙ põt etiã in hominem idoneum incidere.

43. *Idem* libro 58. ad Edictum.

VErbo *victus* continentur, quæ esui, potuique, cuique corporis, quæque ad visundum homini necessaria sunt. veste quoq; victus habere vicẽ, Labeo ait.

44. *Gaius* lib. 22. ad Edictũ Prouinicale.

ET cætera, quibus tuendi, curandive corporis nostri gratia vtimur, ea appellatione significantur.

45. *Vlpianus* libro 58 ad Edictum.

IN stratum omne vestimentum contineri, quod inijciatur, Labeo ait. neq. enim dubium est, quin stragula vestis sit omne pallium περίστρωμα. In victum ergo vestem accipiemus, non stragula: in statu omnem stragulam vestem.

46. *Idem* libro 50. ad Edictum.

PRonuntiatũ & statutũ idẽ põt, promiscuè enim & pronuntiasse & statuisse solemus dicere eos, q ius habent cognoscẽdi. 1 ¶ Matrẽfamilias accipere debemus eã, q̃ nõ inhoneste vixit. matrem .n. familias à cæteris fœminis mores discernunt, atq. separant. proinde nihil intererit, nupta sit, an uidua, ingenua sit, an libertina. nã neq. nuptiæ, neq. natales faciũt matrẽfamilias: sed boni mores.

47. *Paulus* libro 56. ad Edictum.

LIberationis verbum eandem vim habet, quam solutionis.

48. *Gaius* libro ad Edictum prætoris vrbani titulo.

Qui neque sequantur neque ducantur.

SOlutum nõ intelligimus eũ, qui licèt vinculis leuatus sit, manibus tñ tenetur. ac ne eũ quidem intelligimus solutũ, q in publico sine generalis seruat.

49. *Vlpianus* libro 59. ad Edictum.

BOnorũ appellatio aut naturalis, aut ciuilis est: naturaliter bona ex eo dicuntur,

cunt, q̄beāt, hoc est, beatos faciūt beare est prodesse. In bonis autem nostris cō-putari, sciendū est, non solum quæ domi nij nostri sunt sed & si bona fide à nobis possideantur, vel superficiaria sint. Aeq. bonis adnumerabitur, etiam si quid est in actionib. petitionibus, persecutionib. nam hæc omnia in bonis esse videntur.

50. *Idem* libro 61. ad Edictum.

NVrus appellatio etiam ad pronurum, & vltra porrigenda est.

51. *Gaius* libro 23. ad Edictū prouinciale.

APpellatione parentis non tantum pater, sed etiā auus & proauus, & deinceps omnes superiores continentur: sed & mater, & auia & proauia.

52. *Vlpianus* libro 67. ad Edictum.

PAtroni appellatione & patrona continetur.

53. *Paulus* libro 59. ad Edictum.

SAepe ita cōparatū est, vt coniuncta ꝓ defunctis accipiant, & disiūcta ꝓ coniūctis interdū soluta ꝓ separatis. Nā cū dr̄ apud veteres *Adgnatorū gentiliumque*, ꝓ separatione acipit. At cū dr̄, *Super pecuniæ tutelæve sua*, tutor separatim sine pecunia dari nō pōt. Et cū dicimus, *Quod dedi aut donaui:* vtraque continemus. Cum uerò dicimus, *Quod eum dare facere oportet:* quoduis eorum sufficit probare. Cum verò dicit prætor, *Sidonum, munus, operes redemerit:* si omnia imposita sunt, certum est, omnia redimenda esse, ex re ergo ꝓ coniunctis habentur. si quædā imposita sunt, cætera nō desiderabūtur. 1 ¶ Item

dubi-

dubitatum, illa verba, *Ope, consilio*, quẽad modum accipienda sunt: snĩæ coniungẽtium aut separantium, sed verius est, qđ & Labeo ait, separatim accipienda: quia aliud factum est eius, qui ope: aliud eius qui consilio furtum facit. sic. n. alii condici põt, alij non potest & sanè post veterum auctoritatem eò peruẽtum est: vt nemo ope videatur fecisse, nisi & cõsiliũ malignũ habuerit: nec cõsilium habuisse noceat, nisi & factum secutum fuerit.

54. *Vlpianus* libro 62. ad Edictum.

CONdicionales creditores dicuntur & hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura: vel qui spem habent, vt competat.

55. *Paulus* libro 16. breuis Edicti.

CReditor autem is est, qui exceptione perpetua summoueri non potest, qui autem temporalem exceptionem timet, similis est condicionali creditori.

56. *Vlpianus* libro 62. Edictum.

COgnoscere instrumẽta, est relegere, & recognoscere. dispungere est conferre accepta & data. 1 ¶ Liberorum appellatione continentur non tantum qui sunt in potestate, sed omnes, qui sui iuris sunt, siue virilis, siue fęminini sexus sũt, exve fœminini sexus descendentes.

57. *Paulus* libro 59. ad Edictum

CVi præcipua cura rerum incumbit, & qui magis q̃ cæteri diligentiam, & sollicitudinem reb. quib. præsunt, debent: hi magistri appellantur. Quinetiã ipsi magistratus ꝑ deriuationem à magi-

stris

stris cognominantur. vnde ēt cuiuslibet disciplinæ præceptores, magistros appellari à monendo, vel monstrando. 1 ¶ Per se qui videtur, & qui satis accepit.

58. *Gaius* lib. 24. ad Edictū prouinciale.

Licèt inter gesta & facta videtur quędam esse subtilis differētia: attamen καταχρηστικῶς id est, *abusiuè*, nihil inter factum, & gestum interest. 1 ¶ Paternos libertos rectè videmur dicere nostros libertos. liberorum libertos non rectè nostros libertos dicimus.

59. *Vlpianus* libro 68. ad Edictum.

Portus appellatus est cōclusus locus quo importanť merces, & inde exportātur, eaq; nihilominus statio est cōclusa atq; munita, inde angiportum dictū est.

60. *Idem* libro 69. ad Edictum.

Locus est non fundus, sed portio aliqua fundi. fundus autē integrū aliqd est, & plerunque sine villa locum accipimus. Cæterum adeò opinio nostra & cōstitutio locū a fundo separat, vt & modicus locus possit fundus dici, si fundi animo eum habuimus. Non ēt magnitudo locum à fundo separat, sed nostra affectio, & q̄libet portio fundi poterit fundus dici, si iam hoc constituerimus. necnon & fundus, locus constitui potest: nam si eum alij adiunxerimus fundo, locus fundi efficietur. 1 ¶ Loci appellationem non solum ad rustica, verum ad vrbana quoque prædia pertinere, Labeo scribit. 2 ¶ Sed fundus quidem suos habet fines, locus verò latere potest,

qua-

quatenus. determinetur, & definietur.

61. *Paulus* libro 65. ad Edictum.

SAtisdationis appellatione interdum etiam repromissio continebitur qua contentus fuit is cui satisdatio debebat.

62. *Gaius* libro 27. ad Edictũ prouinciale.

TIgni appellatione in lege duodecim tabularum omne genus materiæ, ex qua ædificia constant, significatur.

63. *Vlpianus* libro 71. ad Edictum.

PEnes te amplius est, q̃ *apud te*, nã apud te est, ꝙ qualiter qualiter à te teneatur: penes te est, ꝙ quodãmodo possidetur.

64. *Paulus* libro 67. ad Edictum.

INtestatus est, non tantum qui testamentum non fecit, sed etiam cuius ex testamento hereditas adita non est.

65. *Vlpianus* libro 72. ad Edictum.

HEredis appellatio nõ solum ad proximum heredem, sed, & ad vlteriores refertur. nam & heredis heres, & deinceps, heredis appellatio continetur.

66. *Idem* libro 74. ad Edictum.

MErcis appellatio ad res mobiles tantum pertinet.

67. *Idem* libro 76. ad Edictum.

ALienatum non propriè dicitur quod adhuc in dominio vẽditoris manet. venditum tamen rectè dicetur. 1 ¶ Donationis uerbum simpliciter loquendo, omnem donationem cõprehendisse vr: siue mortis cã, siue non mortis cã fuerit.

68. *Idem* libro 77. ad Edictum.

ILla verba *arbitratu Lucij Titij fieri*, ius significant, & in seruum non cadunt.

69. Idem

69. *Idem* libro 78. ad Edictum.

HAec verba, *Cui rei dolus malus aberit, afuerit.* generaliter comprehendunt omnem dolum, quicunque in hanc rem admissus est, de qua stipulatio est interposita.

70. *Paulus* libro 73. ad Edictum.

SCiendum est heredem etiam per multas successiones accipi. nam paucis speciebus heredis appellatio proximũ continet. Veluti in substitutione impuberis, *Quisquis mihi heres erit, idem filio heres esto*: vbi heredis heres non continetur quia incertus est. Item in lege Aelia Sẽtia filius heres proximus potest libertũ paternum ut integrum accusare, non et si heredi heres exstiterit. Idem dicitur in operarum exactione, vt filius heres exigere possit, non ex successione, effectus. 1 ¶ Verba hęc, *Is ad quem ea res pertinet*, sic intelliguntur, vt qui in vniuersum dominium vel iure ciuili vel iure prætorito succedit, contineatur.

71. *Vlpianus* libro 79. ad Edictum.

ALiud est capere, aliud accipere, capere, cum effectu accipitur. accipere est, si quis nõ accipit, vt habeat. Ideo que non videtur quis capere, quod erit restitutus. sicut peruenisse propriè illud dicitur, quod est remansurum. 1 ¶ Hæc verba, *Hi rebus rectè præstari*, hoc significant, ne quid periculum vel damnum ex ea re stipulator sentiret.

72. *Paulus* libro 76. ad Edictum.

APpellatione, rei, pars etiã continet.

73. *Vlpianus* libro 80. ad Edictum.

HAec uerba in stipulatione posita. *Eam rem rectè restituit*, fructus cōtinēt. *Rectè* enim verbū pro viri boni arbitrio est.

74. *Paulus* libro 2. ad Edictum ædilium curulium.

SIgnatorius anulus ornamenti appellatione non continetur.

75. *Idem* libro 50. ad Edictum.

REstituere is uidetur, qui id restituit, quod habiturus esset actor, si controuersia ei facta non esset.

76. *Idem* libro 51. ad Edictum.

DEdisse intelligendus est etiam is, qui permutauit, vel compensauit.

77. *Idem* libro 49. ad Edictum.

FRugem pro reditu appellari, nō solū ꝙ frumentis, aut leguminibus: verū & ꝙ ex vino siluiscęduis, cretifodinis, lapidicinis capitur. Iulianus scribit fruges omnes esse, quibus homo vescatur, falsum esse: non. n. carnem, aut aues, ferasve, aut poma fruges dici. frumentum autem id esse, quod arista se teneat, rectè Gallum definisse. lupinum verò & fabam fruges potius dici: quia non arista, sed siliqua cōtinētur. quæ Seruius apud Alfenū in frumēto cōtineri putat.

78. *Paulus* libro tertio ad Plautium.

INterdum proprietatē quoq; verbum possessionis significat, sicut in eo, qui possessiones suas legasset, responsum est.

79 *Idem* libro 6. ad Plautium.

IMpensæ necessariæ sunt, quæ si factæ non sint, res aut peritura, aut deterior

futura

futura sit. 1 ¶ Vtiles impensas esse Fulcinius ait, quæ meliorem dotem faciãt, non deteriorem esse non sinant: ex quibus reditus mulieri adquiratur, sicut arbusti pastinatione vltrà quam necesse fuerat: item doctrinam puerorum. quorum nomine onerari mulierem ignorantẽ vel inuitam, nón oportet: ne cogatur fundo, aut mancipijs carere. In his impensis & pristinum, & horreum insulæ dotali adiectum, plerumque dicemus. 2 ¶ Voluptariæ sunt, quæ speciem duntaxat ornant, nõ etiam fructum augeat: vt sunt viridia, & aquæ salientes, incrustationes, loricationes, picturæ.

80. Idem libro 9. ad Plautium.

IN generali repetitione legatorum etiã datæ libertates continentur ex mente legis duodecim tabularum.

81. Idem libro 10. ad Plautium.

CVm prætor dicat, vt opus factum restituatur, etiã damnum datum actor consequi debet, nam verbo restitutionis omnis vtilitas actoris continetur.

82 Idem libro 14. ad Plautium.

VErbum *Amplius* ad eum quoque pertinet, cui nihil debetur, sicuti ex cõtrario minus solutum videtur, etiam si nihil esset exactum.

83. Iauolenus libro 5. ex Plautio.

PRoprie bona dici nõ possunt, q̃ plus incõmodi, quàm commodi habent.

84. Paulus libro 2. ad Vitellium.

FIlij appellatione omnes liberos intelligimus.

85. Marcel-

illis deberi: sed illud solum, ipsas ædes liberas esse, hoc est, nulli seruire.

91. *Paulus* lib. 2. Fideicommissorum.

MEorum & tuorum appellatione actiones quoq; cõtineri, dicẽdũ est.

92. *Idem* libro 7. Quæstionum.

PRoximus est, cui nemo antecedit. supremus est, quem nemo sequitur.

93. *Celsus* libro nonodecimo Digestorum.

MOuẽtium, itẽ mobilium appellatione idem significamus. si tñ apparet defunctum animalia duntaxat, q̃ a se ipsa mouerẽt, mouẽtia vocasse. ꝙ verũ est.

94. *Idem* libro 20. Digestorum.

VErbum reddendi quanquam significatum habet retrò dandi, recipit tamen & per se dãdi significationem.

95 *Marcelus* libro 14. Digestorum.

POtest reliquorum appellatio & vniuersos significare.

96. *Celsus* libro 25. Digestorum.

LItus est, quousque maximus fluctus à mari peruenit. idque. Marcum Tullium aiũt, cùm arbiter esset, primum cõstituisse. 1 ¶ Prædia dicimus aliquorum esse, nõ vtique communiter habentium ea; sed vel alio aliud habente.

97. *Idem* libro 32. Digestorum.

CVm stipulamur, *Quanta pecunia ex hereditate Titij ad te peruenerit:* res ipsas, quæ peruenerunt, non pretia earum spectare videmur.

98. *Idem* libro 39. Digestorum.

CVm bisextum Kalendis est: nihil refert, vtrùm priore an posteriore die

die quis natus sit, & deinceps sextũ Kalendas eius naturalis dies est. nam id viduũ pro vno die habetur: sed posterior dies intercalatur, non prior. ideo quo anno intercalatum non est, sexto Kalendas natus, cum bisextum Kalendis est, priorem diem natalem habet. 1 ¶ Cato putat, mensem intercalarem additicium esse, omnesque eius dies pro momento tẽporis obseruat, extremoque diei mensis Februarij adtribuit Quintus Mucius. 2 ¶ Mensis autem intercalaris constat ex diebus viginti octo.

99. Vlpianus libro 3. de officio consulis.

NOtionem accipere possumus & cognitionem & iurisdictionẽ. 1 ¶ Cõtinentes prouincias accipere debemus eas quę Italiæ iunctæ sunt: vtputà Galliã. sed & prouinciã Siciliã magis inter cõtinẽtes accipere nos oportet, quæ modico freto Italia diuiditur. 2 ¶ Instrumentorũ appellatione quæ comprehẽdãtur, per quã difficile erit separare. quæ enim proprie sint instrumenta, propter quę dilatio danda sit inde dignoscemus, si in præsentiã personæ, quæ instruere possit, dilatio petatur. putà qui actum gessit, licèt in seruitute, vel qui actor fuit constitutus: putem videri instrumentorum causa peti dilationem.

100. Idem lib. 2. de officio consulis.

SPeciosas personas accipere debemus clarissimas personas vtriusque sexus. item eorum, quæ ornamentis senatoriis vtuntur.

101. *Modeſtinus* libro 9. Differentiarum.

INter ſtuprum, & adulterium, hoc intereſſe quidam putãt: quod adulteriũ in nuptam ſtuprũ in viduã cõmittitur. ſed lex Iulia de adulterijs, hoc verbo indifferenter vtitur. 1 ¶ Diuortium inter virũ & vxorem fieri dicitur. repudium verò ſponſæ remitti videtur quod & in vxoris perſonam non abſurdè cadit. 2 ¶ Verum eſt, morbum eſſe temporalem corporis imbecillitatem: vitiũ verò perpetuum corporis impedimentum. veluti ſi talum excuſit. nam & luſcus itaq. vitioſus eſt. 3 ¶ Seruis legatis etiam ancillas deberi, quidam putant: quaſi commune nomen vtrumque ſexum contineat.

102. *Idem* lib. 7. Regularum.

DErogatur legi, aut abrogatur: derogatur legi cum pars detrahitur, abrogatur legi, cum prorſus tollitur.

103. *Idem* lib. 8. Regularum.

LIcèt capitalis Latinè loquentibus omnis cauſa exiſtimationis videatur tamen appellatio capitalis, mortis, vel amiſſionis ciuitatis, intelligenda eſt.

104. *Idem* lib. 2. Excuſationum.

Η τῶν τέκνων προσηγορία καὶ ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους ἐκτείνεται.

NAtorũ appellatio, & ad nepotes extenditur.

105. *Idem* lib. 11. Reſponſorum.

MOdeſtinus reſpondit, his verbis, *Libertis libertabuſque meis*, libertum libertæ teſtatoris non contineri.

106. *Idem*

106. *Idē* lib. singulari de præscriptionib.

DImissoriæ litteræ dicuntur, quæ vul gò apostoli dicuntur, dimissoriæ autem dictę, quòd causa ad eum, qui appellatus est, dimittitur.

107. *Idem* lib. 3. Pandectarum.

ADsignare libertū hoc est, testificari, cui⁹ ex liberis libertū eū eē voluit.

108. *Idem* lib. 4. Pandectarum.

DEbitor intelligitur, is à quo inuito exigi pecunia potest.

109. *Idem* lib. 5. Pandectarum.

BOnæ fidei emptor esse videť, qui ignorauit eam rem alienā esse: aut putauit eum qui vendidit, ius vendendi habere, puta procuratorem, aut tutorem esse.

110. *Idem* lib. 6. Pandectarum.

SEquester dicitur, apud quē plures eādē rē, de qua cōtrouersia est, deposuerunt: dictus ab eo, ꝙ occurrēti, aut quasi sequenti eos, qui cōtendunt, cōmittitur.

111. *Iauolenus* lib. 6. ex Cassio.

CEnseri est constituere, & præcipere: vnde ēt dicere solemus. Censeo, hoc facias: & semet aliquid cēsuisse. Inde cēsoris nomen videtur esse tractum.

112. *Idem* lib. 11. ex Cassio.

LItus publicum est eatenus, quà maxi m è fluctus exæstuat. Idèmq; iuris est in lacu, nisi is totus priuatus est.

113. *Idem* lib. 14. ex Cassio.

MOrb. sonticus est, q̄ cuiq; rei nocet.

114. *Idem* lib. 15. ex Cassio.

SOluendo esse nemo intelligitur, nisi qui solidum potest soluere.

115. *Idem* lib. 4. Epistolarum.

QVęstio est, fundus a possessione vel agro vel prędio quid distet. Fundus est oē, quidquid solo tenetur. Ager est, si species fundi ad vsum hominis cōparatur. Possessio ab agro iuris proprietate distat. quidquid, n. adprehendimus, cui⁹ proprietas ad nos non pertinet, aut nec pōt pertinere: hoc possessionem appella mus. Possessio ergo vsus. ager proprietas loci est. Prędium vtriusq; suprascriptæ generale nomen est: nam & ager & possessio hui⁹ appellationis species sūt.

116. *Idem* lib. 7. Epistolarum.

QVisquis mihi alius filij filiusve heres sit, Labeo non videri filiam contineri: Proculus cōtrà, mihi Labeo videtur verborum figuram sequi, Proculus mentē testātis respondit: Non dubito, quin Labeonis sententia vera non sit.

117. *Idem* lib. 9. Epistolarum.

NOn potest videri minus soluisse is, in quem amplioris summæ actio non competit.

118. *Pomponius* lib. 2. ad Quintum Muciū:

HOstes hi sunt, q̃ nobis aut quib. nos publice bellum decreuimus, ceteri latrones, aut prædones sunt.

119. *Idem* lib. 3. ad Quintum Mucium.

HEreditatis appellatio sine dubio cōtinet etiā damnosam hereditatē. iuris. n nomen ēst. sicuti bonorū possessio.

120. *Idem* lib. 5. ad Quintum Mucium.

VErbis legis duodecim tabularum his. *Vti legassit suæ rei, ita ius esto*,

O latissima,

cimus, *Lucius Titius solutus est ab obligatione:* & præteritum & præsens significamus. sicut hoc: *Lucius Titius alligatus est.* & idē fit, cùm ita loquimur, *Troia capta est* non enim ad præsentis facti demonstrationē refertur is sermo, sed ad præteritum.

124. *Proculus* lib. 2. Epistolarum.

HAec verba *ille aut ille* non solùm disiunctiuæ, sed ēt subdisiunctiuę orationis sunt. Disiunctiuum est: ueluti cùm dicimus, *aut dies aut nox est.* quorū posito altero, necesse est tolli alterum: item sublato altero, poni alterum, ita simili figuratione verbum pōt esse subdisiunctiuū. Subdisiūctiui autē genera sunt duo. Vnū, cùm ex propositis finibus ita non potest vterq; esse, vt possit neuter esse. veluti cum dicimus, *aut sedet, aut ambulat.* nam vt nemo potest utrumq; simul facere: ita aliquis potest neutrū, veluti is, qui accūbit. Alterius generis est, cùm ex propositis finibus ita non potest neuter esse, vt possit vtrumque esse, veluti cum dicimus, *omne animal aut facit, aut patitur.* nullū est enim. quod nec faciat, nec patiatur: at potest simul & facere, & pati.

123. *Idem* lib. 5. Epistolarum.

NEpos Proculo suo salutē. Ab eo, qui ita dotem promisit, *Cum commodum erit, dotis filiæ meæ tibi erunt aurei centum,* putasne protinus nuptijs factis dotem peti posse? quid, si ita promisisset, *Cum potuero, doti erunt?* q̄d si aliquā vim hēat posterior obligatio, *possit* verbū quomodo interpretaris? vtrū ęre alieno deducto, an

 extante?

129. *Paulus* lib. 1. ad legem Iuliam & Papiam.

QVi mortui naſcuntur, neque nati ne que procreati videntur, quia nunqam liberi appellari potuerunt.

130. *Vlpianus* lib. 2. ad legē Iuliā & Papiā.

LEge obuenire hereditatem nō impro prie, quis dixerit, & eam, quę ex teſta mento defertur: quia lege duodecim tabularum teſtamentariæ hereditates confirmantur.

131. *Idem* lib. 3. ad legē Iuliam & Papiam.

ALiud fraus eſt, aliud pœna, fraus .n. ſine pęna eſſe poteſt, pęna ſine fraude eſſe non poteſt. pœna eſt noxæ vindicta, fraus & ipſa noxa dicitur, & quaſi pęnæ quædam præparatio. 1 Inter multā autem & pęnam multum intereſt: cum pœna generale ſit nomen, omnium delictorum coercitio: multa ſpecialis peccati, cuius animaduerſio hodie pecuniaria eſt, pœna autem non tantum pecuniaria, verum capitis & exiſtimationis irrogari ſolet, & multa quidem ex arbitrio eius venit, qui multam dicit: pœna non irrogatur, niſi quæ quaque lege, uel quo alio iure ſpecialiter huic delicto impoſita eſt. quinimmò multa ibi dicitur, ubi ſpecialis pœna non eſt impoſita. Item multā is dicere poteſt, cui iudicatio data eſt: magiſtratus, ſolos & præſides prouinciarum poſſe multam dicere, mandatis permiſſum eſt pœnam autem unuquiſq; inrogare poteſt: cui huius criminis ſiue delicti exſecutio competit.

137. *Paulus* lib. 2. ad legē Iuliā & Papiam

TEr enixa videtur, etiam quę trigeminos pepererit.

138 *Idem* lib. 4. ad legē Iuliani & Papiā.

HAereditatis appellatione bonorum quoque possessio continetur.

139. *Vlpianus* lib. 7. ad legē Iuliā & Papiā.

AEdificia Romę fieri etiā ea videtur, quę in cōtinentibus Romæ ædificijs fiant. 1 ¶ Perfecisse ædificium is videtur, q ita cōsūmauit, vt iā in vsu esse possit.

140. *Paulus* lib. 6. ad legē Iuliā & Papiā.

CAEpisse quis intelligitur, quāuis alij adquisijt.

141. *Vlpianus* li. 8. ad legē Iuliā & Papiā.

ETiam ea mulier, cùm moreretur, creditur filium habere, quæ exciso vero edere possit. nec nō etiā alio casu mulier pōt habere filium, quē mortis tpe nō habuit: vt putà vim, q ab hostib. remeauit.

142. *Paulus* lib. 6. ad legē Iuliam & Papiā.

TRiplici mō cōiunctio intelligit. aut enim re per se cōiūctio cōtingit, aut re & verbis, aut verbis tm̄. Nec dubium est quin cōiuncti sint, quos & nominum & rei cōplexus iūgit. ueluti, *Titius & Mænius ex parte dimidia hæredes sunto*, vel ita, *Titius Mæuiusque hæredes sunto*. uel, *Titius cū Mæuio ex parte dimidia hæredes sunto*. Videamus autē: ne, etiā si hos articulos detrahas *&* *que, cum*, interdum tamē coniūctos accipi oporteat. veluti *Lucius Titius Publius Mæuius ex parte dimidia hæredes sūto* uel ita, *Publius, Mæuius, Lucius Titius hæredes sūto, Sēpronius ex parte dimidia hæres esto*.

vt Titius,& Mæuius veniant in partẽ dimidiã, & re verbis coniuncti videantur. *Lucius Titius ex parte dimidia heres esto. Seius ex parte, qua Lucium Titium heredem institui, heres esto. Sempronius ex parte dimidia heres esto.* Iulian. dubitari posse, tres semisses facti sint, an Titius in eũdem semissem cũ Gaio Seio institutus sit. sed eo ꝙ Sẽpron. quoq; ex parte dimidia scriptus est verisimilius esse, in eũdẽ semissẽ duos coactos, & cõiũctim hr̃des scriptos esse.

143. *Vlpianus* lib. 9. ad leg. Iul. & Papiã.

ID apud se quis habere vr̃, de quo hẽt actionem, habetur, n. quod peti potest.

144. *Paulus* lib. 10. ad legẽ Iuliã & Papiã. Libra memorialium.

MAssurius scribit, pellicem apud antiquos eã habitã, q̃ cũ vxor nõ esset, cũ aliquo tñ viuebat: q̃ nunc vero noĩe amicam, paulo honestiore concubinã appellari. Grauius Flaccus in lib. de iure Papiriano scribit, pellicẽ nũc vulgo vocari, q̃ cũ eo, cui vxor sit, corpus misceat. quosdã eã, quæ vxoris loco sine nuptijs in domo sit, quam Παλλακήν Græci vocant.

145. *Vlpianus* lib. 10. ad leg. Iuliã & Papiã.

VIrilis appellatione interdũ ẽt totam hereditatem contineri dicendũ est.

146. *Terentius Clemens* lib. 2. ad l. Iul. & Pap.

SOceri, socrus appellatione auum quoque & auiam vxoris vel mariti contineri, respondetur.

147. *Idem* lib. 3. ad leg. Iuliam & Papiam.

QVi in continentibus vrbis nati sunt Romæ nati intelligantur.

148.

148. *Gaius* lib. 8. ad leg. Iuliam & Papiam.

NOn est sine liberis, cui vel vnus fili⁹, vnave filia est, hæc. n. enũtiatio, *hēt liberos, non habet liberos*, s℘ pluratiuo numero ꝓfertur: sicut & pugillares, & codicilli.

149. *Idem* lib. 10. ad leg. Iul. & Papiam.

NAm quem sine liberis esse, dicere nō possumus: hunc necesse est dicamus liberos habere.

150. *Idem* lib. 9. ad leg. Iuliam & Papiam.

SI ita à te stipulatus fuero, *Quanto minus a Titio consecutus fuero, tantũ dare spondes?* nō solet dubitari, q̃n si nihil a Titio fuero cōsecut⁹, totũ dēas, ꝙ Titius debuerit.

151. *Terentius Clemens* libro 5. ad legem Iuliam & Papiam.

DElata hereditas intelligitur, quam quis possit adeundo consequi.

152. *Gaius* lib. 10. ad leg. Iuliam & Papiã.

HOminis appellatione tã feminã, q̃ masculum contineri, nō dubitatur.

153. *Terentius Clemens* libro 11. ad legem Iuliam & Papiam.

INtelligendus est mortis tempore fuisse, qui in vtero relictus est.

154. *Macer* lib. 1. ad legem vicesimam.

MIlle passus nō a milliario vrbis, sed a cōtinētib. ædificijs nnmerãdi sũt.

155. *Licinnius Rufinus* lib. 7. Regularum.

PRoximi appellatione etiam ille continetur qui solus est.

156. *Idem* lib. 10. Regularum.

MAiore parte anni possedisse, qs intelligit, ēt si duob. mensib. possederit: si

modo aduersarius eius aut paucioribus diebus, aut nullis possederit.

157. *Aelius Gallus* lib. 1. de verborum, quæ ad ius pertinēt, significatione.

Paries est: siue murus, siue maceria est. 1 ¶ Item via est: siue semita, siue iter est.

158. *Celsus* lib. 25. Digestorum.

IN vsu iuris frequenter uti nos Cascellius ait singulari appellatione, cū plura generis eiusdem significare vellemus. nam multùm hominem uenisse Romam. & piscem vilem esse dicimus. Item in stipulãdo satis habemus de herede cauere. *Si ea res secundum me heredemve meum indicata erit.* & rursus. *Quod ob eam rem te heredemve tuum.* nempe æquè, si plures heredes sint, continentur stipulatione.

159. *Vlpianus* libro 1. ad Sabinum.

ETiam aureos nummos æs dicimus.

160. *Idem* libro 2. ad Sabinum.

CEterorum & reliquorum appellatione ēt oēs continentur, Vt Marcellus dixit circa eum cui optio serui legata est, cęteri Sempronio: nam tentat: si non optet omnes ad Sempronium pertinere

161. *Idem* lib. 7. ad Sabinum.

NOn est pupillus, qui in vtero est.

162. *Pomponius* libro 2. ad Sabinum.

IN uulgari substitutione, qua ei, qui supremus morietur, heres substituitur, rectè substitutus ēt unico intelligit̄: exēplo duodecim tabularū, ex quib. ꝓximis adgnatus & solus habetur. 1 ¶ Si quis ita in testamento scripserit, *Si quid filio meo acciderit, Damas seruus meus liber esto*: mortuo

tuo filio, Damas liber erit.licet.n. accidant & viuis,sed vulgi sermone etiam mors significatur.

163. *Paulus* lib.2.ad Sabinum.

ILla verba,*Optimus,maximusque*, vel in eum cadere possunt,qui solus est. Sic & circa edictum prætoris supremæ tabulæ habētur & solæ. 1 ¶ Pueri appellatione ēt puella significatur. nam & fœminas puerperas appellāt recētes ex partu,& Græcè παιδίον cōiter appellatur.

164.*Vlpianus* libro 50.ad Sabinum.

NOmen filiarum & in posthumā cadere,quæstionis non est,q̄uis posthumæ non cadere in eam,quę in rebus humanis sit,certū sit. 1 ¶ Partitionis nomē nō semp̄ dimidiū significat: sed prout est abiectū.potest .n. iuberi aliquis & maximā partiri posse,& vicesimā,& tertiā,& prout libuerit.sed si nō fuerit portio adiecta,dimidia pars debet̄. 2 ¶ Habere,sicut peruenire,cū effectu accipiendū est.

165. *Pomponius* libro 5. ad Sabinum.

VEnisse ad heredem nihil intelligitur nisi deducto ęre alieno.

166. *Idem* lib.6.ad Sabinum.

VRbana familia, & rustica non loco. sed genere distinguitur.potest.n.aliquis dispensator non esse seruorū vrbanorū numero: veluti is, qui rusticarū rerū rōnes dispenset,ibiq; habitet,nō multum abest à vilico.insularius autem vrbanorum numero est. uidendum tū est, ipse dominus,quorū loco quemq; habuerit:ꝙ ex numero familiæ. & vicarijs ap-

parebit. 1 ¶ Pernoctare extra vrbem intelligendus eſt qui nulla parte noctis in vrbe eſt. Per enim totam noctem ſignificat,

167. *Vlpianus* libro 25. ad Sabinum.

CArbonum appellatione materiã non contineri. ſed an lignorum? & fortaſſis quis dicet, nec lignorum: non enim lignorum gratia habuit: Sed titiones, & alia ligna cocta, ne fumũ faciant, vtrum ligno, an carboni, an ſuo generi adnumerabimus? & magis eſt, vt proprium genus habeatur. Sulphurata quòque de ligno æquè eandem habebunt definitionem. Ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehenſa, niſi hæc fuit voluntas. Idem & de nucleis oliuarum, ſed & de balanis eſt, vel ſi qui alij nuclei. De pinu autem integri ſtrobili, ligni appellatione continebuntur.

168. *Paulus* libro 4. ad Sabinum.

PAli & perticæ in numerum materiæ redigendi ſunt: & ideo lignorum appellatione non continentur.

169. *Idem* libro quinto ad Sabinum.

NOn tantum in traditionibus, ſed & in emptionibus, & ſtipulationibus, & teſtamentis adiectio hæc, *Vti optimus maximuſque eſt*, hoc ſignificat. vt liberum præſtetur prædium, non vt etiam ſeruitutes ei debeantur.

170. *Vlpianus* libro 33. ad Sabinum.

HEredis appellatione omnes ſignificari ſucceſſores credendum eſt, etſi verbis non ſint expreſſi.

171.

171. *Pomponius* libro 60. ad Sabinum.

PErueniſſe ad te rectè dicitur, quod ꝑ te ad alium peruenerit: vt in hereditate à liberto per patronũ filiũfamilias patri eius adoptiuo adqſita reſpõsũ eſt.

172. *Vlpianus* libro 38. ad Sabinum.

LIberi appellatione, etiam libertam contineri placuit.

173. *Idem* libro 39. ad Sabinum.

COllegarum appellatione hi continentur, qui ſunt eiuſdẽ poteſtatis. 1 ¶ Qui extra cõtinẽtia vrbis ẽ, abeſt: cæterũ vſq. ad cõtinẽtia, nõ abeſſe videbiẽ.

174. *Idem* libro 42. ad Sabinum.

ALiud eſt promittere furem nõ eſſe, aliud furto noxaque ſolutum. qui enim dicit, furem non eſſe, de hominis propoſito loquitur. qui furtis noxaque ſolutũ, nemini eẽ furti obligatũ ꝓmittit.

175. *Pomponius* libro 22. ad Sabinum.

FAciendi verbo, reddendi etiam cauſa continetur.

176. *Vlpianus* libro 45. ad Sabinum.

SOlutionis verbo, ſatisfactionẽ quoq. omnem accipiendam placet. ſoluere dicimus eum qui fecit, ꝙ facere ꝓmiſit.

177. *Idem* libro 47. ad Sabinum.

NAtura cauillationis, quam Græci σωρίτην, (*Id eſt, acerualem ſyllogiſmũ*) appellauerunt, hæc eſt ab euidenter veris ꝑ breuiſſimas mutationes diſputatio ad ea, quæ euidenter falſa ſunt, ꝑducaẽ.

178. *Idem* libro 49. ad Sabinum.

PEcuniæ verbum, non ſolum numeratam pecuniam complectitur: verum

omnem omnino pecuniam, hoc est omnia corpora. nam corpora quoque pecuniæ appellatione contineri, nemo est, q ambiget. 1 ¶ Hereditas iuris nomē est, q & accessionē & decesionē in se recipit. hǣditas autē vel maxime fructibus augetur. 2 ¶ Actionis verbum, & speciale est & generale. nam omnis actio dicitur, siue in personam, siue in rem sit petitio. sed plerūq. actiones personales solemus dicere. petitionis autem verbo, in rem actiones significari videntur. persecutionis verbo extraordinarias persecutiones puto contineri: vt puta fideicommissorum, & si quæ alia sunt, quæ non habēt iuris ordinarij ea secutionē. 3 ¶ Hoc verbum *debuir*, omnem omnino actionē comprehēdere intelligitur, siue ciuilis, siue honoraria, siue fideicommissi fuit persecutio.

179. *Idem* libro 51. ad Sabinum.

INter hæc verba, *Quanti ea res erit*, vel *Quanti eam rem esse paret*, nihil interest: in vtraque enim clausula placet veram rei æstimationem fieri.

180 *Pomponius* libro 30. ad Sabinum.

TVgurij appellatione omne ædificiū, q rusticæ magis custodiæ conuenit, quā vrbanis ædibus, significatur. 1 ¶ Ofilius ait tuguriū à tecto, tāquā tegulariū esse dictum vt toga, quòd ea tegamur.

181. *Idem* libro 35. ad Sabinum.

VErbum illud *pertinere*, latissimè patet nam & eis rebus petēdis aptum est, quæ dominij nostri sint: & eis, quas iure

aliquo

aliquo possideamus, quamuis non sint nostri dominij, pertinere ad nos etiam ea dicimus, quæ in nulla eorum causa sint, sed esse possint.

182. *Vlpianus* libro 17. ad Edictum.

PAterfamilias liber peculiũ nõ põt habere, quemadmodũ nec seruus bona.

183. *Idem* libro 18. ad Edictum.

TAbernę appellatio declarat omne vtile ad habitandum ędificium: nõ ex eo, quod tabulis cluditur.

184. *Paulus* libro 30. ad Edictum.

IN de tabernacula, & contubernales dicti sunt.

185. *Vlpianus* libro 28. ad Edictum.

INstructam autem tabernam sic accipiemus, quæ & rebus & hominibus, ad negotiationem paratis constat.

186. *Idem* lib. 30. ad Edictum.

COmẽdare nihil aliud est, q̃ deponere.

187. *Idem* libro 32. ad Edictum.

VErbum *Exactæ pecuniæ*, non solum ad solutionem referendum est: verum etiam ad delegationem.

188. *Paulus* libro 33. ad Edictum.

HAbere duobus modis dicitur: altero iure dominij: altero, obtinere sine interpellatione id, quod quis emerit. 1 ¶ Cautum intelligitur: siue personis, siue rebus cautum sit.

189. *Idem* libro 34. ad Edictum.

FAcere oportere & hanc significationem habet: vt abstineat quis ab eo facto, quod contra conuentionem fieret: & curaret, ne fiat.

190. *Vlpianus* libro trigesimo quarto ad Edictum.

PRouinciales eos accipere debemus, q in prouincia domicilium habent nō eos, qui ex prouincia oriundi sunt.

191. *Paulus* lib. 35. ad Edictum.

INter diuortium & repudium, hoc interest, ꝙ repudiari ẽt futurum matrimonium pōt; non rectè autem sponsa diuortisse dicitur, ꝙ diuortiũ ex eo dictũ est, ꝙ in diuersas partes eunt, q discedũt.

192. *Vlpianus* lib. 37. ad Edictum.

HAec adiectio, *plurisvè*, non infinitam pecuniam continet, sed modicam, vt taxatio hæc *Solidos decem plurisue* ad minutulam summam referatur.

193. *Idem* lib. 38. ad Edictum.

HAec verba, *Quanti eam rem paret esse*, non quod interest, sed ad rei ęstimationem referuntur.

194. *Vlpianus* lib. 43. ad Edictum.

INter donum & munus, hoc interest, ꝙ inter genus & speciem. nam genus esse donum Labeo à donando dictum, munus speciem, nam munus esse donum cũ causa, vt puta natalicium, nuptalicium.

195. *Idem* lib. 46. ad Edictum.

PRonunciatio sermonis in sexu masculino ad vtrumq; sexum plerumq; porrigitur. 1 ¶ *Familiæ* appellatio qualiter accipiatur. videamus, & qdē variè accepta est, nam & in res & in personas deducitur. In res, vtputà in lege duodecim tabularum his uerbis, *adgnatus proximus familiam habeto*. Ad personas autē re

ferutur

fertur familiæ significatio ita, cũ de patrono & liberto loquitur lex, ex ea *familia*, inquit, *in eam familiam* & hic de singularib. personis legẽ loq̃ cõstat. 2 ¶ Famillia appellatio refert & ad corporis cuiusdã significationẽ, ꝙ aut iure ꝓprio ipsorum, aut cõi vniuersę cognationis cõtinetur. Iure proprio familiã dicimus plures ꝑsonas, q̃ sunt sub vnius potestate. aut natura, aut iure subiectę, vtputa patrẽfamilias, matremfamilias, filiumfamilias, filiãfamilias, quiq; deinceps vicẽ eorum sequunt̃, vt puta nepotes, & neptes, & deinceps. Pater autẽ familias appellatur: qui ĩ domo dñium hẽt. rectèq; hoc nomine appellatur, q̃uis filium non hẽat. nõ. n. solam personã eius, sed & ius demonstramus. deniq; & pupillum patremfamilias appellamus, & cum pater familias moritur: quotquot capita subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere. singuli. n. patrumfamiliarum nomen subeunt, ideq; eueniet, & in eo, qui emãcipatus est, nam & hic sui iuris effectus, propriam familiam habet. Communi iure familiam dicimus oĩum adgnatorum: nam etsi patrefamilias mortuo. singuli singulas familias habent. tamen omnes, qui sub unius potestate fuerunt, rectè eiusdem familiæ appellabuntur, qui ex eadẽ domo & gente proditi sunt. 3 ¶ Seruitutium quoq; solemus appellare familias, vt in edicto p̃toris ostendimus sub titulo de furtis, vbi p̃tor loquit̃ de familia publicanorũ, sed ibi non oẽs

ſerui, ſed corpus quoddam ſeruorum demõſtratur huius rei cauſa paratum, hoc eſt vectigalis cauſa: alia autem parte edi̅cti omnes ſerui continentur, ut de hominibus coactis, & ui bonorum raptorum item redhibitoria, ſi deterior res reddatur emptoris opera, aut familiæ eius. & interdicto unde ui familia appellatio oẽs ſeruos comprehendit. ſed & filij continentur. 4 ¶ Itẽ Appellatur familia pluriũ perſonarum, quę ab eiuſdem ultimi genitoris ſanguine proficiſcuntur. ſicuti dicimus familiam Iuliam, quaſi à fonte quodam memoriæ. 5 ¶ Mulier autem familiæ ſuæ & caput, & finis eſt.

196. *Gaius* lib. 60. ad Edictũ Prouinciale.

FAmilię appellatione & ipſe princeps familiæ continetur. 1 ¶ Fœminarum liberos in familia earũm non eſſe, palã eſt: quia qui naſcuntur, patris, nõ matris familiam ſequuntur.

197. *Vlpianus* lib. 50. ad Edictum.

INdicaſſe eſt detuliſſe, arguiſſe, accuſaſſe, & conuiciſſe.

198. *Idem* lib. 2. de omnib. tribunalibus.

VRbana prædia, omnia ædificia accipimus, non ſolũ ea, quæ ſunt in oppidis, ſed & ſi fortè ſtabula ſunt, uel alia meritoria in uillis, & in uicis, uel ſi prætoria uoluptati tm̃ deſeruiẽtia: quia urbanũ prędium nõ locus facit, ſed materia. Proinde horti quoq; ſi q̃ ſunt in ædificijs conſtituti, dicẽdum ſit urbanorum appellatione cõtineri. Planè ſi plurimũ horti in reditu sũt uineãrij fortè, uel ẽt

Solitorij:

solitorij: magis hęc non sunt urbana.

199. *Idem* lib. 8. de omnibus tribunalib.

ABsentem accipere debemus eũ, qui non est eo loci, in quo loco petitur. non enim trans mare absentem desideramus. & si fortè extra cõtinentia, urbis sit, abest. ceterùm usque ad continentia, nõ abesse uidebitur, si non latitet. 1 ¶ Abesse non uideť, qui ab hostibus captus est: sed qui a latronibus detinetur.

200. *Iulianus* lib. 2. Digestorum.

HÆc stipulatio *Noxis solutum præstari?* non existimatur ad eas noxas pertinere, quæ publicani exercitionem, & coercitionem capitalem habent.

201. *Idem* libro 81. Digestorum.

IVsta Interpretatione recipiendũ est, ut appellatione filij, sicuti filiãfamilias contineri sæpe respondebimus, ita & nepos videatur comprehendi. & patris noĩe auus quoq; demonstrari intelligať.

202. *Alfonus Varus* libro 2. Digestorum

CVm in testamento scriptum esset, ut heres in funere, aut in monumento dũtaxat aureos cẽtũ cõsumeret: nõ licet minus cõsumere. si amplius uellet, licet neq; ob eã rẽ cõtra testm̃ facere uideť.

203. *Idem* lib. 7. Digestorum.

IN lege censoria portus Siciliæ ita scriptum erat: *Seruos quos domo quis ducet suo usu, pro his portorium ne dato* quærebatur, si quis a Sicilia seruos Romam mitteret fundi instruendi causa, utrum pro his hominis portoriũ dare deberet necne: respõdit, duas esse in hac scriptura q̃

stiones:

stiones: primam, quid esset *domum* ducere: alterã, quid esset *suo usu* ducere. Igitur quæri soleret, utrum vbi quisque habitaret, siue in prouincia, siue in Italia, an dumtaxat in sua cuiusque patria domus esse rectè dicetur. sed de ea re constitutũ esse, eam domum vnicuiq; nostrum debere existimari, vbi quisque sedes & tabulas haberet, suarùmque rerùm constitutionem fecisset. Quid autem esset *usu suo*, magnam habuisse dubitationem, & magis placet, quod victus sui causa paratum est, tantùm cõtineri. Itemque de seruis eadẽ ratione quæri, qui eorum vsus sui causa parati essent: vtrùm dispensatores, insularij, vilici, atriẽses, textores, operarij quoq; rustici, qui agrorum colendorum causa haberentur, ex quibus agris paterfamilias fructus caperet, quibus se toleraret: omnes denique seruos, quos quisque emisset, vt ipse haberet, atque eis ad aliq̃ rẽ vteretur, neque ideo emisset, vt venderet. Et sibi videri eos demum vsus sui cã patrẽfamilias habere, qui ad eius corpus tuẽdum, atque ipsius cultum præpositi, destinatique esent. quo in genere iunctores, cubicularij, coci, ministratores, atq; alij, qui ad eiusmodi vsum parati essent, numerarentur.

204. *Paulus* libro 2. epitomarum Alfeni.

PVeri ãppellatio tres significationes habet: vnam cum oẽs seruos pueros appellaremus: alterã, cùm puerum cõtrario noĩe puellæ diceremus: tertiã, cum ætatem puerilem demostraremus.

105. *Idem*

205. *Idem* libro 4. Epitomarum Alfeni.

QVi fundum vēdidit, pomum recepit: nuces, & ficos, & vuas dumtaxat duracinas, & purpureas, & quæ eius generis essent, quas nō vini causa haberemus quas Græci τρωζίμοις *i. comestibiles*, appellarent, recepta videri.

206. *Iulianus* lib. 6. ex Minicio.

VInaria vasa propriè vasa torcularia esse placet. dolia autē & serias tamdiu in ea causa esse; quādiu vinum haberent, cum sine vino esse desinerent, in eo numero non esse: quoniam ad alium vsum transferri possent. veluti si frumētum in his addatur. eandem causam amphorarum esse: vt cum vinum habeant, tum in vasis vinarijs: cum inanes sint, tum extra numerum vinariorum sint: quia aliud in his addi possit.

207. *Africanus* lib. 3. Quæst ionum.

MErcis appellatione homines non contineri, Mela ait. & ob eam rem mangones non mercatores, sed venaliciarios appellari ait, & rectè.

208. *Idem* lib. 4. Quæstionum.

BOnorū appellatio: sicut hereditatis, uniuersitatē quandam ac ius successionis, & nō singulares res demonstrat.

209. *Florentinus* lib. 10. Institutionum.

COram Titio aliquid facere iussus, nō uidetur præsente eo fecisse, in is, intelligat. itaque si furiosus, aut infans sit aut dormiat: non uidetur coram eo fecisse. Scire autem, nō etiam velle is debet: nam & inuito eo recte fit, [illegible] est.

210. *Marcianus* lib.7. Institutionum.

IS, qui natus est ex mācipijs vrbanis, & missus est in uillam nutriendus, in vrbanis seruis constituetur.

211. *Florentinus* libro 8. Institutionum.

FVndi appellatione omne ædificiū, & omnis ager continetur. sed in vsu vrbana ędificia, ędes rustica, villę dicūtur. Loc⁹ verò sine ædificio, in vrbe area, rure autem ager appellatur. idemque ager cum ædificio, fundus dicitur.

212. *Vlpianus* lib.1. de Adulterijs.

PRæuaricatores eos appellamus, qui causam aduersarijs suis donāt, & ex parte actoris in partē rei concedūt. à varicando enim præuaricatores dicti sunt.

213. *Idem* lib.1. Regularum.

CEdere diē significat incipere deberi pecuniam. *Venire* diem significat eū diem venisse, quo pecunia peti possit. Vbi purè quis stipulatus fuerit, & cessit. & venit dies. vbi in diē cessit, dies, sed nondum venit, vbi sub conditione: neq. cessit, neque venit dies pendente adhuc conditione, 1 ¶ Aes alienum est, quod nos aliis debemus. æs suum est, quod alij nobis debent. 2 ¶ Lata culpa est nimia negligentia: id est, non intelligere, quod omnes intelligunt.

214. *Marcianus* libro 1. Publicorum iudiciorum.

MVnus propriè est q̄ necessariè obimus, lege, more, imperiove eius, qui iubēdi habet potestatē. Dona aūt ꝓpriè sunt q̄ nulla necessitate iuris, officij

sed spōte. præstantur q̄ si nō præstentur, nulla reprehensio est. & si prȩstētur, plerumq; laus inest. sed in summa in hoc uē tum est: ut non quodcunq; munus, id & donum accipiatur: at quod donum fuerit, id munus rectè dicatur.

215. *Paulus* libro singulari ad legem Fusiam Caniniam.

POtestatis uerbo plura significantur. in persona magistratuum, imperium in persona liberorum. patria potestas. in persona serui, dominium. At cùm agimus de noxæ deditione cum eo, qui seruum non defendit: præsenti corporis copiam facultatemq: significamus. In lege Atinia in potestatem domiui rem furtiuam uenisse uideri, & si eius uindicandæ potestatem habuerit, Sabinus & Cassius aiunt.

216. *Vlpianus* lib. 1. ad legm Aeliā Sētiā.

VErum est, eum, qui in carcere clausus est, non uideri neque uinctum. neque in uinculis esse, nisi corpori eius uincula sint adhibita.

217. *Iauolenus* libro 1. ex Posterioribus Labeonis.

INter illam conditionem, *Cū fari potuerit*, & *postquàm fari potuerit*, multùm interest, nam posteriorem, scripturam, uberiorem esse constabat *cum fare potuerit* arctorem: & id tantum modo tempus significari, quo primum fari possit.

1 ¶ Item ita data condicione, *Illud fa- cito in diebus*, si nihil præterea fuisset adiectū, ī biduo cōdtcionē ī pleri oportet.

218. *Papinianus* libro 27. Quæstionum.

VErbum *Facere* omnem omnino faciendi cām complectitur: dandi, soluendi, numerandi, iudicandi, ambulandi.

219. *Idem* libro 2. Responsorum.

IN conuentionibus contrahentium voluntatem potiùs q̃ verba, spectari placuit. Cum igitur ea lege fundum vectigalem municipes locauerunt, ut ad heredē eius, q̨ suscepit, ꝑtineret: ius heredū ad legatarium quoq; transferri potuit.

220. *Callistratus* libro 2. Quæstionum.

LIberorum appellatione nepotes, & pronepotes, cæteriq; qui ex his descendunt, continentur, hos.n. oēs suorū appellatione lex duodecim tabularū cōprehendit, totiens.n. leges necessarium ducunt in cognatione singulorum nominib. vti, veluti *Filij, nepotes, pronepotes*, cæterorumve, qui ex his descendunt: quotiēs non omnib. qui post eos sunt, præstitū voluerint: sed solis his succurrent, quos nominatim enumerēt. At vbi non personis certis, nō quibusdam gradib. præstatur, sed omnib. qui ex eodē genere orti sunt: liberorum appellatione comprehenduntur. 1 ¶ Sed & Papirius Fronto libro tertio responsorum ait, prædio cum villico & contubernali eius & filiis legato, nepotes quoq; ex filijs contineri: nisi voluntas testatoris aliter habeat. filij.n. appellatione sæpe & nepotes accipi multifariam placere. 2 ¶ Diuus quoq; Marcus rescripsit, non videri sine liberis defunctū, qui nepotem suum heredem reliqt.

3 ¶ Præter

3 ¶ Prętér hęc omnia natura nos quoq; docet parentes pios, qui liberorũ procreandorum animo & voto vxores ducũt: filiorum appellatione omnes, qui ex nobis descendunt, contineri. nec enim dulciore nomine possumus nepotes nostros, q̃ filij appellare. etenim idcirco filios filiásve concepimus, atque edimus, vt ex prole eorum earũve diuturnitatis nobis memoriã in æuum relinquamus.

221. *Paulus* libro 10. Responsorum.

PAulus respõdit, falsum tutorem eum verè dici, qui tutor non est, siue habẽti tutor datus est, siue nõ. sicut falsum testamentum, quod testamentum non est. & modius iniquus, qui modius non est.

222. *Hermogenianus* libro 2. Iuris Epitomarum.

PEcuniæ nomine nõ solũ numerata pecunia sed omnes res, tam soli, quã mobiles, & tam corpora q̃ iura cõtinentur.

223. *Paulus* lib. 2. Sententiarum.

LAta culpæ finis est, non intelligere id quod omnes intelligũt. 1 ¶ Amicos appellare debemus, non leui notitia coniũctos: sed quib. fuerĩt iura cũ patrefamilias, honestis familiaritatis q̃sita rationib.

224. *Venuleius* lib. 7. Stipulationum.

VInculorum appellatione, vel priuata vel publica vincula significant. custodiæ verò, tãtùm publicam custodiam.

225. *Tryphoninus* libro 1. Disputationum.

FVgitiuus est, non is, qui solum consiliũ fugiẽdi à domino suscepit, licèt id se facturum iactauerit: sed qui ipso facto

fugę initium mente deduxerit nam & furem, adulterum, aleatorem, quamquàm aliqua significatione ex animi propositione cuiusque sola quis dicere posset: vt ēt is, qui nonnunquàm alienam rē inuito dño subtraxerit, nunquàm alienam matremfamilias corruperit, si modò ei[9] mētis sit. vt occasione data id commissurus sit: tamē oportere eadem hæc crimina assumpto actu intelligi, & ideo fugitiuum quoque, & erronem non secundum propositionem solam. sed cum aliquo actu intelligi constat.

226. *Paulus* lib. I. Manualium.

MAgna negligentia, culpa est. magna culpa, dolus est.

227. *Idem* libro 2. Manualium.

EX illa parte edicti, *Tum quem ei heredem esse oportet,* heredis heredibus bonorum Possessio non defertur. 1 ¶ Item in substitutione his verbis, *Quisquis mihi heres erit,* proximus heres tantum significatur. imò non tantum proximus heres sed etiam scriptus.

228. *Idem* lib. singulari de Cognitionib.

MVnicipes intelligēdi sunt, & qui in eodem municipio nati sunt.

229. *Idē* lib. sing. de Tacitis fideicōmissis.

TRansacta finitave intelligere debemus, nō solū quib. controuersia fuit, sed ēt quę sine conrrouersi sint possessa.

230. *Idem* lib. singulari ad Senatusconsultum Orfitianum.

VT sūt iudicio terminata, trāsactione cōposita, lōgioris tpis silētio finita.

131. *Idem* libro singulari ad Senatusconsultum. Tertullianum.

QVod dicimus eum, qui nasci speratur, pro superstite esse: tunc verum est, cum de ipsius iure queritur. alijs autem non prodest, nisi natus.

132. *Gaius* libro primo de Verborum obligationibus.

HAc enunciatio, *Quae sunt pluris aureorum triginta*, simul & quantitatis & aestimationis significatiua, est.

233. *Idē* li. 1. ad legē duodecim tabularū.

SI *caluitur & moretur, & frustretur*. Inde & calumniatores apppellati sunt, quia per fraudem & frustrationem alios vexarent litibus. Inde & cauillatio dicta est. 1 ¶ Post kalendas Ianuarias die tertio pro salute principis vota suscipiunt. 2 ¶ Telum vulgò quidem id appellatur. quod ab arcu mittitur sed nūc oē significatur quod mittitur manu. Ita sequitur, vt & lapis, & lignum, & ferrum hoc nomine contineatur. Dictumq; ab eo quod in lōginquum mittatur, Greca voce figuratū ἀπὸ τοῦ τηλοῦ, *ab eo, quod est longè*. Et hāc significationem inuenire possumus & in Graeco nomine, nam, quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant. eòque nomine vulgò quidem id significatur, quod ab arcu mittitur, sed non minùs omne significatur. quod [cum] mittitur manu, ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι: i. *a iaciendo*. Admonet nos Ξένοφον *Xenophon*: nam ita scribit „ Καὶ τὰ βέλη ἡμῖν ὅσε ἐρέ

ρετο λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι. πλεῖσθαι δὲ καὶ λίθοι. *Et tela simul ferebantur, hastæ sagittæ, funda, plurimi item lapides.* Et id, quod ab arcu mittitur. apud Græcos quidem proprio nomine τόξευμα (i. *sagitta*) vocatur: apud nos autem communi nomine telum appellatur.

234. *Idē* li. 2. ad legē duodecim tabularū.

QVos nos hostes appellamus, eos veteres pduelles appellabant, per eā adiectionem indicantes, cū quib. bellum esset. 1 ¶ Locuples est, qui satis idoneè hēt p magnitudine rei, q̃ actor restituendā esse petit. 2 ¶ Verbū *Viuere* quidā putāt ad cibū pertinere. sed Ofilius ad Atticū ait, his verbis & vestimenta & stramenta cōtineri, sine his. n. viuere neminē posse.

235. *Idem* libro tertio ad legem duodecim tabularum.

FErri propriè dicimus, q̃ quis suo corpore baiulat: portari ea, quæ quis iumento secumducit. agi ea, quæ animalia sunt. 1 ¶ Fabros ignarios dicimus nō eos duntaxat, qui digna dolarent: sed omnes qui ædificarent.

236. *Item* libro quarto ad legem duodecim tabularum.

QVi venenū dicit, adiicere debet, vtrū malum, an bonū: nā & medicamenta venena sunt: qa eo nomine oē continet, q adhibitū naturam eius, cui adhibitū esset, mutat. cū id, q nos venenū appellamus, Greci φάρμακον dicunt. apud illos quoq; tam medicamenta, q̃ quæ nocent,

hoc

hoc nomine continentur. unde adiectione alterius, nomine distinctio fit. admonet nos summus apud eos poetarum Homerus. nam sic ait.

Φάρμακα πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά.

id est,

Venena multa quidem bona mixta, multa autem mala.

1 ¶ Glãdis appellatione oĩs fruct⁹ cõtinet vt Iauolenus ait, exẽplo Græci sermonis, apud quos oẽs arborũ species ἀκρόδρυα (*.i. extremitates arborum*) appellantur.

237. *Idem* libro quinto ad legem duodecim tabularum.

DVuobus negatiuis uerbis quasi permittit lex, magis quam prohibuit. idque etiam Seruius animaduertit.

338. *Idem* libro sexto ad legem duodecim tabularum.

PLebs est cęteri ciues sine senatorib. 1 ¶ Detestatum est testatione denuntiatum. 2 ¶ Pignus apellatum à pugno: quia res, quæ pignori dantur, manu tradantur. vnde etiam videri potest verũ esse: quidam putant, pignus propriè rei mobilis constitui. 3 ¶ Noxię appellatione omne delictum continetur.

139. *Pomponius* lib. singulari Enchiridij.

PVpillus est, q, cũ impubés ęst, desijt in patris potestate eẽ aut morte, aut ẽmãcipatione. 1 ¶ Seruorũ appellatio ex eo fluxit, ꝙ Impe. nr̃i captiuos vẽdere, ac ꝑ hoc seruare, nec occidere solẽt. 2 ¶ Inco-

la est, q aliqua regione domiciliũ suũ cō tulit, quē Græci *πάροικον* (id est, *iuxta habitantem*) appellant. Nec tantum hi, qui in oppido morantur, incolæ sunt: sed ēt qui alicuius oppidi finibus ita agrum habent, vt in eum se quasi in aliquam sedem recipiant. 3 ¶ Munus publicum est officium priuati hominis, ex quo cō modum ad singulos, vniuersosque ciues, remque eorum imperio magistratus extraordinarium peruenit. 4 ¶ Aduena est, quem Græci *ἄποικον*, id est, *domo profugum, colonum aduenientem*) appellant. 5 ¶ Decuriones quidam dictos aiunt ex eo, quòd initio, cum coloniæ deducerentur, decima pars eorum, qui deducerentur, consilij publici gratia conscribi solita sit. 6 ¶ Vrbs ab vrbo appellata est, vrbare est aratro definire. & Varus ait, vrbum appellari curuaturam aratri, quod in urbe condenda adhiberi solet. 7 ¶ Oppidum ab ope dicitur, ꝙ eius rei causa mœnia sint constituta. 8 ¶ Territorium est vniuersitas agrorum intra fines cuiusque ciuitatis, quod ab eo dictum quidam aiunt, ꝙ magistratus eius loci intra eos fines terrēdi id est summouendi, ius habet. 9 ¶ Verbum *Suum* ambiguum est, vtrum de toto, an de parte significet & ideo qui iurat suũ non esse, adijcere debet, neq; sibi cōmunem esse.

240. *Paulus* ex libris sex, li. 1. Imperialiũ sniarum in cognitionibus prolatarum.

CVm quęrebatur, an verbum *Soluto matrimonio dotem reddi*, non tantum

diuor-

diuortium,sed & mortē contineret,hoc est,an de hoc quoque casu contrahentes sentient,& multi putabant hoc sensisse, & quibusdam alijs contrà uidebatur, secundum hoc motus Imperator pronuntiauit,id actum eo pacto, ut nullo casu remaneret dos apud Maritum.

241. *Quintus Mucius Scaeuola* lib. sing. ὅρων.

IN rutis caesis ea sunt,quae terra non tenentur,duaeq; opere structili,tectoriove non continentur.

242. *Iauolenus* lib. 2. ex Posterioribus Labeonis.

MAlum nauis esse partem,artemonē autē non esse,Labeo ait:quia pleręq; naues sine malo inutiles essēt, ideoque pars nauis habetur. artemo autē magis adiectamento,q̄ pars nauis est. 1 ¶ Inter proiectum & immissum, hoc interesse ait Labeo: ꝙ proiectum esset id, qđ ita proueheretur,vt nusquàm requiesceret qualia męniana,& suggrunda essent: immissum autē,ꝙ ita fieret, ut aliquo loco requiesceret,veluti tigna, trabes, q̄ immitteretur. 2 ¶ Plūbum, ꝙ tegulis poneretur, aedificij esse ait Labeo sed id, quod hypęthrhi tegendi cā poneretur, contra esse. 3 ¶ Viduam non solum eam quae aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem, quae virum non habuisset,appellari ait Labeo; quia vidua sic dicta est, quasi vecors,vesanus,q̄ sine corde, aut sanitate esset,similiter viduā dictam esse sine duitate. 4 ¶ Straturam loci alicuius ex tabulis,factis,quę aestate

tollerentur,& hyeme ponerentur, ædiū. esse ait Labeo, quoniam perpetui vsus paratę essent. neque ad rem pertinere, quòd interim tollerentur.

243. *Scæuola* lib. 80. Digestorum.

SCęuola respondit. Semꝑ acceptū est, vt libertorum appellatione etiam hi contineri intelligantur, qui eodem testamento vel posteriore loco manumitterentur: nisi manifestè is, à quo peterent, contra defuncti voluntatē doceret peti.

244. *Labeo* lib. 4. Pithanon a Paulo epitomatorum.

SI qua pœna est, multa est, si qua multa est, pœna est, *Paulus*: Vtrūq; eorū falsum est, nāq; harū rerū dissimilitudo ex hoc quoq; apparet: ꝙ de pœna prouocatio nō est, simul atq;.n. victus quis est ei⁹ maleficij, cuius pœna est statuta, statim ea debetur: at multæ prouocatio est, nec antè debetur, q̄ aut non est ꝓuocatū aut ꝓuocator victus est, nec aliter, q̄ si is dixit, cui dicere licet. Ex hoc quoq; earū rerū dissimilitudo apparere poterit quia pœnę certæ singulorū peccatorum sunt: multæ contrà, quia eius iudicis potestas est, quantam dicat, nisi cum lege est constitutum, quantam dicat.

245. *Pomponius* lib. 10. Epistolarum.

STatuę affixę basib. structilib. aut tabulæ re legatę catenis, aut erga parietem adfixæ, aut si similiter cohærent lychni, nō sūt ædiū, ornat⁹ .n. ædiū cā parant, nō quo ædes ꝑficiātur. 1 Idē Labeo ait: Protbyrū, ꝙ in ædibus [interim qui] fieri solet, ædium est.

246. *Idem* lib. 60. Epistolarum.

APud labeonem pithanon ita scriptũ est: Exhibet, qui præstat eius, de quo agitur, præsentiam, nam ẽt qui sistit. prę stat eius, de quo agitur præsentiam, nec tamen eum exhibet. & qui mutum aut furiosum aut infantem exhibet, non potest uideri eius præstare præsentiam: nemo enim ex eo genere præsens satis aptè appellari potest. 1 ¶ Restituit, non tãtum qui solum corpus sed etiam qui omnem rẽ condicionẽq; reddita cã præstat. & tota restitutio iuris est interpretatio.

DE DIVERSIS REGVLIS IVris antiqui, Tit. XVII.

Paulus lib. 6. ad Plautium.

REgula est, quæ rem, quę est breuiter enarrat, nõ; ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod ẽ, regula fiat. per regulã igiť breuis rerũ narratio tradiť, & (vt ait Sabinus) quasi cãæ coniunctio est, quę simul cũ in aliquo uitiata est, perdit officium suum.

Vlpianus lib. 1. ad Sabinum

FOeminæ ab omnib. officijs ciuilib. vel publicis remotæ sũt, & ideò nec iudices esse possunt, nec magistratũ, gerere, nec postulare, nec pro alio interuenire, nec procuratores existere. 1 ¶ Itẽ impuberes omnib. officijs ciuilib. dẽt abstinere.

3. *Idem* lib. 3. ad Sabinum.

EIus est non nolle qui potest velle.

4. *Idem* lib. 6. ad Sabinum.

VElle nõ creditur, qui obsequitur imperio patris, vel domini.

5. *Paulus* libro 2. ad Sabinum.

IN negotijs cõtrahendis alia causa habita est furiosorum, alia eorum, qui fari possunt, quamuis actum rei non intelligerent. nam furiosus nullum negotium contrahere põt: pupillus omnia tutore auctore agere potest.

6. *Vlpianus* libro 7. ad Sabinum.

NOn vult heres esse, qui ad alium trãsferre uoluit hereditatem.

7. *Pomponius* libro 3. ad Sabinum.

IVs nostrum non patitur eũdem in paganis & testato & intestato decessisse. earumque rerum naturaliter inter se pugna est, testatus, & intestatus.

8. *Idem* libro 4. ad Sabinum.

IVra sanguinis nullo iure ciuili dirimi possunt.

9. *vlpianus* libro 15. ad Sabinum.

SEmper in obscuris, quod minimum est, sequimur.

10. *Paulus* libro 3. ad Sabinum.

SEcundum naturam est, commoda cuiusque rei eum sequi, quem sequentur incommoda.

11. *Pomponius* libro 5. ad Sabinum.

ID quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferri non potest.

12. *Paulus* libro 3. ad Sabinum.

IN testamentis plenius voluntates testantium interpretantur.

13. *Vlpianus* libro 19. ad Sabinum.

NOn videtur cepisse, qui per exceptionem à petitione remouetur.

14. *Pomponius* libro 5.ad Sabinum.

IN omnibus obligationib. in quibus dies non ponitur, præsenti die debet.

15. *Paulus* libro 4.ad Sabinum.

IS, qui actionem habet ad rem recuperandam ipsam rem habere videtur.

16. *Vlpianus* libro 21.ad Sabinum.

IMaginaria venditio non est pretio accedente.

17. *Idem* libro 23.ad Sabinum

CVm tēpus in testamēto adijcitur: credēdū est, pro herede adiectū, nisi alia mens fuerit testatoris: sicuti in stipulationib. ꝓmissoris gratia tēpus adiicit.

18. *Pomponius.* libro 6.ad Sabinum.

QVæ legata mortuis nobis ad heredē nostrū transeunt, eorum cōmodum ꝑ nos his quorū in potestate sumus, eodē casu adquirimus. aliter atq. ꝙ stipulati sumus. nā & sub conditione stipulātes, omnimodo eis adquirimus, ēt si liberatis nobis potestate dñi cōdicio existat.

PAVLVS.

SI filiusfamilias sub condicione stipulatus, emancipatus fuerit. deinde exstiterit conditio: patri actio cōpetit: quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

19. *Vlpianus* libro 24.ad Sabinum.

QVi cum alio contrahit, vel est, vel debet esse nō ignarus cōdicionis eius. heredi autem hoc imputari non potest, cum non sponte cum legatarijs contrahit. 1 ¶ Non solet exceptio doli nocere his, quibus voluntas testatoris non refragatur.

20. *Pomponius* lib. 7. ad Sabinum.

QVotiens dubia interpretatio libertatis est, s̄m libertatē respōdēdū erit.

21. *Vlpianus* lib. 27. ad Sabinum.

NOn debet, cui plus licet, quod minus est, non licere.

22. *Idem* lib. 28. ad Sabinum.

IN personam seruilem nulla cedit obligatio. 1 ¶ Generaliter probandum est, vbicunq; in bonæ fidei iudicijs confert in arbitrium domini vel procuratoris eius condicio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse.

23. *Idem* libr. 29. ad Sabinum.

COntractus quidam dolū malum dūtaxat recipiunt: quidam & dolum, & culpam. dolum tātum, depositum, & precarium. dolum, & culpam, mādatum, cōmodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelæ, negotia gesta. in his quidem & diligentiā societas & rerum cōmunio & dolū, & culpā recipit. sed hæc ita, nisi siquid nominatim conuenit, vel plùs, vel minùs, in singulis contractibus. nam hoc seruabitur, quod initio conuenit. legem enim cōtractus dedit. excepto eo, quod Celsus putat, non valere, si conuenerit, ne dolus p̄stetur. hoc enim bonæ fidei iudicio contrarium est: & ita vtimur. Animaliū verò casus, mortes, quæq; sine culpa accedūt, fugę seruorū, qui custodiri nō solēt rapinę, tumultus, incendia, quarū magnitudines, impetus p̄donū à nullo p̄stātur.

24. *Paulus* lib. 5. ad Sabinum.

Qua-

QVatenus cuius interſit, in facto, non in iure conſiſtit.

25. *Pomponius* lib. 10. ad Sabinum.

PLus in cautionis in re eſt, q̃ in pſona

26. *Vlpianus* lib. 30. ad Sabinum.

QVi poteſt inuitis alienare, multo magis & ignorãtibus & abſentib. pōt.

27 *Pomponius* libro 16. ad Sabinum.

NEc ex prætorio nec ex ſolemni iure priuatorum conuentione quicquam immutandum eſt, quamuis obligationũ cauſæ pactione poſſint immutari & ipſo iure, & per pacti cõuenti exceptionem: quia actionum modus vel lege, vel per prętorem introductus, priuatorũ pactionibus non infirmatur: niſi tunc, cum inchoatur actio, inter eos conuenit.

28. *Vlpianus* lib. 36. ad Sabinum.

DIuus Pius reſcripſit, eos, qui ex liberalitate cõueniuntur, in id, quod facere poſſunt, condemnandos.

29. *Paulus* lib. 8. ad Sabinum.

QVod initio vitioſum eſt, non poteſt tractu temporis conualeſcere.

30. *Vlpianus* lib. 40. ad Sabinum.

NVptias nõ cõcubit[9], ſed cõsẽs[9] facit.

31. *Idem* lib. 42. ad Sabinum.

VErum eſt, neque pacta, neq; ſtipulationes factum poſſe tollere, quod enĩ impoſſibile eſt: neque pacto, neq; ſtipulatione poteſt comprehendi, vt vtilẽ actionem, aut factum efficere poſſit.

32. *Idem* lib. 43. ad Sabinum.

Q đ attinet ad ius ciuile, ſerui p nullis habent. nõ tñ & iure naturali qa

quod

quod ad ius naturale attinet, omnes homines æquales sunt.

33. *Pomponius* lib. 22. ad Sabinum.

IN eo, quod vel is, qui petit, vel is, à quo petitur, lucri facturus est, durior causa est petitoris.

34. *Vlpianus* libro 45. ad Sabinum.

SEmper in stipulationibus & in cęteris contractibus id sequimur, quod actum est, aut, si non appareat, quid actum est, erit consequens, vt id sequamur, quod in regione, in qua actum est, frequentatur. Quid ergo, si neque regionis mos appareat, quia varius fuit? ad id, quod minimum est, redigenda summa est.

30. *Idem* libro 48. ad Sabinum.

NIhil tam naturale est, quàm eo genere quidque dissoluere, quo colligatum est, ideo verborum obligatio verbis tollitur: nudi consensus obligatio contrario consensu dissoluitur.

36. *Pomponius* libro 27. ad Sabinum.

CVlpa est, immiscere se rei ad se non pertinenti.

37. *Vlpianus* libro 51. ad Sabinum.

NEmo, qui condemnare potest, absoluere non potest.

38. *Pomponius* libro 29. ad Sabinum.

SIcuti pœna ex delicto defuncti heres teneri non debeat: ita nec lucrum facere, si quid ex ea re ad eum peruenisset.

39. *Idem* libro 32. ad Sabinum.

IN omnibus causis pro facto accipitur id, in quo per alium moræ fit, quo minus fiat.

40. *Idem* libro 34. ad Sabinum.

FVriosi, vel eius, cui bonis interdictũ sit, nulla voluntas est.

41. *Vlpianus* libro 26. ad Edictum.

NOn debet actori licere, quod reo non permittitur. 1 ¶ In re obscura melius est fauere repetitioni, quam aduentitio lucro.

42. *Gaius* lib. 9. ad Edictum Prouinciale.

QVi in alterius locum succedunt, iustam habent causam ignorantiæ, an id, quod peteretur, deberetur. Fideiussores quoque non minus, quàm heredes, iustam ignorantiam possunt allegare. Hæc ita de herede dicta sunt, si cum eo agetur: non etiam si agat. nam planè, qui agit certus esse debet: cùm sit in potestate eius, quando velit, experiri: & antè debet rem diligenter explorare, & tunc ad agendum procedere.

43. *Vlpianus* libro 28. ad Edictum.

NEmo ex his, qui negant se debere, prohibetur etiam alia defensione vti, nisi lex impedit. 1 ¶ Quotiens concurrunt plures actiones eiusdem rei nomine, vna quis experiri debet.

44. *Idem* libro 29. ad Edictum.

TOtiens in heredem damus de eo, quod ad eum peruenit, quotiens ex dolo defuncti conuenitur, non quotiens ex suo.

45. *Idem* libro 30. ad Edictum.

NEque pignus, neq; depositum, neque precarium, neque emptio, neq; locatio rei suæ consistere potest. 1 ¶ Pri-

uatorum

uatorũ cõuẽtio iuri publico nõ derogat.

46. *Gaius* lib. 10. ad Edictũ Prouinciale.

QVod a quoquo pęnæ nomine exactũ est, id eidem restituere nemo cogit.

47. *Vlpianus* libro 30. ad Edictum.

COnsilij non fraudulenti nulla obligatio est. cæterum si dolus & calliditas intercessit, de dolo actio cõpetit. 1 ¶ Socij mei socius, meus socius non est.

48. *Paulus* libro 35. ad Edictum.

QVidquid in calore iracundię uel fit, vel dicitur: non prius ratum est, quã si perseuerantia apparuit; iudicium animi fuisse. ideoque breui reuersa uxor, nec diuertisse uidetur.

49. *Vlpianus* libro 35. ad Edictum.

ALterius circumuentio alij non præbet actionem.

50. *Paulus* lib. 39. ad Edictũ

CVlpa caret, qui scit, sed prohibere non potest.

51. *Gaius* lib. 15. ad Edictũ prouinciale.

NOn uidetur quisquam id capere, quod ei necesse est alij restituere.

52. *Vlpianus* libro 44. ad Edictum.

NOn defendere uidet, non tm̃ qui latitat, sed & is qui p̃sens negat se defendere, aut non vult suscipere actionem.

53 *paulus* libro 42. ad Edictum.

CVius per errorem dati repetitio est, eius consulto dari donatio est.

54. *Vlpianus* libro 46. ad Edictum.

NEmo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.

55. *Gaius* li. 2. de testis ad Edictū urbicū.

NVllus uidetur dolo facere, qui suo iure utitur.

56. *Idē* lib. 3. delegatis ad Edictū urbicum.

SEmp ī dubijs benigniora pferēda sūt.

57. *Idē* libro 8. ad Edictū Prouinciale.

BOna fides nō patit, ut bis idē exigat.

58. *Vlpianus* libro 2. Disputationū.

EX pœnalibus causis non solet in patrem de peculio actio dari.

59. *Idem* libro 3. Disputationum.

HEredem eiusdem potestatis iurisq; esse, cuius fuit defunctus, constat.

60. *Idem* libro 10. Disputationum.

SEmper qui non prohibet pro se interuenire, mādare creditur. Sed & si quis ratum habuerit, quod gestum est: obstringitur mandati actione.

62. *Idem* lib. 3. Opinionum.

DOmum suam reficere vnicuique licet, dum non officiat inuito alteri, in quo ius non habet.

62. *Iulianus* lib. 6. Digestorum.

HEreditas nihil aliud est, quam successio in vniuersum ius, quod defunctus habuerit.

63. *Idem* libro 17. Digestorum.

QVi sine dolo malo ad iudicium prouocat. non uidetur moram facere.

64. *Idem* libro 29. Digestorum.

EA, quæ rarò accidunt, non temere in agendis negotijs computantur.

65. *Idem* libro 54. Digestorum

EA est natura cauillationis quam Græci ἀφορίτην (*id est aceruale͂m* *syllo-*

syllogismum) appellant vt ab euidenter veris per breuissimas mutationes disputatio ad ea, q̄ euidēter falsa sunt, perducat.

66. *Idem* libro 60. Digestorum.

MArcellus: Definit debitor esse is, qui nāctus est exceptionem iustam, nec ab æquitate naturali abhorrentem.

67. *Idem* libro 87. Digestorum.

QVotiens idem sermo duas sententias exprimit: ea potissimum excipiatur, quæ rei gerendæ aptior est.

68. *Paulus* libro singulari de dotis repetitione.

IN omnibus causis id obseruatur, vt, vbi personę condicio locū facit beneficio, ibi deficiente ea beneficium quoq; deficiat. vbi verò genus actionis id deside- rat: ibi, ad quemuis persecutio eius deuenerit, non deficiat ratio auxilij.

69. *Idem* libro singulari de adsignatione libertorum.

INnuito beneficium non datur.

70. *Vlpianus* lib. 1. de officio procōsulis.

NEmo potest gladij potestatem sibi datam, vel cuius alterius coercitionis, ad alium transferre.

71. *Idem* libro 2. de officio proconsulis.

OMnia quæcūq; causæ cognitionē desiderāt, p̄ libellū expediri nō possunt.

72. *Iauolenus* libro tertio ex Posterioribus Labeonis

FRuctus rei est vel pignori dare licere.

73. *Quintus Mucius Scæuola* libro singulari ὅρων.

QVò tutela reddit, eò hereditas peruenit,

nit, nisi cùm feminę heredes intercedũt. 1 ¶ Nemo potest, tutorem dare cuiquã, nisi ei, quem in suis heredibus, cùm moritur habuit, habiturusve esset, si vixisset. 2 ¶ Vi factum id videtur esse, qua de re quis, cũ prohibetur, fecit. clam, quod quisque, cùm controuersiam haberet, habiturùmve se putaret, fecit. 3 ¶ Quæ in testamento ita sunt scripta, vt intelligi nõ possint: perinde sunt, ac si scripta non essent. 4 ¶ Nec paciscendo nec legẽ dicẽdo, nec stipulãdo quisq̃ alteri cauere potest.

74. *Papinianus* libro 1. Quæstionum.

NOn debet alteri per alterum iniqua condicio inferri.

75. *Idem* libr. 3. Quæstionum.

NEmo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam.

76. *Idem* lib. 24. Quæstionum.

IN totum omnia, quæ animi destinatione agenda sunt, non nisi vera & certa scientia perfici possunt.

77. *Idem* lib. 28. Quæstionum.

ACtus legitimi, qui recipiunt diẽ, vel condicionem, veluti mãcipatio, acceptilatio, hæreditatis aditio, serui optio, datio tutoris, in totum vitiantur per tẽporis, vel condicionis adiectionem. nonnunquàm tamen actus suprascripti tacitè recipiunt, quæ apertè comprehensa vitium adferunt. nam si acceptum feratur ei, qui sub cõdicione promisit, ita demũ egisse aliquid acceptilatio intelligitur, si obligationis condicio exstiterit, quæ si verbis nominatim acceptilationis comprehenda-

prehendat, nullius momēti faciet actū.

78. *Idem* libro 31. Quæstionum.

GEneraliter, cum de fraude disputat, nō qd habeat actor, sed qd p aduersariū habere nō potuerit, cōsiderādū ē.

79. *Idem* lib. 32. Quæstionum.

FRaudis interpretatio semper in iure ciuili non ex euentu dumtaxat, sed ex consilio quoque desideratur.

80. *Idem* lib. 33. Quæstionum.

IN toto iure, generi per speciem derogatur: & illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est.

8 . *Idem* lib 3. Responsorum.

QVæ dubitationis tollēdæ cā contractib. inserunt, ius cōmune nō lędūt.

82. *Idem* libro 9. Responsorum.

DOnari videtur, quod nullo iure cogēte conceditur.

83. Idem libro 2. Definitionum.

NOn videntur rem amittere, quibus propriā non fuit.

84. *Paulus* lib. 3. Quæstionum.

CVm amplius solutum est, quam debebatur, eius pars non inuenitur, quæ repeti possit: totum esse indebitū intelligitur, manēte pristina obligatione. 1 ¶ Is natura debet, quem iure gentium dare oportet, cuius fidem sicuti sumus.

85. *Idem* lib. 6. Quæstionum.

IN ambiguis, pro dotib. respōdere melius est. 1 ¶ Nō est nouū, vt, quæ semel vtiliter cōstituta sunt, durēt: licet ille casus exstiterit, à quo initū capere non potuerunt. 2 ¶ Quotiens æquitas deside-

iij, naturalis ratio aut dubitatio iuris moratur: iuſtis decretis res temperanda eſt.

86. *Idem* libro 7. Quæſtionum.

NOn ſolet deterior condicio fieri eorum, qui litem conteſtati ſunt quã ſi non: ſed plerumque melior.

87. *Idem* libro 15. Quæſtionum.

NEmo. n. in perſequendo deteriorẽ cãm, ſed meliorẽ facit. Deniq. poſt litẽ cõteſtatã heredi quoq. proſpiceret, & heres tenet ex omnib. cauſis.

88. *Scæuola* lib. 5 Quæſtionum.

NVlla intelligitur mora ibi fieri, vbi nulla petitio eſt.

89. *Paulus* libro 20. Quæſtionum.

QVamdiu poſſit valere teſtamentum tamdiu legitimus non admittitur.

90. *Idem* libro 14. Quæſtionum.

IN omnibus quidem, maximè tamen in iure, æquitas ſpectanda ſit.

91. *Idem* libro 17. Quæſtionum.

QVotiens duplici iure defertur alicui ſucceſſio repudiatõ nouo iure, quod ante defertur, ſuperer it vetus.

92. *Scæuola* libro 5. Reſponſorum.

SI librarius in tranſcribẽdis ſtipulationis verbis erraſſet: nihil nocere, quo minus & eius, & fideiuſſor teneatur.

93. *Marcianus* libro 1. Fideicommiſſorũ.

FIliusfamilias neque retinere, neque recuperare, neque adipiſci poſſeſſionem rei peculiaris videtur.

94. *Vlpianus* libro 2. Fideicõmiſſorum.

NÕ ſolẽt, q̃ abũdãt, vitiare ſcripturas.

bent,pro paribus accipienda ſunt.

105. *Paulus* lib.1.ad Edictum.

VBicunque cauſæ cognitio eſt, ibi prætor deſideratur.

106. *Idem* libro 2. ad Edictum.

LIbertas inæſtimabilis res eſt.

107. *Gaius* lib.1.ad Edictũ prouinciale

CVm ſeruo nulla actio eſt.

108. *Paulus* lib.4.ad Edictum.

FEre in omnibus pœnalibns iudicijs, & ætati,& imprudentiæ ſuccurritur.

109. *Idem* lib.5.ad Edictum.

NVllum crimen patitur is,qui nõ prohibet cùm prohibere(non)poteſt.

110. *Idem* lib.6.ad Edictum.

IN eo,quod plus ſit,ſemper ineſt & minus.1 ¶ Nemo alienæ rei expromiſſor idoneus videtur,niſi ſit cum ſatiſdatione.2 ¶ Pupillus pati poſſe non intelligitur. 3 ¶ Vbi verba coniuncta,nõ ſunt: ſufficit alterutrum eſſe factum.4 Mulieribus tunc ſuccurrendum eſt, cum defendantur.non vt faciliùs calumnientur.

111. *Gaius* li.2.ad Edictum Prouinciale.

PVpillũ,qui proximus pubertati ſit,capacẽ eſſe & furãdi,& iniuriæ faciendæ.1 ¶ In heredem non ſolent actiones tranſire,quæ pœnales ſunt ex maleficio, veluti furti,damni iniuriæ,vi bonorum raptorum,iniuriarum.

112. *Paulus* lib. 8.ad Edictum.

NIhil intereſt,ipſo iure qs actionẽ nõ habeat,an per exceptionẽ infirmeť.

113. *Gaius* li.3.ad Edictũ Prouinciale.

IN toto & pars continetur.

114 *Paulus* lib. 9. ad Edictum.

IN obscuris inspici solet, quod verisimilius est, aut quod plerumque fieri solet.

115. *Idem* lib. 10. ad Edictum.

SI quis obligatione liberatus sit, pōt videri cepisse. 1 ¶ Non potest videri accepisse qui stipulatus, potest tamen exceptione summoueri.

116. *Vlpianus* libro 11. ad Edictum.

NIhil consensui tam contrarium est, qui & bonæ fidei iudicia sustinet, quam vis, atq. metus: quem comprobare contra bonos mores est. 1 ¶ Non capitur, qui ius publicum sequitur. 2 ¶ Non vidētur, qui errant consentire.

117. *Paulus* lib. 11. ad Edictum.

PRætor, bonorum possessorem, heredis loco in omni causa habet.

118. *Vlpianus* lib. 12. ad Edictum.

QVi in seruitute est, vsucapere nō pōt, nā cum possideatur, possidere nō videt.

119 *Idem* lib. 13. ad Edictum.

NOn alienat, qui dūtaxat omittit possessionem.

120. *Paulus* lib. 11. ad Edictum.

NEmo plus commodi heredi suo relinquit, quàm ipse habuit.

121. *Idem* lib. 13. ad Edictum.

QVi non facit, quod facere debet: videtur facere aduersus ea, quia non facit. Et qui facit, quod facere non debet nō videtur facere id, quod facere iussus est.

122. *Gaius* li. 5. ad Edictū Prouinciale.

LIbertas omnib. reb. fauorabilior est.

123. *Vlpianus* libro 40. ad Edictum.

NEmo alieno nomine lege agere potest. . Tēporaria permutatio ius prouincię non innouat.

124. *Paulus* libro 16. ad Edictum.

VBi nō voce sed p̄sētia opus est: mutus si intellectū hēt, pōt videri respōdere Idē in surdo. hic quidē & respondere potest. 1 ¶ Furiosus absentis loco est. & ita Pōponius lib. prim. epistolarum scribit.

125. *Gaius* lib. 5. ad Edictum Prouinciale.

FAuorabiliores rei potius, quam actores, habentur.

126. *Vlpianus* lib. 15. ad Edictum.

NEmo prædo est, q̄ pretiū numerauit. 1 ¶ Locupletior non est factus, qui libertū adquisierit. 2 ¶ Cùm de lucro duo rū quæratur: melior est causa possidētis.

127. *Paulus* lib. 20. ad Edictum.

CVm prætor in hæredem dat actionem quatenus ad eū puenit: sufficit, si vel momēto: ad eū puenit: ex dolo defuncti.

138. *Idem* lib. 19. ad Edictum.

IN pari causa possessor potior haberi debet. 1 ¶ Hi, qui in vniuersum ius succedunt, heredis loco habentur.

139 *Idem* libro 21. ad Edictum.

NIhil dolo creditor facit, qui suū recipit. 1 ¶ Cū principalis cā non consistit: ne ea quidē, q̄ sequūtur, locū habent.

130 *Vlpianus* lib. 18. ad Edictum.

NVnq̄ actiones, p̄ertī pęnalęs de eadē re cōcurrentes, alia aliam consumit.

131. *Paulus* lib. 22. ad Edictum.

QVi dolo desierit possidere, p̄ possidēte dānat: quia p̄ possessione dolus ēst

Q 132.

132. *Gaius* lib. 7. ad Edictũ Prouinciale.

IMperitia culpæ adnumeratur.

133. *Idem* libro 8. ad Edictũ Prouinciale.

MElior conditio nostra per seruos fieri potest: deterior fieri non potest.

134. *Vlpianus* lib. 21. ad Edictum.

NOn fraudantur creditores, cùm quid non adquiritur à debitore: sed cum quid de bonis diminuitur. 1 ¶ Nemo ex suo delicto meliorem suam condicionẽ facere potest.

133. *Idem* libro 23. ad Edictum.

EA, quę dari impossibilia sunt, vel quę in rerum natura non sunt, pro non adiectis habentur.

136. *Paulus* libro 80. ad Edictum.

BOna fides tantundem possidenti pręstat, quantum veritas, quotiens lex impedimento non est.

137. *Vlpianus* libro 25. ad Edictum

QVi auctore iudice comparauit, bonę fidei possessor est.

138. *Paulus* libro 27. ad Edictum.

OMnis hereditas, quamuis postea adeatur, tamen cum tempore mortis cõtinuatur. 1 ¶ Nunquam crescit ex post facto, præteriti delicti æstimatio.

139. *Gaius* lib. ad Edictũ prætoris vrbani.

OMnes actiones, quæ morte, aut tẽpore pereũt, semel inclusę iudicio, saluę permanent. 1 ¶ Non videtur perfectè cuiusq; id esse, ꝙ ex casu auferri potest.

140. *Vlpianus* libro 56. ad Edictum.

ABsentia eius, q̃ reipublicæ cã abest, neq; ei neq; alii damnosa esse debet.

141. Pau-

141. *Paulus* libro 54. ad Edictum.

QVod contra rõnem iuris receptũ eſt, non eſt producendũ ad cõſequentia. 1 ¶ Vni duo pro ſolido heredes eſſe non poſſunt.

142. *Idem* lib. 56. ad Edictum.

QVi tacet, non utique fatetur: ſed tamen verum eſt, eum non negare.

143. *Vlpianus* libro 62. ad Edictum.

QVod ipſis, qui contraxerunt, obſtat, & ſucceſſoribus eorum obſtabit.

144. *Paulus* libro 62. ad Edictum.

NOn omne, quod licet, honeſtum eſt. 1 ¶ In ſtipulationibus id tempus ſpectatur, quo contrahimus.

145. *Vlpianus* libro 66. ad Edictum.

NEmo videtur fraudare eos, qui ſciũt, & conſentiunt.

146. *Paulus* lib. 62. ad Edictum.

QVod quis, dum ſeruus, egit: proficere libero facto non poteſt.

147. *Gaius* lib. 24. ad Edictũ prouinciale.

SEmper ſpecialia generalibus inſunt.

148. *Paulus* libro 16. breuis edicti.

CVius effectus omnibus prodeſt, eius & partes ad omnes pertinent.

149. *Vlpianus* libro 67. ad Edictum.

EX qua perſona quis lucrum capit, eius factum præſtare debet.

150. *Idem* libro ſexageſimooctauo ad Edictum.

PArem eſſe cõditionem oportet eius, qui quid poſſideat, vel habeat, atque eius, cuius dolo malo factum ſit, quo minus poſſideret, vel haberet.

151. *Paulus* lib. 64. ad Edictum.

NEmo damnum facit, nisi qui id fecit quod facere ius non habet.

152. *Vlpianus* lib. 69. ad Edictum.

HOc iure vtimur: vt, quidquid oĩno per vim fiat, aut in vis publicæ, aut in vis priuatæ crimen incidat. 1 ¶ Deiicit, & qui mandat. 2 ¶ In maleficio ratihabitio mandato comparatur. 3 ¶ in cõtractib. quib. doli præstatio vel bona fides ineſt. hæres in solidum tenetur.

153. *Paulus* lib. 65. ad Edictum.

FErè quibuscunq; modis obligamur, iisdẽ in contrarium actis liberamur: cum quib. modis adquirimus. iisdem in contrariũ actis amittimus. Vt igit̃ nulla possessio adquiri nisi animo & corpore potest: ita nulla amittitur. nisi in qua vtrumq. in contrarium actum sit.

154. *Vlpianus* libro 70. ad Edictum.

CVm par delictũ est duorũ semp oneratur petitor, & melior habetur possessoris cã: sicut fit, cùm de dolo excipit̃ petitoris, neq; enim datur talis replicatio petitori, *Aut si rei quoq; in ea re dolo actum sit*. 1 ¶ Illi debet permitti pęnam petere, qui in ipsam non incidit.

155. *Paulus* libro 65. ad Edictum.

FActum quiq; suũ, non aduersario nocere debet. 1 ¶ Non videtur vim facere, qui iure suo vtitur, & ordinaria actione experitur. 2 ¶ In pœnalibus causis benignius interpretandum est.

156. *Vlpianus* lib. 70. ad Edictum.

INuitus nemo rem cogitur defendere.

1 ¶ Ci

1 ¶ Cui damus actiones, eidem & exceptionem cōpetere multo magis quis dixerit. 2 ¶ Cum quis in alij locum successerit: non est æquum ei nocere hoc, quod aduersus eum nocuit, in cuius locum successit. 3 ¶ Plerumq; emptoris eadem cā esse debet circa petendum ac defendendum, quæ fuit actoris. 4 ¶ Quod cuiq; pro eo, præstatur, inuito non tribuitur.

157. *Idem* lib. 71. ad Edictum.

AD ea, quę non habent atrocitatē facinoris vel sceleris, ignoscitur seruis, si vel dn̄is, vel his, qui vice dominorū sunt, (veluti tutorib. & curatorib.) obtemperauerint. 1 ¶ Semper, qui dolo fecit, quominus haberet, pro eo habendus est, ac si haberet. 2 ¶ In cōtractib. successores ex dolo eorum, (quib.) successerunt. non tātum in id, quod peruenit, verum etiam in solidum tenentur: hoc est vnusquisque pro ea parte, qua heres est.

158. *Gaius* lib. 56. ad Edictū Prouinciale.

CReditor, qui permittit rem venire, pignus demittit.

159. *Paulus* lib. 70. ad Edictum.

NOn vt ex plurib. causis deberi nobis idem potest, ita ex plurib. causis idem possit nostrum esse.

160. *Vlpianus* lib. 76. ad Edictum.

ALiud est vendere. aliud vendenti cōsentire. 1 ¶ Refertur ad vniuersos, quod publice fit per maiorem partem. 2 ¶ Absurdum est, plus iuri habere eum, cui legatus sit fundus, quam heredem, aut ipsum testatorem si viueret.

161. *Idem* libro 77. ad Edictum.

IN iure ciuili receptum est, quotiens per eum cuius interest conditionem non impleri fiat, quo minus impleatur, perinde haberi, ac si impleta condicio fuisset. quod ad libertatem, & legata & ad heredum institutiones perducitur. quibus exemplis stipulationes quoque committuntur, cum per promissorem factum esset. quo minus stipulator conditioni pareret.

162. *Paulus* libro 70. ad Edictum

QVæ propter necessitatē recepta sūt, non debent in argumentum trahi.

163. *Vlpianus* libro 55. ad Edictum.

CVius est donandi: eidem & vendendi & concedendi ius est.

164. *Paulus* libro 51. ad Edictum.

POenalia iudicia semel accepta, in heredes transmitti possunt.

165. *Vlpianus* libro 53. ad Edictum.

CVm quis possit alienare, poterit & cōsentire alienationi. Cui autem donare non conceditur, probandum erit, nec si donationis causa consenserit, ratam eius uoluntatem habendam.

166. *Paulus* libro 48. ad Edictum.

QVi rem alienam defendit, nunquam locuples habetur.

167. *Idem* libro 49. ad Edictum.

NOn uidentur data, quæ eo tempore quo dantur, accipientis non fiunt. 1 ¶ Qui iussu iudicis aliquid facit, non videtur dolo malo facere, qui parere necesse habet.

168. *Idem* libro 1. ad Plautium.

RApienda occaſio eſt, quæ præbet benignius reſponſum. 1 ¶ Quod factũ eſt, cum in obſcuro fit, ex affectione cuiuſque capit interpretationem.

169. *Idem* libro 2. ad Plautium.

IS damnum dat, qui iubet dare. eius uerò nulla culpa eſt, cui parere neceſſe ſit. 1 ¶ Qđ pẽdet, nõ eſt ꝓ eo, quaſi ſit.

170. *Idem* lib. 4. ad Plautium.

FActum a iudice, quod ad officium eius non pertinet, ratum non eſt.

171. *Idem* lib. 4. ad Plautium.

NEmo ideo obligatur, quia recepturus eſt ab alio, quod præſtiterit.

172. *Idem* lib. 5. ad Plautium.

IN contrahenda venditione ambiguũ pactũ cõtra vẽditorem, interp̃tãdũ eſt. 1 ¶ Ambigua autem intentio ita accipienda eſt, vt res ſalua actori ſit.

173. *Idem* lib. 6. ad Plautium.

IN condemnatione perſonarum, quæ in id quod facere poſſunt, damnãtur, non totum quod habẽt, extorquendũ eſt: ſed & ipſarum ratio habenda eſt, ne egeant. 1 ¶ Cum & verbum *Reſtituas* lege inuenitur, etſi non ſpecialiter de fructibus additum eſt, tamen ẽt fructus sũt reſtituẽdi. 2 ¶ Vnicuiq. ſua mora nocet. ꝙ & in duob. rei promittẽdis obſeruat̃. 3 ¶ Dolo facit q̃ petit, ꝙ redditurus eſt.

174. *Idem* lib. 8. ad Plautium.

QVi poteſt facere, vt poſſit condicioni parere: iã poſſe videtur. 1 ¶ Quod quis ſi velit, habere non poteſt: id repu-

diare non potest.

175. *Idem* libro 11. ad Plautium.

IN his quæ officium per liberas fieri personas leges desiderāt, seruus interuenire non potest. 1 ¶. Non debeo melioris condicionis esse, quam auctor meus, à quo ius in me transit.

176. *Idem* libro 13. ad Plautium.

NOn est singulis cōcedēdū, quod per magistratū publice possit fieri: ne occasio sit maioris tumult⁹ faciendi. 1 ¶. Infinita æstimatio ē libertatis, & necessitudinis.

177. *Idem* libro 14. ad Plautium.

QVi in ius, dominiū vel alterius succedit, iure eius vti debet. 1 ¶ Nemo videtur dolo exsequi, qui ignorat causam, cur non debeat petere.

178. *Idem* libro 15. ad Plautium.

CVm prĭcipalis cā nō cōsistat: plerūq. ne ea qdē, q̄ sequunt, locum habent.

179. *Idem* libro 16. ad Plautium.

IN obscura voluntate manumittentis fauendum est libertati.

180. *Idem* libro 17. ad Plautium.

QVod iussu alterius soluitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset.

181. *Idem* libro 1. ad Vitellium.

SI nemo subit hereditatem omnis uis testamenti soluitur.

182. *Idem* lib. 3. ad Vitellium.

QVod nullius eē pōt: id vt alicui⁹ fieret, nulla obligatio valet efficere.

183. *Marcellus* libro 3. Digestorum.

ETsi nihil facile mutandum est ex solennibus: tamen, ubi æquitas euidens poscit

poſcit, ſub ueniendum eſt.

184.*Celſus* libro 7.Digeſtorum.

VAni timoris iuſta excuſatio nõ eſt.

185. *Idem* libro 8. Digeſtorum.

IMpoſſibilium nulla obligatio eſt.

186.*Idem* lib.1. Digeſtorum.

NIhil peti poteſt ante id tempus, quo per rerum naturam perſolui poſſit. Et cum ſoluendi tempus obligationi ad ditur: niſi eo præterito peti non poteſt.

187. *Idem* libro 16.Digeſtorum.

SI quis prægnantem uxorem reliquit, non uidetur ſine liberis deceſſiſſe.

188.*Idem* libro 17.Digeſtorum.

VBi pugnantia inter ſe in teſtamento iuberentur, neutrum ratum eſt.

1 ¶ Quæ rerum natura prohibentur, nul la lege confirmata ſunt.

189.*Idem* libr.13.Digeſtorum.

PVpillus nec uelle, nec nolle in ea ærta te, niſi adpoſita tutoris auctoritate, creditur: nam quod animi iudicio fit, in eo tutoris auctoritas neceſſaria eſt.

190.*Idem* libro 24.Digeſtorum.

QVuod euincitur, in bonis non eſt.

91.*Idem* libro 33.Digeſtorum.

NEratius conſultus, an quod beneficiũ dare ſe quaſi uiuenti Cæſar reſcripſerat, iam defuncto dediſſe exiſtimaretur, reſpondit, non uideri ſibi principem, quod ei, quem uiuere exiſtimabat, conceſſiſſet, defuncto conceſſiſſe. quem tamen modum eſſe beneficij ſui uellet, ipſius æſtimationem eſſe.

201. *Idem* libr. 10. Epiſtolarum.

OMnia, quæ ex teſtamento proficiſcũtur, ita ſtatum euentus capiunt, ſi initium quoque ſine uitio ceperint.

202. *Idem* libro 11. Epiſtolarum.

OMnis definitio in iure ciuili periculoſa ẽ: parũ ẽ. n. vt nõ ſubuerti poſſet.

203. *Pomponius* lib. 8. ad Quintũ Mucium.

QVod quis ex culpa ſua damnum ſentit, non intelligitur damnũ ſentire.

204. *Idem* lib. 28. ad V. Mutium.

MInus eſt actionem habere, quàm rẽ.

205. *Idem* lib. 39. ad V. Mucium.

PLerũq; fit, ẽt ea, quæ nobis abire poſſint, pinde in eo ſtatu ſint. atq; ſi nõ eſsẽt eius cõditionis, vt abire poſsẽt: & ideo, quod fiſco obligamus, & vindicare interdum, & alienare, & ſeruitutẽ in prædio imponere poſsumus.

206. *Idem* libr 9. ex varijs lectionibus.

IVre naturæ ęquum eſt, neminem cum alterius detrimento & iniuria fieri locupletiorem.

207. *Vlpianus* lib. 1. ad legẽ Iuliã & Papiã.

RES iudicata pro veritate accipitur.

208. *Paulus*. lib. 3. ad leg. Iul. & Papiã.

NOn poteſt videri deſiſſe habere, qui nunquam habuit.

209. *Vlpianus* lib. 4. ad legẽ Iuliã & Papiã.

SEruitutẽ mortalitati ferè cõparamus.

210. *Licinnius Rufinus* lib. 2. Regulariũ.

QVæ ab initio inutilis fuit inſtitutio, ex poſt facto conualeſcere nõ põt.

211. *Paulus* lib. 59. ad Edictum.

SEruus reipublicę cauſa abeſse nõ põt.

FINIS.

COLLECTIO VERBOrum iuxta ordinem Alphabeti ex Tit. Digeſtorum de verborum ſignificatione per P.C.B.

ABeſſe l. 13. §. 1. & vlt. l. 14. in pr. l. 173. §. 1. l. 199

Abrogare	l. 102
Abſens	l. 173. §. 1. 199
Accidere	l. 62. §. f.
Accipere	l. 71
Ακρόδρυα	l. 236. § fi.
Acta	l. 58.
Actionis verbo	l. 8. §. 1. l. 34. 178. §. 2
Actu	l. 225. in fi.
Adulter	l. 225.
Adulterium	l. 101
Aduena	l. 239. §. 4
Aedes vti optimæ maximæ	l. 90
Aedificia vrbana ruſtica	l. 215
Aedificij ap.	l. 242. §. 2
Aedium appellatio	l. 211. l. 242. §. f. 245
Aeris appel.	l. 159
Aes alienum	l. 213. §. 1
Aes ſuum	l. 213. §. 1
Affectus animi	l. 225
Ager	l. 17. 115. §. 1. l. 211
Agere	l. 19
Agi	l. 235
Aleator	l. 225
Alienationis verbo	l. 28
Alienatum	l. 67
Aliquorum	l. 96. §. fi.
Ambigue loquens	l. 125
Amici	l. 223. §. 1

Amittere

Derogare

Filiarum

In-

Noxiæ

Taberna

Significatione.

Vincu-

Finis Indicis in Titulum ff. De verborum ſignificatione.

FINIS

INDEX TITVLORVM seu rubricarum Quatuor.

Librorum Institutionum Iustiniani.

In quo numerus prior librum, alter Titulum, postremus vero paginam huius editionis demonstrat.

Exce-

Legiti-

Si

FINIS